

84.5к23 = В
А 13

АБАЙ

ҚАРАСӨЗ

КНИГА СЛОВ

BOOK OF WORDS

**Редакционный Совет Библиотеки
журнала «AMANAT»**

**Роллан Сейсенбаев
(Казахстан) –
Главный редактор –
Председатель Совета**

**Абиш Кекильбаев
(Казахстан)
Анатолий Ким
(Россия)
Аятолла Хьюбш
(Германия)
Валентин Распутин
(Россия)
Владимир Берязев
(Россия)
Имангали Тасмагамбетов
(Казахстан)
Клара Серикбаева
(Казахстан)
Кэндзабуро Оэ
(Япония)
Леон Робель
(Франция)
Мырзатай Жолдасбеков
(Казахстан)
Мухтар Кул-Мухаммед
(Казахстан)
Олжас Сулейменов
(Казахстан)
Пенти Холоппа
(Финляндия)
Ричард МакКейн
(Великобритания)
Синтара Исихара
(Япония)
Тимур Зульфикаров
(Таджикистан)
Чингиз Айтматов
(Киргизия)**

АБАЙ

ҚАРАСӨЗ
•
КНИГА СЛОВ
•
BOOK OF WORDS

С.Б.

2/3

Международный клуб Абая
2009

УДК 821.512.122

ББК 84 Қаз 7-5

А 13

БИБЛИОТЕКА ЖУРНАЛА «АМАНАТ»

Литература, искусство, история, философия,
образование и религия народов мира

ПОЭЗИЯ XIX ВЕКА

Выпускается по программе Комитета
информации и архивов Министерства культуры
и информации Республики Казахстан

Рекомендовано Министерством образования
Республики Казахстан в качестве учебного
пособия для дополнительного образования

Идея проекта, подборка произведений,
общий дизайн Роллана Сейсенбаева

Перевела прозу Абая на русский язык: Клара Серикбаева.

Перевел стихи Абая на русский язык: Юрий Кузнецов.

Перевел стихи и прозу Абая на английский язык:
Ричард МакКейн.

Дизайн - верстка: Батима Малаева.

Художественный редактор: Назар Оралбай.

Текст печатается по изданию:

EL Bureau,

London, 1995

А 13 АБАЙ
Қарасөз
Книга слов
Book of words
2009
338 стр.

УДК 821.512.122

ББК 84 Қаз 7-5

А 13

А 4702250202
00(05)-09

ISBN 9965-611-87-4

© Абай. «Қарасөз» «Книга Слов»
«Book of words»

© МКА 2009 г. 338 стр.

ҚАРАСӨЗ

ЖАН ЖАРАСЫ ЖАЗЫЛМАҒАН ОЙШЫЛ

*Абайдың 150 жылдығына.
Ақынның аруағына махаббат
һәм құрметпен бағыштадым.*

А

Қазақтар ең бір ұлы ұлын аялай ардақтап — Абай атаған. Абай — ұлы ақын, композитор, аудармашы, философ һәм қоғам қайраткері.

Абай — қазақ поэзиясындағы ең бір трагедиялық тұлға.

Ол жан жарасы жазылмай кеткен ойшыл.

Қазақ поэзиясын, Абай тұңғыш рет терең философиялық қуатты оймен суарды. Дешті қыпшақ даласына жаңа поэзия қамалын соғып, ой мен суреткерлік тоғысқан кенен бұлақтың, тұнық көзін алғаш ашты. Абай есімімен қазақ топырағына философиялық және стилистикалық бағыттағы жаңа поэзия келді.

Поэतिकаның басты қос бағытынан, егіз тармағынан, қазақ поэзиясының шалқар көкжиегі анық көріне бастап еді.

Қазақ ортасында идеялық жаңа тыныстың қанаттануына Абайдай жан салған ойшыл кемде-кем, идеялық өрістің отын жағу үшін, шоқтанып қалған халықтық сезім мен ұлттық дәстүрді жедел дамыту керек болды. Сонау XIX ғасырдың соңында сомдалған Абай жыры XX ғасырдағы реалистік поэзияның биік шыңына айналды.

Поэзияда еншісі бөлінбейтін, жаттықтан ада ірі тұлға бейнеленуі қажет. Абай қашанда халық жағында, ақынның ой алаңында халық — өнердің алтын дінгегі, әлемдегі рухани байлықтың жалғыз қазынасы болып ерекшеленеді.

Ақын халқының фольклордағы образдық тұтастық қасиетін сырттан ғана қызықтаған жоқ. Абайдың ұлылығы халық поэзиясының образ әлеміне терең еніп, өмір, махаббат, өлім ұғымдарына ғарыштық мағына беруінде жатыр.

Абай поэзиясының бояуы, нақышы, әдеби, философиялық ерекшелігі мен еркіндігі барған сайын кемелдене түсті. Абайды оқып отырып, оның ұлан-ғайыр суреткерлік шеберлігіне таң қаласың; әндік қайырым, импрессионистік дәлдік, нәзік стиль, салмақты тереңдік, жан тебіренер әуен ақын ыңғайына көніп жүре береді.

Абай поэзиясы сиқыр үн мен құпия сырға тұнып тұр. Абай өлеңі — қуатты жан тебіренісі, қайыспас жанкештілік және ішкі бостандық. Сонымен бірге, адам баласының бағына түскен әділетсіздікке қарсы, ұят пен намысқа толы ақын үні ғайыптан қосылып атойлап тұрып алады.

Ақын шығармашылығы шексіз қайғы мен жанталас қисіретке толы. Абай лирикасы адамның қапалы өміріне назаланған жан азасы. Адам бойындағы сезім, өмір мен өлімге шақ болуы керек, өйткені, өлімнің еншісі жаңа өмірмен ғана қайырылмақ.

Абай поэзиясы ой мен сезім әлемін еркін жетелеп, **қалақтың тарихи тынысын да ғаламдық болмыстың тынысын да көз ашады. Оның мұңға тұнған өндері биік ақыл мен биік сезіммен шақырады. Абайдың бойына біткен өнер қуаты нәзікпен қамдырып, жаныңды жаңғыртады.**

Ақынның ұлылығынан жаратылып, сомдалған суреткерлік әлем қазақ даласының тылсым қуатын танытады. Оның шығармашылығы тірліктің терең тамырынан үдіксіз нәр алған.

Ақын жаны, әлем әдебиетімен терең суарылғаны сонша, араб, парсы, орыс ақындарының мыңдаған жолдарын жатқа айтып отыратын болған. Абай ұлы ақын ретінде, әлем тынысын өз жүрегінен өткізді, сонымен бірге, өз жан әлемін өз ішінен қорытып шығара алды. Сонан да оның шығармашылығы сыртқы әшекей мен жалған бояудан мүлде ада.

Абай өмір бойы сыртқы ортадан бойын жиып, тартынып қана қойған жоқ, феодализмнің зорлық пен зомбылық жеңген қапас құрсауынан құтылуға жан салды. Жасында зер қойып, қанаттанған дала ақындарының бір сарынды дидактикалық қайталауларынан ойысып, дара шығып, тың образ бен тың идея аясына ұмтылды. Бұл көне тіршіліктің ыңғайында қалған күндерінен жеріп, жаңаша қалыптасқан адамдық идеялар мен адамдық ойларға батыл бет бұрысы болатын.

Ақын ерекшелігі, өмірді, сүйіп-күюдің ордасы, немесе тағдырдың межелі бөлігі деп емес, ұзақ, күрделі күрес жолы деп ұғынуында. Өлең әлемінде мәңгі ғұмыр кешу үшін, айтулы жанкештілік керек. Поэтикалық жанкештілік қана сөз құдіретін сөндірмей, адамзат көшін ілгері бастай алады.

Абай өлеңі енді поэтикалық шарттыққа емес, ұстамды ой әлемінің толассыз көшіне ілесті. Бұл сөз қадірін биік деугейге көтерді. Ақын шығармашылығының басты бағыты — адам мен ғарыштың, жан мен тіршіліктің тынымсыз бірлікте екенін ұғындыру болды. Абай өлеңдерінде рухани һәм тарихи құбылыстардың ажары терең бейнелене түскен.

Абай әлемінің шын мәнін, қазақтың ой кеңістігіндегі алатын орнын пайымдағанымыз жиырмасыншы ғасырдың қырқыншы жылдарында ғана. Халыққа ақынның ұлылығын ұғындырған «Абай» романы еді. Абайдың классикалық үлгідегі ақын екенін, оның ақиқатқа толы поэзиясында жаңа өмірдің ұрығы барын, сол жаңа өмірге талпынған, қуатты ой империялық езгіні жарып шығуға бет алғанын көрсеткен де ұлы Мұхтар Әуезов болатын.

Б

Абай поэзияда философиялық айқындық пен тереңдікке қатты бет бұрды. Ұлы ақынның қай-қайсысы да шадқар философиялық ой тұнығымен жан суарған. Шығыс пен Батыстың философиялық идеялары, ақын лирикасында, терең толғаныс елегінен өтіп, тың тынысты жаңа ойларға ұмтылыс жасайды. Абай шығармашылық өмірінде Шығыстың ұлы ақындары — Омар Хайям, Рудаки, Руми, Яссауилермен сұхбат-кеңесті мол өткізді.

Ішіп, терең бойлаймын,
Өткен күннің уларын.
Және шын деп ойлаймын,
Жұрттың жалған шуларын.
Тағы сене бастаймын,
Күнде алдағыш қуларға.
Есім шығып қашпаймын,
Мен іпшеген у бар ма?

Абайдың философиялық толғаулары, өмірге өзінше қарау, адамның тіршіліктегі позициясын айқындау. Абайдың ойлы поэзиясы – этикалық бағдар мен тағлым биігін көрсетеді. Ақын санасы бір ортаға, – адамгершілік бірлігін іздеуге ұмтылған, сол арқылы, ақын, адамды өлімнен қорықпауға, өмір сырын ұғынуға шақырады.

Абайға керегі адам, адамның рухани болмысы мен адамгершілік нысанасы. Сонан да Абай өлеңдерінде, адам табиғат аясында жоғалмайды, ал табиғат адамның ішкі кеңістігіне сиып кете береді...

Кемелгер Абайдың поэтикасы адаммен қауышу, адам мен адамның жүрек жалғастырған татулығын арттыру.

Абай халқын оянуға, жан тірлігіне, қалғымайтын намысқа, үздіксіз рухани еңбекке шақырады.

Шығыс поэзиясының түп-тамырында сөз құдіретіне деген айрықша құрмет жатыр.

Шығыс ақынының сөзі мен ісі бір жерден шығады. Айтылған сөз, атқарылған іс болып қабылданған. Тек осылай ғана адам жанын тазалық пен бірсөзділікте тәрбиелеуге болатын еді.

Ақын жырының өткірлігі, қазақ даласында алмас қылыштан асып түскен.

Шығыстың ақылы мен Батыстың озық ойлы идеясын Абайдай зерделеп өнеріне мұрат еткен қазақ ақыны болған емес.

Даланың дана ақыны Абай Шығыс пен Батыс поэзиясының суреткерлік ерекшеліктерінің басын құрап, аса терең мағыналы гуманистік Батыс-Шығыс синтезін ашты.

Немістің ұлы ақыны Гете түзеген гуманистік Батыс-Шығыс синтезін Абай ары дамытып, қазақтың ой кеңістігіндегі орнын айқындап берді.

Бұл ұлттық догмалар мен «евроцентристік» отарлау концепциясына қарсы бағыт еді.

Пушкиннің шығармашылық эволюциясына тереңдей зер салсақ, оның поэзиясындағы Шығыс тақырыбының айрықша белгісін көреміз.

Шығыс өлеңінің нәзік әуенін Пушкин ерекше сезініп, сол сазды әуеннің үнін поэзиясында ардақтай сақтаған, тұңғыш орыс ақыны.

Атақты «Кавказ» өлеңінде цензураның қысымының кеселінен соңғы шумақтары түсіп қалған:

Так буйною вольность законы теснят
 Так дикое племя под властью тоскует,
 Так ныне безмолвный Кавказ негодует,
 Так чуждые силы его тяготят...

Пушкин танымындағы Шығыс-Батыс синтезі, патшалық Ресейдің отаршылдық саясатының қыспағына қарсы ереуіл-ой көтерді, орыс ақынының жаны мен болмысы азаттық аңсаған Кавказ халқының жағына шықты.

XIX ғасырдың соңында Ресей самодержавиясы Қазақ даласын темір бұғауға әбден шырмап матаған кезі еді.

Отаршылдық қыспағында қалған Дешті-қыпшақ даласы экономикалық, әлеуметтік, мәдени құлдықтың шырмауында жанталасты. Шырмауда қалған көшпенділер елінің мәдениеті де, санасы да күйреді.

Дүниенің табиғи қозғалысы күшпен үзілді. Ортадан өрбіген дөрекі, айдаһар күш дала өмірін жоюға ұмтылды. Жандаралдың табаны астында дала талып жатты, даламен бірге поэзия, аңыз, ертегі өлді... Алмас қылышпен қорғасын оқтан жан тапсыру адам табиғатына жат құбылыс. Зорлық өмірге жаңа тіршілік әкелмейді. Әлемдік гармонияның бұзылуы сыртқы күштің озбырлығынан туады.

Бұл кезеңдегі қазақ ақынының, ғұлама ойшылының тірлігі қапас жалғыздық болатын. Дала ойшылының жалғыз бағыты, халық жүрегіне бастар жол ғана. Абай даналығы, жалғыздықта жабырқаған жанының рахаты халық аясы екенін ұғуында.

Ол өз халқын рухани биіктен көруді армандады.

VI—VIII ғасырдан тартылған түрік тілдес қауымның дара жолының ерекшелігі соншама, қазақ ойы бұл кезде ерекше қуатпен, бұрын-соңды болмаған тілектес ынтымақта жұмыс істеген.

Ортақ ой, ортақ мүдде, ортақ үрей ұлттық мәдениет, философиялық тұжырым мен лирикалық межелерді бірдей қамтып кетіп еді.

XIX ғасырдың ұлы ақындарының бойында гуманистік синтез қайталанбайтын дара бітімде болды.

Айуандық пен әділетсіздікке қарсы тұрған күрескер, еркін азамат — Абай концепциясы ақын шығармаларының биік рухани бағасы болып табылады.

Дәл осындай таным-түсінік ұлы суреткерлер — Шекспир, Гете, Байрон, Пушкин, Лермонтов, Рабиндранат Тагорларға да тән болатын.

А

Абайдың поэзия мен прозадағы адамның өлшеулі жұмыры туралы ойлары ақынды Құдайға алып келді.

Алла деген сөз жеңіл,
Аллаға ауыз қол емес.
Ынталы жүрек, шын көңіл
Өзгесі хаққа жол емес.
Дененің барша қуаты
Өнерге салар бар күшін.
Жүректің ақыл суаты
Махаббат қылса тәңрі үшін.

Құдай дүниені жаратқанда, оны зұлымдық пен зар наланың орны қылып жаратқан жоқ. Жұмыр жер адам үшін жаратылған, өйткені адамсыз әлемде ынтымақ пен гармония болуы мүмкін емес.

Адамға берілген ақыл-ес — Құдайдың туындысы, ғаламды ұқсын деуі, алған білімді биік мақсат үшін ұстансын деуі.

Нағыз ғұлама үшін көк аспан мен қара жерді айыратын күш жоқ.

Айуандықтың ордасы — надандық, оны жеңу үшін қажырлы білім керек. Адам санасының кірісер жері, адам жүрегінің мейірімін асыру, жаратушы Құдайға жол ашу, гармониялық бірлікті сақтау.

Абайдың ойынша, адамзат баласы ызалы жүректің құлы емес, сондықтан да Адам өмір сүруі, еңбек етуі және адамдыққа ұмтылуы қажет.

Көп жылдар бойы жанын толғантқан мазасыз ойын, іздегені мен тапқанын, үрейі мен жанталасын, қапасы мен қуанышын, рух ұмтылысы мен азапты өмірін, көңілін көгендеген ыза мен құлшылығын жиып жазған «Ғақлия» былай басталады:

«Бұл жасқа келгенше жақсы өткіздік пе, жаман өткіздік пе, әйтеуір бірталай өмірімізді өткіздік: алыстық, жұлыстық, айтыстық, тартыстық — әурешілікті көре-көре келдік. Енді жер ортасы жасқа келдік, қажыдық, жалықтық, қылып жүрген ісіміздің бәрінің баянсызын, байлаусызын көрдік, бәрі қоршылық екенін білдік. Ал, енді қалған өмірімізді қайтіп, не қылып өткіземіз. Соны таба алмай өзім де қайранмын».

«Ғақлия» — ақиқат үшін жан салған ақын ойы. Бұл кітаптың идеясы қарапайым да құдіретті.

Дүниенің теңдессіз жетістігі — Адам, сол Адамның жаны мен тәні сұлулық пен келісімнен айнымауы керек, деп айтудан Абай жалыққан емес, сол сөзінен тайған да емес. Адамның жаны, ойы, тәні мен сезімі көусар судай таза болуы керек. Адам санасын тек қана қайырымдылыққа, жоғары мақсатты рухани кемелдікке жұмсауы шарт.

Жеке адам қамынан, бүкіл адамзат қамына дейінгі ұмтылыс, Ақын жанының рухани баюына аса үлкен ықпал жасады.

Жер Ананың тынысы мен жеке адамның әлем алдындағы жауапкершілігін сезінуі — ұлы Ақынның басты олжасы еді. Осы жолға ақын жаны мен басын бірдей тігіп өтті.

Туған халқының алдына, Дешті-қыпшақ даласының тағдыры туралы Абайдай аяусыз сұрақ қойған жан болған жоқ. Абайдың адамгершілік максимализмі, туған халқының мешеу мінезін ғайбаттау емес, қайта туған халқын талмайтын зерделікке, ойлылыққа шақыру. Сонан да, Абай шығармалары адам сенімін қайрайды, көңілін толғандырады, қайырымдылықтың шегі болмайтынын ұғындырады.

Әлем мәңгі, ортақ және гармониялық бірлікте деп түсіндіреді Абай. Айырылысу, сағыныш, тіптен өлім, ғарыш гармониясын бұза алмайды, өйткені олар мәңгі сөнбейтін табиғи құбылыс.

Соңғы демі біткенше, адам жанталаста, үзілмейтін үмітте бұдқынып тұрады. Бұл сезім жарылысы, адам бойындағы қажыр-қайраттың тебіренісі, жанкештілік, бұларсыз рухани шабыт жансыз қалады.

Абай жанкешті, құдіретті суреткер еді. Бұл жанкештілік ақынның өз тағдырына да, әлем тағдырына да ерекше нұр түсірді.

Адам өмірі, көркем де қасіреті мол ғұмырдың мәңгі гармониясымен қозғалады: махаббат пен бостандықты өліммен ғана қайыруға болады, жанкештілік барға қанағат қылмайды, жанкешті жан соңғы демі біткенше арпалысты күн кешеді.

Құдай Абайға ұлы Адамға тән мінез берген, ол сонан да елдің өсек пен ғайбатына, ақымақтардың ашық күндеуі мен қызғанышына зейін қоймаған.

Туған халқының ардагер азаматы болған Абай Адам алдындағы парызына дақ түсірмей, ақиқатқа жан-тәнімен қызмет етіп өтті.

Махаббат өліммен қатар қонады, өйткені жанкештілікке бас тікпеген махаббат — махаббат емес. Бостандыққа тек басты бәйгеге тігумен ғана жетуге болады.

Абай өлеңдерінен біз адамгершілік тәлім аламыз, өйткені ақын өмірі аңызға айналып кеткелі қашан.

Й

Туған халқы ұқпай өткен ұлы Ақын Құдаймен бетпе-бет келіп, жалғыз қалды.

Көп адам дүниеге бой алдырған,
Бой алдырып, аяғын көп шалдырған.
Өлді деуге сыя ма, ойлаңдаршы,
Өлмейтұғын артына сөз қалдырған?

Абай туған халқын жанындай сүйді, сонан да оның ойлы сөздері қан татиды.

Ақынның нәзік жаны керіп тартқан садақтай шарт кетуге шақ қалған.

Бұл өмірден ақын еш адаммен ашылып сөйлеспей, қоштаспай, үнсіз кетті. Оның ой кешкен тынышсыз жанын ұққан, қадірлеп-қасиеттеген, аялаған адамдар, оны о дүниеде тосып жатқан.

АБАЙ

Ақын саналы ғұмырын, күш-қуатын, туған халқын ағартуға жұмсады, бірақ туған халқы ақынның жан егілген әндерін сүйсіне салғанымен, мұңлы өлеңдерінің ой қатпарларына тереңдеп барып, жанына дарыта алмады.

Ақынның өз халқына айтқан ақыл-өсиеті жаһан далада несіз қалды.

Бұл Абай трагедиясының бастауы да, соңы да еді.

Ал еркін ойлы, қамсыз қазақ халқының трагедиясы белгі беріп үздіксіз өрби өсіп келе жатқан...

Роллан СЕЙСЕНБАЕВ

наурыз 1995.

Лондон

ӨЛСЕ ӨЛЕР ТАБИФАТ, АДАМ ӨЛМЕС

өлеңдер

**Мен боламын демендер,
Аяқты алшаң басқанға.
Екі көзің аларып,
Құр қарайсың аспанға.**

* * *

Қансонарда бүркітші шығады аңға
Тастан түлкі табылар аңдығанға.
Жақсы ат пен тату жолдас — бір ғанибет,
Ыңғайлы ықшам киім аңшы адамға.
Салаң етіп жолықса қайтқан ізі,
Сағадан сымпың қағып із шалғанда.
Бүркітші тау басында, қағушы ойда,
Іздің бетін түзетіп аңдағанда.
Томағасын тартқанда бір қырымнан,
Қыран құс көзі көріп самғағанда.
Төмен ұшсам түлкі өрлеп құтылар деп,
Қандыкөз¹ қайқаң қағып шықса аспанға,
Көре тұра қалады қашқан түлкі,
Құтылмасын білген соң құр қашқанға,
Аузын ашып, қоқақтап, тісін қайрап,
О да талас қылады шыбын жанға.
Қызық көрер, көңілді болса аңшылар.
Шабар жерін қарамай жығылғанға,
Қырық пышақпен қыржыңдап тұрған түлкі,
О дағы осал жау емес қыран паңға.
Сегіз найза қолында, көз аудармай,
Батыр да аял қылмайды ертең таңға
Қанат, құйрық суылдап, ысқырады,

¹ Қандыкөз — бүркітті айтады.

05 84 94

Көктен қыран сорғалап құйылғанда.
 Жарқ-жүрқ етіп екеуі айқасады,
 Жеке батыр шыққандай қан майданға.
 Біреуі — көк, біреуі — жер тағысы,
 Адам үшін батысып қызыл қанға.
 Қар — аппақ, бүркіт — қара, түлкі — қызыл,
 Ұқсайды хасса² сұлу шомылғанға.
 Қара шашын көтеріп екі шынтақ,
 О да бұлк-бұлк етпей ме сыйпанғанда,
 Аппақ ет, қып-қызыл бет, жап-жалаңаш,
 Қара шаш қызыл жүзді жасырғанда.
 Күйеуі ер, қалыңдығы сұлу болып,
 Және ұқсар тар төсекте жолғасқанға.
 Арт жағынан жаурыны бүлкілдейді,
 Қыран бүктеп астына дәл басқанда.
 Құсы да иесіне қоразданар,
 Алпыс екі айлалы түлкі алғанда.
 «Үйірімен үш тоғыз» деп жымыңдап,
 Жасы үлкені жанына байланғанда.
 Сілке киіп тымақты, насыбайды
 Бір атасың көңілің жайланғанда.
 Таудан жиде тергендей ала берсе,
 Бір жасайсың құмарың әр қанғанда.
 Көкіректе жамандық еш ниет жоқ,
 Аң болады кеңесің құс салғанда.
 Ешкімге зияны жоқ, өзім көрген
 Бір қызық ісім екен сұм жалғанда.
 Көкірегі сезімді, көңілі ойлыға
 Бәрі де анық тұрмай ма ойланғанда.
 Ұқпасың үстірт қарап бұлғақтасаң,
 Суретін көре алмассың, көп бақпасаң.
 Көлеңкесі түседі көкейіңе,
 Әр сөзін бір ойланып салмақтасаң.
 Мұны оқыса, жігіттер, аңшы оқысын,
 Біле алмассың, құс салып дәм татпасаң.

² Хасса, қаса (арабша) — өте сұлу, кемелге жеткен сұлулық.

* * *

Жасымда ғылым бар деп ескермедім,
Пайдасын көре тұра тексермедім.
Ержеткен соң түспеді уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім.
Бұл махрұм¹ қалмағыма кім жазалы,
Қолымды дөп сермесем, өстер ме едім?
Адамның бір қызығы — бала деген,
Баланы оқытуды жек көрмедім.
Баламды медресеге біл деп бердім,
Қызмет қылсын, шен алсын деп бермедім.
Өзім де басқа шауып, төске өрледім,
Қазаққа қара сөзде дес бермедім.
Еңбегіңді білерлік еш адам жоқ,
Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім.

* * *

Күшік асырап, ит еттім,
Ол балтырымды қанатты.
Біреуге мылтық үйреттім
Мерген болды, ол мені атты

* * *

Қартайдық, қайғы ойладық, үйқы сергек,
Ашуың — ашыған у, ойың — кермек.
Мұңдасарға кісі жоқ сөзді ұғарлық,
Кім көңілді көтеріп, болады ермек?
Жас қартаймақ, жоқ тумақ, туған өлмек,
Тағдыр жоқ өткен өмір қайта келмек.
Басқан із, көрген қызық артта қалмақ,
Бір құдайдан басқаның бәрі өзгермек.
Ер ісі — ақылға ермек, бойды жеңбек,
Өнерсіздің қылығы өле көрмек.

---

¹ Махрұм — бос, құр, бос қалу, құр қалу.

Шыға ойламай, шығандап қылық қылмай,
Еріншек ездігінен көпке көнбек.

Жамандар қыла алмай жүр адал еңбек,
Ұрлық, қулық қылдым деп қағар көлбек.
Арамдықтан жамандық көрмей қалмас,
Мың күн сынбас, бір күні сынар шөлмек.

Адамзат тірлікті дәулет білмек,
Ақыл таппақ, мал таппақ, адал жүрмек.
Екеуінің бірі жоқ, ауыл кезіп,
Не қорлық құр қылжаңмен күн өткізбек?

Наданға арам — ақылды құлаққа ілмек,
Бұл сөзден ертегіні тез үйренбек.
Рас сөздің кім білер қасиетін,
Ақылсыз шынға сенбей, жоққа сенбек.

Қызыл арай¹, ақ күміс, алтын бергек
Қызықты ертегіге көтерілмек.
Ақсақалдың, әкенің, білімдінің,
Сөзінен сырдаң тартып, тез жиренбек.

Ақылды қара қылды қырыққа бөлмек,
Әр нәрсеге өзіндей баға бермек.
Таразы да, қазы да өз бойында,
Наданның сүйенгені — көппен дүрмек.

Алашқа іші жау боп, сырты күлмек,
Жақынын тіріде аңдып, өлсе өкірмек.
Бір-екі жолы болған кісі көрсе,
Құдай сүйіп жаратқан осы демек.

Ел бұзылса, құрады шайтан өрмек,
Періште төменшіктеп, қайғы жемек.
Өзімнің иттігімнен болды демей,
Жеңді ғой деп шайтанға болар көмек.

Сырттансынбақ, қусынбақ, өршілденбек,
Сыбырменен топ жасап бөлек-бөлек.
Арамдықпен бар ма екен жаннан аспақ,
Өзімен өзі бір күн болмай ма әлек?

¹ Арай (парсыша) — көркем, әдемі.

Қолдан келе бере ме жұрт теңгермек,
Адалдық, арамдықты кім теңгермек?
Мақтан үшін қайратсыз болыс болмақ,
Иттей қор боп, өзіне сөз келтірмек.

* * *

Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап,
Жұрт жүр ғой күйкентай мен қарға сақтап.
Қыран шықса қияға, жібереді
Олар да екі құсын екі жақтап.
Қарқылдап қарға қалмас арт жағынан,
Күйкентайы үстінде шықылықтап.
Өзі алмайды, қыранға алдырмайды,
Күні бойы шабады бос салақтап.
Тиіп-шығып, ыза қып, ұстатпаса,
Қуанар иелері сонда ыржақтап.
Не таптық мұныменен деген жан жоқ.
Түні бойы күпілдер құсын мақтап.
Басқа сая, жанға олжа дәнеме жоқ,
Қайран ел осынымен жүр далақтап.

* * *

Қалың елім, қазағым, қайран жұртым,
Ұстарасыз аузыңа түсті мұртың.
Жақсы менен жаманды айырмадың,
Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың.
Бет бергенде шырайың сондай жақсы,
Қайдан ғана бұзылды сартша сыртың?
Ұқпайсың өз сөзіңнен басқа сөзді,
Аузымен орақ орган өңкей қыртың.
Өзімдікі дей алмай өз малыңды,
Күндіз күлкің бұзылды, түнде — ұйқың.
Көрсеқазыр келеді байлауы жоқ.
Бір күн тыртың етеді, бір күн — бұртың.
Бас-басына би болған өңкей қиқым,
Мінеки бұзған жоқ па елдің сиқын?
Өздеріңді түзелер дей алмаймын,

Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың.
 Ағайын жоқ нәрседен етер бұртың,
 Оның да алған жоқ па құдай құлқын?²
 Бірлік жоқ, береке жоқ, шын пейіл жоқ,
 Сапырылды байлығың, баққан жылқың.
 Баста ми, қолда малға талас қылған,
 Күш сынасқан күндестік бұзды-ау шырқын.
 Оңалмай бойда жүрсе осы қыртың,
 Әр жерде-ақ жазылмай ма, жаным, тырқың?²
 Қай жеріңнен көңілге қуат қылдық,
 Қыр артылмас болған соң, мінсе қырқың?²
 Тиянақсыз, байлаусыз байғұс қалпың,
 Не түсер құр күлкіден жыртың-жыртың.
 Ұғындырар кісіге кез келгенде,
 Пыш-пыш демей қала ма ол да астыртын?

* * *

Ішім өлген, сыртым сау,
 Көрінгенге деймін-ау.
 Бүгінгі дос — ертең жау,
 Мен не қылдым, япырмау?!
 Өз үйінде өзендей
 Күркіреді, айтса дау.
 Кісі алдында кірбеңдеп,
 Шабан, шардақ және шау.
 Мұндай ма едің ана күн,
 Мұның калай, батыр-ау?²
 Үш күн арқаң босаса,
 Бола қалдың бас асау.
 Жан қысылса, жайтаңдап,
 Жанды еріткен жайдары-ау.
 Жан жай тапса, сен неге
 Жат мінезсің жабырқау?²
 Ұрлық пенен қулыққа
 Байлағанда, кестің бау.
 Берерменде бесеусің,
 Аларманда және алтау.
 Топ болғанда көресің

Түрлі дауды жүз тарау.
Аяғында сендейлер
Көрмей жүр ме ханталау?
Қайта кірер есікті
Қатты серіппе, жарқын-ау!
Жетілсең де, жетсең де,
Керек күні бір бар-ау.

* * *

Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін,
Жоқ-барды, ертегіні термек үшін.
Көкірегі сезімді, тілі орамды,
Жаздым үлгі жастарға бермек үшін.
Бұл сөзді тасыр ұқпас, талапты ұғар,
Көңілінің көзі ашық, сергек үшін.

Түзу кел, қисық-қыңыр, қырын келмей,
Сыртын танып іс бітпес, сырын көрмей.
Шу дегенде құлағың тосаңсиды,
Өскен соң мұндай сөзді бұрын көрмей.
Таң қаламын, алдыңғы айтқанды ұқпай,
Және айта бер дейді жұрт тыным бермей.

Сөз айттым «Әзірет Әлі», «айдаһарсыз»,
Мұнда жоқ «алтын иек, сары-ала қыз».
Көрілікті жамандап, олім тілеп,
Болсын деген жерім жоқ жігіт арсыз.
Әсірә қызыл емес деп жиренбеңіз,
Түбі терең сөз артық, бір байқарсыз.

Батырдан барымташы туар даңғой,
Қызшыл да, қызықшыл да әуре жан ғой.
Арсыз, малсыз, ақылсыз, шаруасыз,
Елірмелі маскүнем байқалған ғой.
Бес-алты мисыз бөңгі¹ күлсе мәз боп,
Қинамай қызыл тілді кел, тілді ал, қой!

¹ Бөңгі (парсыша) – нашақор.

Өлеңі бар өнерлі інім, сізге
 Жалынамын, мұндай сөз айтпа бізге.
 Өзге түгіл өзіңе пайдасы жоқ,
 Есіл өнер қор болып кетер түзге.
 Сәнқой, даңғой, ойнасшы, керім-кербез,
 Қанша қызық болады өзіңізге?

* * *

Жүрегім менің қырық жамау
 Қиянатшыл дүниеден.
 Қайтіп аман қалсын сау,
 Қайтқаннан соң әр неден.

Өлді кейі, кейі — жау,
 Кімді сүйсе бұл жүрек.
 Кімі — қастық, кімі — дау,
 Сүйенерге жоқ тірек.

Кәрілік те түр тақау
 Алдымызда айла жоқ.
 Қайғысыздың бәрі асау,
 Бізге онан пайда жоқ.

Қан жүректі қайғылы-ау,
 Қайырыла кет сен маған.
 Қасиетін ойлан-ау,
 Қам көңілдің тынбаған.

* * *

Сағаттың шықылдағы емес ермек,
 Гәмишә¹ өмір өтпек — ол білдірмек.
 Бір минут бір кісінің өміріне ұқсас,
 Өтті, өлді, тағдыр жоқ қайта келмек.

Сағаттың өзі — ұры шықылдаған,
 Өмірді білдірмеген, күнде ұрлаған.

¹ Гәмишә (парсыша) — ығи, үнемі.

Махаббат жоқ, түрлау жоқ, келді, кетті,
Қайта айналмас, бұрылмас бұлдыр заман.

Өткен өмір хабары — осы сыбдыр,
Көңілді күнде сындыр, әлде тындыр.
Ақыл анық байқаған қылығыңды,
Қу шыққансып қағасың босқа бұлдыр.

Күн жиылып ай болды, он екі ай — жыл,
Жыл жиылып, қартайтып қылғаны — бұл.
Сүйенген, сенген дәурен жалған болса,
Жалғаны жоқ бір тәңірім, кеңшілік қыл.

* * *

Құлақтан кіріп, бойды алар
Жақсы ән мен тәтті күй.
Көңілге түрлі ой салар,
Әнді сүйсең, менше сүй.
Дүние ойдан шығады,
Өзімді өзім ұмытып.
Көңілім әнді ұғады,
Жүрегім бойды жылытып.
Аңсаған шөлде су тапса,
Бас қоймай ма бастауға?
Біреу түртсе, я қақса,
Бой тоқтамас жасқауға.
Бір күйгізіп, сүйгізіп,
Ескі өмірді тіргізер.
Өмір тонын кигізіп,
Жоқты бар қып жүргізер.
Есіткендей болады
Құлағым ескі сыбырды.
Ескі ойға көңілім толады,
Тірілтіп өткен құрғырды.
Ішіп терең бойлаймын
Өткен күннің уларын.
Және шын деп ойлаймын
Жұрттың жалған шуларын.
Тағы сене бастаймын

- Күнде алдағыш қуларға.
Есім шығып қашпаймын,
Мен ішпеген у бар ма?

* * *

Қажымас дос халықта жоқ,
Айнымас серт қайда бар?
Алда көрген артта жоқ,
Мысқыл, өсек, айла бар.

Жақсылығың күнде ұмыт,
Бір жаңылсаң болды кек.
Пайдасынан бой суыт,
Өзі тимей жүрсе тек.

Пайда, мақтан өзінен
Артыла ма ант ұрып?
Жарыса өсек сөзінен,
Айта берсін шарқ ұрып.

Кімге достық көп еттім,
Түбі болды бір кейіс.
Жақсы өмірім әуара¹ еттің
Жар таба алмай бір тегіс.

Жау қожандап бұртайып,
Дос құбылып, әуре етер.
Кімі тентек, кімде айып,
Тексере алмай өмір өтер.

Сыйласарлық тектінің
Кім танымас нұсқасын?
Күнде өзімшіл ептінің
Несін адам ұстасын...

¹ Әуара (парсыша) – бір нәрсеге беріліп кету мағынасында.

* * *

Өлсе өлер табиғат, адам өлмес,
Ол бірақ қайтып келіп, ойнап-күлмес.
«Мені» мен «менікінің» айрылғанын
«Өлді» деп ат қойыпты өңкей білмес.

Көп адам дүниеге бой алдырған,
Бой алдырып, аяғын көп шалдырған.
Өлді деуге сыя ма, ойлаңдаршы,
Өлмейтұғын артына сөз қалдырған?

Кім жүрер тіршілікке көңіл бермей,
Бақи¹ қоймас фәнидің² мінін көрмей.
Міні қайда екенін біле алмассың,
Терең ойдың телміріп соңына ермей.

Дүниеге дос ақыретке бірдей болмас,
Екеуі тап бірдей боп орныға алмас.
Дүниеге ынтық, махшарға³ амалсыздың
Иманын түгел деуге аузым бармас.

* * *

Талай сөз бұдан бұрын көп айтқанмын,
Түбін ойлап, уайым жеп айтқанмын.
Ақылдылар арланып ұялған соң,
Ойланып түзеле ме деп айтқанмын.

Қазақтың өзге жұрттан сөзі ұзын,
Бірінің бірі шапшаң ұқпас сөзін.
Көздің жасы, жүректің қаныменен
Ерітуге болмайды ішкі мұзын.

Жұртым-ай, шалқақтамай сөзге түсін,
Ойланшы, сыртын қойып, сөздің ішін.
Ыржаңдамай тыңдасаң нең кетеді,
Шығарған сөз емес қой әңгіме үшін.

¹ Бақый (арабша) – мәңгі жасаушы, мәңгілік.

² Фәни (арабша) – бітетін, өзгеретін, өткінші, жалған дүние.

³ Махшар (арабша) – заман ақыр болғанда адам баласының күнәсі тексерілетін орын.

- Адасып алаңдама, жол таба алмай,
 Берірек түзу жолға шық, қамалмай.
- Не ғылым жоқ, немесе еңбек те жоқ,
 Ең болмаса кеттің ғой мал баға алмай.

* * *

Ұяламын дегені көңіл үшін,
 Ұсақ қулық бір ғана өмір үшін.
 Татымды достық та жоқ, қастық та жоқ,
 Жігері жоқ, маңызы жеңіл үшін.

Жалығу бар, шалқу бар, іш пысу бар,
 Жаңа сүйгіш адамзат, көрсеқызар.
 Ар мен ұят ойланбай, тәнін асырап,
 Ертеңі жоқ, бүгінге болған құмар.

Туысқаның, достарың — бәрі екі ұшты,
 Сол себепті досыңнан дұшпан күшті.
 Сүйсе жалған, сүймесе аянбаған,
 Бұл не деген заманға ісім түсті?!

Өзің үлкен, қылығың — бала-шаға,
 Балаша мәз боп жүрсің тамашаға.
 Әкесі ұрысса балаға, о да — достық,
 Баласы ұрысса әкеге жараса ма?

* * *

Не іздейсің, көңілім, не іздейсің?
 Босқа әуре қылмай, шыныңды айт.
 Шарқ ұрып, тыныштық бермейсің,
 Сырласалық, бермен қайт.

Абұйыр, атақ сол жанда,
 Кімді көп жұрт мақтаса.
 Ол мақтаудан не пайда,
 Көп мақтауын таппаса?

Көп тәңірі атқан мақтай ма,
Ол тәңірі атқан болмаса?
Жоқты-барды шатпай ма,
Көптің өзі оңбаса?

Мақтау — жел сөз жанға қас,
Қошеметшіл шығарған.
Бір мақтаса, боқтамас,
Ел табылса, құмарлан.

Жұрттың бәрі сөз сатқан,
Сатып алып не керек?
Екі сөзді тәңірі атқан —
Шыр айналған дөңгелек.

Сатып алма, сөз сатса,
Ол асылды аңдамас.
Б... байы — ақша,
Ер жақсысын таңдамас.

Мен — мақтанның құлы емес,
Шын ақылға зорлық жоқ.
Антұрған көп бұл емес,
Өлім барда қорлық жоқ.

Өмір, дүние дегенің
Ағып жатқан су екен.
Жақсы-жаман көргенің,
Ойлай берсең у екен.

* * *

Алла деген сөз жеңіл,
Аллаға ауыз қол емес.
Ынталы жүрек, шын көңіл,
Өзгесі хаққа жол емес.

Дененің барша қуаты
Өнерге салар бар күшін.
Жүректің ақыл суаты
Махаббат қылса тәңірі үшін.

Ақылға сыймас ол Алла,
Тагрипқа¹ тілім қысқа ah!
Барлығына шүбәсіз,
Неге мәужүт² ол куә.

Ақыл мен хауас³ барлығын
Білмейдүр жүрек, сезедүр.
Мүтәкәллимін⁴ мантикин⁵
Бекер босқа ездүр.

* * *

Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап,
Әуре етеді ішіне қулық сақтап.
Өзіңе сен, өзіңді алып шығар
Еңбегің мен ақылың екі жақтап.

Өзіңді сенгіштікпен әуре етпе,
Құмарпаз боп мақтанды қуып кетпе.
Жұртпен бірге өзіңді қоса алдасып,
Салпылдап сағым қуған бойыңа еп пе?

Қайғы келсе қарсы тұр, құлай берме,
Қызық келсе, қызықпа, оңғаққа ерме.
Жүрегіңе сүңгі де, түбін көзде,
Сонан тапқан — шын асыл, тастай көрме.

* * *

Желсіз түнде жарық ай,
Сәулесі суда дірілдеп,
Ауылдың жаны терең сай,
Тасыған өзен күрілдеп.

Қалың ағаш жапырағы
Сыбырласып өзді-өзі,

¹ Тагриф (арабша) — таныту, таныстыру, білдіру.

² Мәужүд (арабша) — бар нәрсе мағынасында.

³ Хәванхәмс (арабша) — адамның бес сезім мүшесі.

⁴ Мөтәкәллимін (арабша) — сөйлеушілер.

⁵ Мантик (арабша) — 1) логика; 2) сөйленген сөз.

Көрінбей жердің топырағы,
Құлпырған жасыл жер жүзі.

Тау жаңғырып, ән қосып
Үрген итпен айтаққа.
Келмеп пе едің жол тосып
Жолығуға аулаққа?

Таймаңдамай тамылжып,
Бір суынып, бір ысып,
Дем ала алмай дамыл қып,
Елең қағып, бос шошып.

Сөз айта алмай бөгеліп,
Дүрсіл қағып жүрегі,
Тұрмап па еді сүйеніп,
Тамаққа кіріп иегі?

* * *

Өлсем, орным қара жер сыз болмай ма?
Өткір тіл бір ұялшақ қыз болмай ма?
Махаббат, гадауат¹ пен майдандасқан,
Қайран менің жүрегім мұз болмай ма?

Амалсыз тағдыр бір күн кез болмай ма?
Біреуге жай, біреуге тез болмай ма?
Асау жүрек аяғын шалыс басқан,
Жерін тауып артқыға сөз болмай ма?

Сонда жауап бере алман мен бишара,
Сіздерге еркін тиер, байқап қара.
Екі күймек бір жанға әділет пе?
Қаны қара бір жанмын, жаны жара.

Жүрегіңнің түбіне терең бойла,
Мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла.
Соқтықпалы, соқпақсыз жерде өстім,
Мыңмен жалғыз алыстым, кінә қойма!

¹ Гадауәт (арабша) — дұшпандық, кек сақтау, көре алмау.

Жасымда албырт өстім, ойдан жырақ,
 Айлаға, ашуға да жақтым шырақ.
 Ерте ояндым, ойландым, жете алмадым,
 Етекбасты көп көрдім елден бірақ.

Ой кіргелі тимеді ерік өзіме,
 Сандалмамен күн кешкен түспе ізіме.
 Өзі ермей, ерік бермей, жұрт қор етті,
 Сен есірке, тыныш ұйқат, бақ сөзіме!

Ішім толған у мен өрт, сыртым дүрдей,
 Мен келмеске кетермін түк өндірмей.
 Өлең шіркін — өсекші, жұртқа жаяр,
 Сырымды тоқтатайын айта бермей.

* * *

Нұрлы аспанға тырысып өскенсің сен,
 Менмен, кердең, қайғысыз ер көңілмен.
 Жазғытұрым, жасырып жердің бетін,
 Жасыл шөппен, бой жеткен егінмен тең.

Сонан бері, рахымсыз көп жыл өтті,
 Орақ келер, орылар мезгіл жетті.
 Жылы менен суықтың бәрін көріп,
 Қайран көңіл қайыспай қайрат етті.

Ауыр ойды көтеріп ауырған жан,
 Қайғы, қасірет жүзіңе белгі салған.
 Дәні толық, басы ауыр егіндей-ақ,
 Сенің де басың имек жерге таман.

Өлейін деп өлмейді өлерлік жан,
 Әсте өлмесін білгендей қылық қылған.
 Ажал келіп бас салса, жанды ұрласа,
 Өмір қайда, сен қайда, соны да ойлан.

Адамзат бүгін адам, ертең топырақ,
 Бүгінгі өмір жарқылдап алдар бірақ.
 Ертең өзің қайдасың, білемісің,
 Өлмек үшін туғансың, ойла, шырақ.

* * *

Білектей арқасында өрген бұрым,
Шолпысы сылдыр қағып жүрсе ақырын.
Кәмшат бөрік, ақтамақ, қара қасты,
Сұлу қыздың көріп пе ең мұндай түрін?

Аласы аз қара көзі айнадайын,
Жүрекке ыстық тиіп салған сайын,
Үлбіреген ақ етті, ашық жүзді,
Тісі әдемі көріп пе ең қыздың жайын?

Бұраң бел, бойы сұлу, кішкене аяқ,
Болады осындай қыз некен-саяқ.
Піскен алма секілді тәтті қызды
Боламын да тұрамын көргендей-ақ.

Егерде қолың тисе білегіне,
Лүпілдеп қан соғады жүрегіңе.
Бетіңді таяп барсаң тамағына,
Шымырлап бу енеді сүйегіңе.

ҚЫС

Ақ киімді, денелі, ақ сақалды,
Соқыр, мылқау, танымас тірі жанды.
Үсті-басы ақ қырау, түсі суық,
Басқан жері сықырлап, келіп қалды.
Дем алысы — үскірік, аяз бен қар,
Кәрі құдаң — қыс келіп, әлек салды.
Үшпадай¹ бөркін киген оқшырайтып,
Аязбенен қызарып ажарланды.
Бұлттай қасы жауып екі көзін,
Басын сіліксе, қар жауып, мазаңды алды.
Борандай бұрқ-сарқ етіп долданғанда,
Алты қанат ақ орда үй шайқалды.
Әуес көріп жүгірген жас балалар,
Беті-қолы домбығып, үсік шалды.

¹ Үшпа — шоқ-шоқ болып жөңкіген бұлт.

Шидем мен тон қабаттап киген малшы
 Бет қарауға шыдамай теріс айналды.
 Қар тепкенге қажымас қайран жылқы
 Титығы құруына аз-ақ қалды.
 Қыспен бірге тұмсығын салды қасқыр.
 Малшыларым, қор қылма итке малды.
 Соныға малды жайып, күзетіңдер,
 Ұйқы өлтірмес, қайрат қыл, бұз қамалды!
 Ит жегенше Қондыбай, Қанай² жесін,
 Құр жібер мына антұрған кәрі шалды.

ЖАЗҒЫТҰРЫ

Жазғытұры қалмайды қыстың сызы,
 Масатыдай құлпырар жердің жүзі.
 Жан-жануар, адамзат анталаса,
 Ата-анадай елжірер күннің көзі.

Жаздың көркі енеді жыл құсымен,
 Жайраңдасып жас күлер құрбысымен.
 Көрден жаңа тұрғандай кемпір мен шал,
 Жалбаңдасар өзінің тұрғысымен.

Қырдағы ел ойдағы елмен араласып,
 Күлімдесіп, көрісіп, құшақтасып.
 Шаруа қуған жастардың мойыны босап,
 Сыбырласып, сырласып, мауқын басып.

Түйе боздап, қой қоздап — қорада шу,
 Көбелекпен, құспенен сайда ду-ду.
 Гүл мен ағаш майысып қарағанда,
 Сыбдыр қағып, бұраңдап ағады су.

Көл жағалай мамырлап қу менен қаз,
 Жұмыртқа іздеп, жүгіріп балалар мәз.
 Ұшқыр атпен зырлатып тастағанда,
 Жарқ-жүрқ етіп ілінер көк дауыл баз¹.

² Қондыбай, Қанай — жерінің шебін байларға жалдайтын ауылдар. (1945 жылы Абай жинағында берілген түсіндірме).

¹ Баз (парсыша) — қаршыға.

Қус қатарлап байлаған қанжығаға
Қыз бұрандап жабысып, қылады наз.
Жазға жақсы киінер қыз-келіншек,
Жер жүзіне оң берер гүл-бәйшешек.
Қырда торғай сайраса, сайда бұлбұл,
Тастағы үнін қосар байғыз, көкек.

Жаңа пұлмен жамырап саудагерлер,
Диханшылар жер жыртып, егін егер.
Шаруаның бір малы екеу болып,
Жаңа төлмен көбейіп, дәулет өнер.

Безендірген жер жүзін тәңірім шебер,
Мейірбандық дүниеге нұрын төгер.
Анамыздай жер иіп емізгенде,
Бейне әкеңдей үстіңе аспан төнер.

Жаз жіберіп, жан берген қара жерге
Рахметіне Алланың көңіл сенер.
Мал семіреді, ақпенен ас көбейер,
Адамзаттың көңілі өсіп көтерілер.

Қара тастан басқаның бәрі жадырап,
Бір сараңнан басқаның пейілі енер.
Тамашалап қарасаң тәңірі ісіне,
Бойың балқып, еридi іште жігер.

Кемпір-шал шуақ іздеп, бала шулар,
Мал мааатсып, қуанып, аунап-қунар.
Жыршы құстар әуеде өлең айтып,
Қиқу салар көлдегі қаз бен қулар.

Күн жоқта кісімсінер жұлдыз бен ай,
Ол қайтсін қара түнде жарқылдамай.
Таң атқан соң шығарын күннің біліп,
Өңі қашып, бола алмас бұрынғыдай.

Күн — күйеу, жер — қалыңдық сағынышты,
Құмары екеуінің сондай күшті.
Түн қырындап жүргенде көп жожаңдап,
Күйеу келді, ай, жұлдыз к... қысты.

Ай, жұлдызға жылы жел хабар беріп,
Жан-жануар қуанар тойға елеріп.
Азалы ақ көрпесін сілке тастап,
Жер күлімдер, өзіне шырай беріп.

Күн-күйеуін жер көксеп ала қыстай,
Біреуіне біреуі қосылыспай,
Көңлі күн лебіне тойғаннан соң
Жер толықсып, түрленер тоты құстай.

Адам тіктеп көре алмас күннің көзін,
Сүйіп, жылып тұрады жан лебізін.
Қызыл арай сары алтын шатырына,
Күннің кешке кіргенін көрді көзім.

КҮЗ

Сүр бұлт түсі суық қаптайды аспан,
Күз болып, дымқыл тұман жерді басқан.
Білмеймін тойғаны ма, тоңғаны ма,
Жылқы ойнап, бие қашқан, тай жарысқан.

Жасыл шөп, бәйшешек жоқ бұрынғыдай,
Жастар күлмес, жүгірмес бала шулай.
Қайыршы шал-кемпірдей түсі кетіп,
Жапырағынан айрылған ағаш, құрай.

Біреу малма сапсиды, салып иін,
Салбыраңқы тартыпты жыртық киім.
Енесіне иіртіп шуда жібін,
Жас қатындар жыртылған жамайды үйін.

Қаз, тырна қатарланып қайтса бермен,
Астында ақ шомшы¹ жүр, ол бір керуен.
Қай ауылды көрсең де, жабырқаңқы,
Күлкі-ойын көрінбейді, сейіл-серуен.

¹ Астық екпеген ел басқа елге түйемен барып астық алып қайтады, сонда түйе бос барады да, шом артады.

Кемпір-шал құржаң қағып, бала бүрсең,
 Көңілсіз қара суық қырда жүрсең.
 Кемік сүйек, сорпа-су тимеген соң,
 Үйде ит жоқ, тышқан аулап, қайда көрсең.

Күзеу тозған, оты жоқ елдің маңы,
 Тұман болар, жел соқса, шаң-тозаңы.
 От жақпаған үйінің сұры қашып,
 Бістан қорыққан қазақтың құрысын заңы.

ЖАЗ

Жаздыгүн шілде болғанда,
 Көкорай шалғын, бәйшешек,
 Ұзарып өсіп толғанда;
 Күркіреп жатқан өзенге,
 Көшіп ауыл қонғанда;
 Шұрқырап жатқан жылқының
 Шалғыннан жоны қылтылдап,
 Ат, айғырлар, биелер
 Бүйірі шығып, ыңқылдап,
 Суда тұрып шыбындап,
 Құйрығымен шылпылдап,
 Арасында құлын-тай
 Айнала шауып бұттылдап.

Жоғары-төмен үйрек, қаз
 Ұшып тұрса сымпылдап.
 Қыз-келіншек үй тігер,
 Бұрала басып былқылдап,
 Ақ білегін сыбанып,
 Әзілдесіп сыңқылдап.
 Мал ішінен айналып,
 Көңілі жақсы жайланып,
 Бай да келер ауылға,
 Аяңшылы жылпылдап;

Сабадан қымыз кұйдырып,
 Ортасына қойдырып,

Жасы үлкендер бір бөлек
 Кеңесіп, күліп сықылдап.
 Жалшы алдаған жас бала,
 Жағалайды шешесін
 Ет әпер деп қынқылдап.
 Көлеңке қылып басына,
 Кілем төсеп астына,
 Салтанатты байлардың
 Самаурыны бүрқылдап.

Білімділер сөз айтса,
 Бәйгі атындай аңқылдап,
 Өзгелер басын ізейді,
 Әрине деп мақұлдап.
 Ақ көйлекті, таяқты
 Ақсақал шығар бір шеттен
 Малыңды әрі қайтар деп,
 Малшыларға қаңқылдап.

Бай байғұсым десін деп,
 Шақырып қымыз берсін деп,
 Жарамсақсып, жалпылдап.
 Шапандарын белсенген,
 Асау мініп теңселген
 Жылқышылар кеп тұрса,
 Таңертеңнен салпылдап.
 Мылтық атқан, құс салған
 Жас бозбала бір бөлек
 Су жағалап қутыңдап.
 Қайырып салған көкқұсы¹
 Көтеріле бергенде,
 Қаз сыпырса жарқылдап.

Өткен күннің бәрі ұмыт,
 Қолдан келер қайрат жоқ,
 Бағанағы байғұс шал
 Ауылда тұрып күледі,
 Қошемет қылып қарқылдап.

¹ Көкқұс – қаршыға

* * *

Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы.

Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы,
Ол — ақынның білімсіз бишарасы.
Айтушы мен тыңдаушы көбі надан,
Бұл жұрттың сөз танымас бір парасы.

Әуелі аят¹, хәдис² — сөздің басы,
Қосарлы бәйітмысал³ келді арасы.
Қисынымен қызықты болмаса сөз
Неге айтсын пайғамбар мен оны Алласы.

Мешіттің құтпа⁴ оқыған ғұламасы,
Мүнәжәт⁵ уәлилердің⁶ зар наласы.
Бір сөзін бір сөзінен қиыстарар,
Әрбірі келгенінше өз шамасы.

Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы,
Сонда да солардың бар таңдамасы.
Іші алтын, сырты күміс сөз жақсысын
Қазақтың келістірер қай баласы?

Бұрынғы ескі биді тұрсам барлап,
Мақалдап айтады екен, сөз қосарлап.
Ақындары ақылсыз, надан келіп,
Көр-жерді өлең қыпты жоқтан қармап.

Қобыз бен домбыра алып топта сарнап,
Мақтау өлең айтыпты әркімге арнап.
Әр елден өлеңменен қайыр тілеп,
Кетірген сөз қадірін жұртты шарлап.

¹ Аят (арабша) — Құран сөзі.

² Хәдис (арабша) — Мұхаммед пайғамбардың сөзі.

³ Бәйіт (арабша) — өлең. «Бәйітмысал» — мысал өлең, үлгі-өнеге өлең.

⁴ Құтпа, хотбә (арабша) — уағыз оқу, сөйлеу мағынасында.

⁵ Мүнәжәт, менежат (арабша) — Аллаға жалбарыну, мақтау сөз айту.

⁶ Уәли (арабша) — әулис, пайғамбар.

Мал үшін тілін безеп, жанын жалдап,
Мал сұрап біреуді алдап, біреуді арбап.
Жат елде қайыршылық қылып жүріп,
Өз елін бай деп мақтар құдай қарғап.

Қайда бай мақтаншаққа барған таңдап,
Жиса да, бай болмапты, қанша малды ап,
Қазаққа өлең деген бір қадірсіз,
Былырақ көрінеді соларды аңдап.

Ескі бише отырман бос мақалдап,
Ескі ақынша мал үшін тұрман зарлап.
Сөз түзелді, тыңдаушы, сен де түзел,
Сендерге де келейін енді аяңдап.

Батырды айтсам ел шауып алған талап,
Қызды айтсам, қызықты айтсам қыздырмалап,
Әншейін күн өткізбек әңгімеге
Тыңдар едің әр сөзін мыңға балап.

Ақыл сөзге ынтасыз, жұрт шабандап,
Көнгенім-ақ соған деп жүр табандап.
Кісімсінген жеп кетер білімсіз көп,
Жіберсем, өкпелеме, көп жамандап.

Амалдап қарағайды талға жалғап,
Әркім жүр алар жердің ебін қамдап.
Мақтан құған, малқұмар нені ұға алсын,
Шықпаса мыңнан біреу талғап-талғап.

Мал жиып арамдықпен ұрлап-қарлап,
Қусың десе, қуанып жүр алшаңдап.
Қақса-соқса бір пайда түсе ме деп,
Елдің байын еліртіп «жау мұңдалап».

Ынсап, ұят, ар, намыс, сабыр, талап —
Бұларды керек қылмас ешкім қалап.
Терең ой, терең ғылым іздемейді,
Өтірік пен өсекті жүндей сабап.

* * *

Келдік талай жерге енді,
Кіруге-ақ қалдық көрге енді.
Қызыл тілім буынсыз,
Сөзімде жаз бар шыбынсыз,
Тыңдаушымды ұғымсыз
Қылып тәңірім берген-ді.
Осы жасқа келгенше,
Өршеленіп өлгенше,
Таба алмадық бір адам
Біздің сөзге ергенді.
Өмірдің өрін тауысып,
Білімсізбен алысып,
Шықтық міне белге енді.
Енді аяңда, жығылма,
Сыймас жерге тығылма,
Қой бұрынғы желгенді!
Қайғы шығып иыққа,
Қамалтпасын түйыққа,
Сергі, көңілім, сергі енді!
Балапан құстай оңдалып,
Қанатыңды қомданып,
Жатпа ұяда қорғанып,
Үш, көңілім, көкке, кергі енді!
Көңілде қайғы, қалын, зар,
Айтатұғын сөзім бар,
Салсын құлақ ұққандар,
Өрбі, сөзім, өрбі енді!
Іште қайғы дерт пысып,
Көкіректі өрт қысып,
Айтуға көңілім тербенді.
Өзің жалғыз, надан көп,
Ұқтырасың сен не деп
Әулекі, арсыз елге енді?
Тыныштық сүймей қышынып,
Өтірікке тұшынып,
Пәледен тұрмас шошынып,
Тұла бойын желік жеңген-ді.
Туған жерді қия алмай,

Тентекті жеңіп, тыя алмай,
 Әлі отырмыз ұялмай,
 Таба алмадық өңге елді.
 Әзелде тәңірім сорлы етті,
 Арсыз елмен әуре етті,
 Жалғыз үйде күңірентті,
 Тағдырға білдік көнгенді.
 Адам деген даңқым бар,
 Адам қылмас халқым бар,
 Өтірік пен өсекке
 Бәйге атындай аңқылдар —
 Тұла бойым шіміренді.
 Барма топқа шақырмай,
 Жат үйіңде шатылмай,
 Шыдармын ба, япырмай,
 Жатуға шықпай үйде енді?
 Қатыныңның ойнасын
 Көрсен, білсен қоймасын,
 Не ойлар едің өз басың,
 Сонымен тең біз де енді.
 Жүректе қайрат болмаса,
 Ұйықтаған ойды кім түртпек?
 Ақылға сәуле қонбаса,
 Хайуанша жүріп күнелтпек.

* * *

Аспаса ақыл қайраттан,
 Тереңге бармас, үстірттер.
 Қартыңның ойы шар тартқан
 Әдет жеңіп күңгірттер.
 Тән сүйгенін бермесе,
 Жан шыдамас жаны ашып.
 Бере берсең, бер десе,
 Үміт етер таласып.

Малда да бар жан мен тән,
 Ақыл, сезім болмаса.
 Тіршіліктің несі сән,
 Тереңге бет қоймаса?

Атымды адам қойған соң,
Қайтіп надан болайын?
Халқым надан болған соң,
Қайда барып оңайын?!

* * *

Адам бір боқ көтерген боқтың қабы,
Боқтан сасық боласың өлсең тағы.
Менімен сен теңбе деп мақтанасың,
Білімсіздік белгісі — ол баяғы.

Кеше бала ең, келдің ғой талай жасқа,
Көз жетті бірқалыпты тұра алмасқа.
Адамды сүй, Алланың хикметін сүй,
Не қызық бар өмірде онан басқа.

* * *

Мен боламын демеңдер,
Аяқты алшаң басқанға.
Екі көзің аларып,
Құр қарайсың аспанға.
Бір ғылымнан басқаның,
Бәрі де кесел асқанға.
Үйткен адам жолығар,
Кешікпей-ақ тосқанға.

* * *

Қор болды жаным,
Сенсіз де менің күнім.
Бек бітті халім,
Тағдырдан келген зұлым.
Тағдыр етсе Алла,
Не көрмейді пәндә?

Сайрай бер, тілім,
Сарғайған соң бұл дерттен.

Бүгілді белім,
 Жар тайған соң әр серттен.
 Қамырықты көңіл,
 Қайтсе болар жеңіл?

Сағындым сені,
 Көрмедім деп көп заман.
 Адам деп мені,
 Салмадың сен хат маған.
 Жай таба алмай жүрек,
 Жасыған соң сүйек.

Бұл қылған зарым
 Барса жардың маңына.
 Ол — қылған дәрім
 Ғашығымның жанына.
 Оңалдырып ойды,
 Түзетпей ме бойды?

* * *

Ысытқан, суытқан
 Бойыңды бір көңіл.
 Дүниені ұмытқан
 Құмарың тозар, біл.
 Әуелгі кезіңде
 Қайтпаған көңілдің.
 Есептеп өзің де
 Түрінен өмірдің.
 Бір жақсы күнім деп,
 Қызықпен сөйлесіп.
 Артынан «ол нем?» деп,
 Ұялып кезнесіп¹.
 Бір ақымақ әңгіме
 Сықылды көрінер.
 Онысын өңгеге
 Айтуға ерінер.

¹ Кезнесіп — қысылу, қызару мағынасында.

Айтуға білсе, ерінбес,
Надандықпен жеңілмес.
Білген кісі айтса оған,
Надандығы кемімес.

* * *

Заман ақыр жастары
Қосылмас еш бастары.
Біріне бірі қастыққа
Қойнына тыққан тастары.

Саудасы — ар мен иманы,
Қайрат жоқ бойын тигалы,
Едбекпен етті ауыртпай,
Құр тілменен жиганы.

Өнімсіз іске шеп-шебер,
Майданға түспей несі өнер.
Сиырша тойса мас болып,
Өреге келіп сүйкенер.

Күлмеңдеп келер көздері,
Қалжыңбас келер өздері.
Кекектеп, секек етем деп,
Шошқа туар сөздері.

* * *

Байлар жүр жиған малын қорғалатып,
Өз жүзін, онын беріп, алар сатып,
Онын алып, тоқсаннан дәме қылып,
Бұл жұртты қойған жоқ па құдай атып?
Барып келсе Ертістің суын татып,
Беріп келсе бір арыз бұтып-шатып,
Елді алып, Еділді алып есіреді,
Ісіп-кеуіп, қабарып келе жатып.
Әрі-бері айналса аты арықтап,
Шығынға белшесінен әбден батып.
Сұм-сұрқия, қу, білгіш атанбаққа

Құдай құмар қылыпты қалжыратып.
 Қорғаласа, қорықты деп қоймаған соң,
 Шаптырады қалаға бай да аңдатып.
 Күшті жықпақ, бай жеңбек әуел бастан,
 Қолға түсер сілесі әбден қатып.
 Жаны аяулы жақсыға қосамын деп,
 Әркім бір ит сақтап жүр ырылдатып.

* * *

Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да,
 Алдамаған кім қалды тірі жанда?
 Алыс-жақын қазақтың бәрін көрдім,
 Жалғыз-жарым болмаса анда-санда.

Пайда үшін біреу жолдас бүгін таңда,
 Ол тұрмас бастан жыға қисайғанда.
 Мұнан менің қай жерім аяулы деп,
 Бірге тұрып қалады кім майданда?

Ендігі жұрттың сөзі — ұрлық-қарлық,
 Саналы жан көрмедім сөзді ұғарлық.
 Осы күнде осы елде дәнеме жоқ
 Мейір қанып, мәз болып қуанарлық.

Байлар да мал қызығын біле алмай жүр,
 Жаз жіберіп, күз атын міне алмай жүр.
 Сабылтып, күнде ұрлатып, із жоғалтып,
 Бізаменен ыржиып күле алмай жүр.

Саудагер тыныштық сауда қыла алмай жүр,
 Қолдан беріп, қор болып, ала алмай жүр.
 Ел аулақта күш айтқан, топта танған,
 Арсыз жұрттан көңілі тына алмай жүр.

Естілер де ісіне қуанбай жүр,
 Ел азды деп надандар мұңаймай жүр.
 Ала жылан, аш бақа күпілдектер,
 Кісі екен деп ұлықтан ұялмай жүр.

Бектікте біреу бекіп тұра алмай жүр.
 О дағы ұры-қарды тыя алмай жүр.
 Қарсылық күнде қылған телі-тентек,
 Жаза тартып ешбірі сұралмай жүр.

Қарындас қара жерге тыға алмай жүр,
 Іште жалын дерт болып, шыға алмай жүр.
 Арақ ішкен, мас болған жұрттың бәрі,
 Не пайда, не залалды біле алмай жүр.

Жетіліп жаз жайлауға қона алмай жүр,
 Күз күзеу де жанжалсыз бола алмай жүр.
 Қыс қыстауың — қып-қызыл ол бір пәле,
 Оралып ешбір шаруа оңалмай жүр.

Жасы кіші үлкеннен ұялмай жүр,
 Сұрамсақтар нәпсісін тыя алмай жүр.
 Сәлем — борыш, сөз — құлық болғаннан соң.
 Қандай жан сырттан сөз боп, сыналмай жүр?

* * *

Есінде бар ма жас күнің,
 Көкірегің толық, басың бос.
 Қайғысыз, ойсыз, мас күнің
 Кімді көрсең бәрі дос.

Махаббат, қызық, мал мен бақ
 Көрінуші еді досқа ортақ.
 Үміт жақын, көңіл ақ,
 Болар ма сондай қызық шақ

Құдай-ау, қайда сол жылдар,
 Махаббат, қызық мол жылдар?
 Ақырын, ақырын шегініп,
 Алыстап кетті-ау құрғырлар.

Жалынасың, боқтайсың,
 Сағынасың, жоқтайсың.
 Қасиет кетті, дос кетті —
 Жете алмайсың, тоқтайсың.

Көзіме жас бер, жылайын,
Шыдам бер, сабыр қылайын.
Жаралы болған жүрекке
Дауа бер, жамап сынайын.

* * *

Біреудің кісісі өлсе, қаралы — ол
Қаза көрген жүрегі жаралы — ол.
Көзінің жасын тыймай жылап жүріп,
Зарланып неге әнге салады ол?

Күйеу келтір, қыз ұзат, тойыңды қыл,
Қыз таныстыр — қызыққа жүрт ыржаңшыл.
Қынаменде, жар-жар мен беташар бар,
Өлеңсіз солар қызық бола ма гүл?

Бала туса, күзетер шілдеhana¹,
Олар да өлең айтар шулап жана.
Бұрынғы жақсылардан өрнек қалған,
Биде тақпақ, мақал бар, байқап қара.

Туғанда дүние есігін ашады өлең,
Өлеңмен жер қойнына кірер денең.
Өмірдегі қызығың бәрі өлеңмен,
Ойлансаңшы, бос қақпай елең-селең.

Өлеңді айтпақ түгіл, ұға алмайсың,
Айтсаң да, үлдасынан² шыға алмайсың.
Сен білмейді екен деп айтпасын ба,
Неге мұнша сіресіп құп алмайсың?

Өлең деген — әр сөздің ұнасымы,
Сөз қосарлық, орайлы жарасымы.
Сөзі тәтті, мағынасы түзу келсе,
Оған кімнің ұнасар таласуы?

¹ Шілдеhana (парсыша) — бала туған күні таң атқанша ұйықтамай күзетіп, ойын-сауық құру салты.

² Хадд (арабша) — шек, шегі (предел) деген сөз. Бұл арада ауыспалы мағынада, яғни шегіне — жетер жеріне деген ұғымда қолданған.

Қарны тоқ хасса надан ұқпас сөзді,
Сөзді ұғар көкірегі болса көзді.
Қадірін жақсы сөздің білер жанға
Таппай айтпа оған да айтар кезді.

Сый дәметпе, берсе алма еш адамнан,
Нең кетеді жақсы өлең сөз айтқаннан?
Сүйсінерлік адамды құрмет қыл,
Аулақ бол әнін сатып нәрсе алғаннан.

Көп топта сөз танырлық кісі де аз-ақ,
Ондай жерде сөз айтып болма мазақ.
Біреуі олай, біреуі бұлай қарап,
Түгел сөзді тыңдауға жоқ қой қазақ.

Шортанбай, Дулат пенен Бұқар жырау,
Өлеңі бірі — жамау, бірі — құрау.
Әттең дүние-ай, сөз таныр кісі болса,
Кемшілігі әр жерде-ақ көрінеу тұр-ау!

Мақсұтым — тіл ұстартып, өнер шашпақ,
Наданның көзін қойып, көңілін ашпақ.
Үлгі алсын деймін ойлы жас жігіттер,
Думан-сауық ойда жоқ әуел баста-ақ.

* * *

Менсінбеуші ем наданды,
Ақылсыз деп қор тұтып.
Түзетпек едім заманды,
Өзімді тым-ақ зор тұтып.

Таппадым көмек өзіме,
Көп наданмен алысып.
Көнбеді ешкім сөзіме,
Әдетіне қарысып.

Жан шошырлық түрінде
Бәрі бірдей еліріп.
Ұстай алмадым бірін де,
Кекіді кейін шегініп.

«Әринемен» ел кетті,
Қоқиланды, мақтанды.
Қуат бітті, күн өтті,
Жарылқа, құдай жатқанды.

Мен — қажыған арықпын,
Қатын, бала қонағы.
Сендерге де қанықпын,
Жұртың анау баяғы.

Жарлы емеспін, зарлымын,
Оны да ойла толғанып.
Жұртым деуге арлымын,
Өзге жұрттан ұялып.

Барымта мен партия —
Бәрі мастық, жұрт құмар.
Сыпыра елірме, сұрқия,
Көп пияншік нені ұғар?

Татулықты, тыныштықты
Қоңыр көрер, кем көрер.
Ұрлық пенен қулықты
Қызық көрер, өңі енер.

Мұндай елден бойың тарт,
Мен қажыдым, сен қажы!
Айтып-айтып өтті қарт,
Көнбеді жұрт не ылажы?

ҚАРACӨЗ

Адамшылықтың алды — махаббат, гаделет сезімі. Бұлардың керек емес жері жоқ, кіріспейтұғын да жері жоқ.

Ол — жаратқан тәңірінің ісі. Айғыр биеге ие болмақта да махаббат пен сезім бар.

Бұл гаделет, махаббат сезім кімде көбірек болса, ол кісі — ғ а л ы м , сол — ғ а қ и л .

БІРІНШІ СӨЗ

Бұл жасқа келгенше жақсы өткіздік пе, жаман өткіздік пе, әйтеуір бірталай өмірімізді өткіздік: алыстық, жұлыстық, айтыстық, тартыстық — әурешілікті көре-көре келдік. Енді жер ортасы жасқа келдік: қажыдық, жалықтық; қылып жүрген ісіміздің баянсызын, байлаусызын көрдік, бәрі қоршылық екенін білдік. Ал, енді қалған өмірімізді қайтып, не қылып өткіземіз? Соны таба алмай өзім де қайранмын.

Ел бағу? Жоқ, елге бағым жоқ. Бағусыз дертке ұшырайын деген кісі бақпаса, не албыртқан, көңілі басылмаған жастар бағамын демесе, бізді Құдай сақтасын!

Мал бағу? Жоқ, баға алмаймын. Балалар өздеріне керегінше өздері бағар. Енді қартайғанда қызығын өзің түгел көре алмайтұғын, ұры, залым, тілемсектердің азығын бағып біремін деп, қалған азғана өмірімді қор қылар жайым жоқ.

Ғылым бағу? Жоқ, ғылым бағарға да ғылым сөзін сөйлесер адам жоқ. Білгеніңді кімге үйретерсің, білмегеніңді кімнен сұрарсың? Елсіз-күнсізде кездемені жайып салып, қолына кезін алып отырғанның не пайдасы бар? Мұңдасып шер тарқатысар кісі болмаған соң, ғылым өзі — бір тез қартайтатұғын күйік.

Софылық қылып, дін бағу? Жоқ, ол да болмайды, оған да тыныштық керек. Не көңілде, не көрген күнінде бір тыныштық жоқ, осы елде, осы жерде не қылған софылық?

Балаларды бағу? Жоқ, баға алмаймын. Бағар едім, қалайша бағудың мәнісін де білмеймін, не болсын деп бағам, қай елге қосайын, қай харекетке қосайын? Балаларымның өзіне ілгері

АБАЙ

өмірінің, білімінің пайдасын тыныштықпенен көрерлік орын тапқаным жоқ, қайда бар, не қыл дерімді біле алмай отырмын, не бол деп бағам?² Оны да ермек қыла алмадым.

Ақыры ойладым: осы ойыма келген нәрселерді қағазға жаза берейін, ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын, кімдекім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын, иә оқысын, керегі жоқ десе, өз сөзім өзімдікі дедім де, ақыры осыған байладым, енді мұнан басқа ешбір жұмысым жоқ.

ЕКІНШІ СӨЗ

Мен бала күнімде естуші едім, біздің қазақ сартты көрсе, күлуші еді: «Енеңді ұрайын, кең қолтық, шүлдіреген тәжік, арқадан үй төбесіне саламын деп, қамыс артқан, бұтадан қорыққан, көз көргенде «әке-үке» десіп, шығып кетсе, қызын боқтасқан, «сарт-сұрт деген осы», — деп. Ноғайды көрсе, оны да боқтап күлуші еді: «Түйеден қорыққан ноғай, атқа мінсе — шаршап, жаяу жүрсе — демін алады, ноғай дегенше, ноқай десеңші, түкке ыңғайы келмейді, солдат ноғай, қашқын ноғай, «башалшік¹ ноғай», — деп. Орысқа да күлуші еді: «Ауылды көрсе шапқан, жаман сасыр бас орыс», — деп. — «Орыс ойына келгенін қылады деген... не айтса соған нанады, «ұзын құлақты тауып бер депті», — деп.

Сонда мен ойлаушы едім: «Ей, құдай-ай, бізден басқа халықтың бәрі антұрған, жаман келеді екен, ең тәуір халық біз екенбіз», — деп, әлгі айтылмыш сөздерді бір үлкен қызық көріп, қуанып күлуші едім.

Енді қарап тұрсам, сарттың екпеген егіні жоқ, шығармаған жемісі жоқ, саудагерінің жүрмеген жері жоқ, қыламаған шеберлігі жоқ. Өзіменен өзі әуре болып, біріменен бірі ешбір шаһари жауласпайды! Орысқа қарамай тұрғанда қазақтың өлісінің ахиреттігін², тірісінің киімін сол жеткізіп тұрды. Әке балаға қимайтұғын малыңды кірелеп сол айдап келіп тұрды ғой. Орысқа қараған соң да, орыстың өнерлерін бізден олар көп үйреніп кетті. Үлкен байлар да, үлкен молдалар да, ептілік, қырмызылық, сыпайылық —

¹ Ұсақ саудагер.

² Бұл жерде өлген кісіні орайтын кебін мағынасында.

бәрі соларда. Ноғайға қарасам, солдаттыққа да шыдайды, кедейлікке де шыдайды, қазаға да шыдайды, молда, медресе сақтап, дін күтуге де шыдайды. Еңбек қылып, мал табудың да жөнін солар біледі, салтанат, әсем де соларда. Оның малдыларына, құзғын тамағымыз үшін, біріміз жалшы, біріміз қош алушымыз. Біздің ең байымызды: «Сәнің шақшы³ аяғыңбілән пышыратырға қойған идән түгіл, шық, сасық қазақ», — деп үйінен қуып шығарады. Оның бәрі — бірін-бірі қуып қор болмай, шаруа қуып, өнер тауып, мал тауып, зор болғандық әсері. Орысқа айтар сөз де жоқ, біз құлы, күңі құрлы да жоқпыз.

Бағанағы мақтан, бағанағы қуанған, күлген сөздеріміз қайда?

ҮШІНШІ СӨЗ

Қазақтың бірінің біріне қаскүнем болмағының, бірінің тілеуін бірі тілеспейтұғынының, рас сөзі аз болатұғынының, қызметке таласқыш болатұғынының, өздерінің жалқау болатұғынының себебі не? Ғәмма ғаламға белгілі данышпандар әлдеқашан байқаған: әрбір жалқау кісі қорқақ, қайратсыз тартады; әрбір қайратсыз қорқақ, мақтаншақ келеді; әрбір мақтаншақ қорқақ, ақылсыз, надан келеді; әрбір ақылсыз надан арсыз келеді; әрбір арсыз жалқаудан сұрамсақ, өзі тойымсыз, өнерсіз, ешкімге достығы жоқ жандар шығады.

Мұның бәрі төрт аяқты малды көбейтеміннен басқа ойынның жоқтығынан, өйге егін, сауда, өнер, ғылым — солар секілді нәрселерге салынса, бұлай болмас еді. Әрбір мал іздеген малым көп болса, өзімдікі де, балаларым да малды болса екен дейді. Ол мал көбейсе, малшыларға бақтырмақ, өздері етке, қымызға тойып, сұлуды жайлап, жүйрікті байлап отырмақ. Қыстауы тарлық қылса, арызы жеткендік, сыйы өткендік, байлық қызметімен біреудің қыстауын сатып алмақ, ептеп алмақ, тартып алмақ. Ол қыстауынан айырылған және біреуге тиіспек, иә болмаса орынсыздығынан елден кетпек — әр қазақтың ойы осы.

³ Лас, былғаныш.

Осылар біріне бірі достық ойлай ала ма? Кедей көп болса, ақысы кем болар еді, малдан айырылғандар көбейсе, қыстауы босар еді дөп, мен ананы кедей болса екен деп, ол мені кедей болса екен деп, әуелде ішімізбен қас сағындық. Әрі-беріден соң сыртымызға шықты, жауластық, дауластық, партияластық. Осындай қастарға сөзім өтімді болсын және де ептеп мал жиюға күшім жетімді болсын деп, қызметке, болыстық билікке таластық.

Сонан соң не момынның баласы бөтен жаққа шығып, еңбек қылып, мал іздемейді, егін, сауданың керегі жоқ болады. Өз басын өзі осындай таласпенен кісі көбейтеміз деп партия жиғандардың бүгін біреуіне, ертең біреуіне кезекпен сатады да жүреді. Ұрылар тыйылмайды. Ел тыныш болса, оның ұрлығын ешкім сүйемес еді. Ел екі жар болған соң, кім ант ішіп ақтап, арамдығын жақтап, сүйеймін десе, соған жақ болып сүйеніп, бұрынғыдан ұрлығын әлденеше есе асырады.

Елдегі жақсы адамдардың бәрінің үстінен бекер, өтірік «шапты, талады» деген әртүрлі уголовный¹ іс көрсетіп, арыз береді. Оған дознание² — тергеу шығарады. Өтірік көрмегенін көрдім деуші куәлар да әлдеқашан дайындап қойылған, бағанағы жақсы адам сайлауға жарамсыз үшін. Ол адам басын құтқармақ үшін жамандарға жалынса, оның да адамдығының кеткені, егер жалынбаса, тергеулі, сотты адам болып, ешбір қызметке жарамай, басы қатерге түсіп өткені. Ол болыс болғандар өзі қулық, арамдықпенен болыстыққа жеткен соң, момынды қадірлемейді, өзіндей арам, қуларды қадірлейді, өзіме дос болып, жәрдемі тиеді деп, егер қас болса, бір түрлі өзіме де залал жасауға қолынан келеді деп.

Осы күнде қазақ ішінде «Ісі білмес, кісі білер» деген мақал шықты. Оның мәнісі: «Ісіңнің түзулігінен жетпессің, кісінің амалшы, айналылығынан жетерсің» деген сөз. Үш жылға болыс сайланады. Әуелгі жылы «Сені біз сайламадық па?» — деп елдің бұлданғандығымен күні өтеді. Екінші жылы кандидатпенен аңдысып күні өтеді. Үшінші жылы сайлауға жақындап қалып, тағы болыс болып қалуға болар ма екен деп күні өтеді. Енді несі қалды?

Осы қазақ халқының осындай бұзықшылыққа тартып, жылдан жылға төмендеп бара жатқанын көрген соң, менің

¹ Уголовный (орысша) — қылмыстық.

² Дознание (орысша) — жауапқа шақыру.

ойыма келеді: халықтың болыстыққа сайлаймын деген кісігі пәлен қадәрлі орысша образование³ алған кісі болсын. Егер де орталарында ондай кісісі жоқ болса, яки бар болса да сайламаса, уезный начальник пенен военный губернатордың назначенисі⁴ бірлән болады десе, бұл халыққа бек пайдалы болар еді. Оның себебі: әуелі — қызметқұмар қазақ балаларына образование беруге ол да — пайдалы іс, екінші — назначениемен болған болыстар халыққа міндетті болмас еді, ұлықтарға міндетті болар еді.

Уә және назначение қылғанда тергеуі, сұрауы барлығына қарамаса өтірік арыз берушілер азаяр еді, бәлки жоғалар еді. Уә және әрбір болыс елде старшина басы бір би сайланғандық, бұл халыққа көп залал болғандығы көрініп, сыналып білінді. Бұл билік деген біздің қазақ ішінде әрбір сайланған кісінің қолынан келмейді. Бұған бұрынғы «Қасым ханның қасқа жолын, Есім ханның ескі жолын», Әз Тәуке ханның Күл төбенің басындакүнде кеңес болғанда «Жеті жарғысын»⁵ білмек керек. Әм, ол ескі сөздердің қайсысы заман өзгергендікпенен ескіріп бұл жаңа заманға келіспейтұғын болса, оның орнына татымды толық билік шығарып, төлеу саларға жарарлық кісі болса керек еді, ондай кісі аз, яки тіпті жоқ.

Бұрынғы қазақ жайын жақсы білген адамдар айтыпты: «Би екеу болса, дау төртеу болады», деп. Оның мәнісі — тақ болмаса, жүп билер таласып, дау көбейте береді дегенмен айтылған сөз. Өйтіп би көбейткенше, әрбір болыс елден толымды-білімді үш-ақ кісі билікке жыл кесілмей сайланса, олар түссе, жаманшылығы әшкере білінгендікпенен түссе, әйтпесе түспесе.

Ол билерге даугер адамдар қарамай, екеуі екі кісіні билікке таңдап алып, үстіне біреуді посредникке⁶ сайлап алып, біте берсе; егер оған да ынтымақтаса алмаса, бағанағы үш бидің біреуін алып, яки жеребемен сайлап алып жүгінсе, сонда дау ұзамай, бітім болар еді.

³ Образование (орысша) — білім.

⁴ Назначение (орысша) — қызметке тағайындау.

⁵ Жеті жарғы — Тәуке ханның заңының жеті ережесі.

⁶ Посредник (орысша) — дауласқан екі жақтың ортасында бітімгерлік етуші адам.

АБАЙ ТӨРТІНШІ СӨЗ

Әрбір байқаған адам білсе керек: күлкі өзі бір мастық екенін, әрбір мас кісіден ғафил¹ көп өтетұғынын да, әрбір мастың сөйлеген кезінде бас ауыртатұғынын. Бұлай болғанда, күлкіге салынған кісі не шаруадан, не ақылдан, не бір ұят келерлік істен құр қалып, ғафил көп өткізіп отырса керек. Осындай ғафилдік көп өткізіп, онысын елемеген кісінің не дүниеде, не ахиретте басы бір ауырмай қалмаса керек.

Әрбір уайым-қайғы ойлағыш кісі не дүние шаруасына, не ахирет² шаруасына өзгеден жинақырақ болса керек. Әрбір жинақылықтың түбі кәніш³ болса керек. Енді олай болғанда, үнемі уайым-қайғыменен жүре аламыз ба? Үнемі күлмей жүруге жан шыдай ма екен? Жоқ, мен үнемі уайым-қайғыменен бол демеймін. Уайым-қайғысыздығыңа уайым-қайғы қыл дағы, сол уайым-қайғысыздықтан құтыларлық орынды харекет⁴ табу керек, қам қылу керек. Әрбір орынды харекет өзі де уайым-қайғыны азайтады, уайым-қайғыны орынсыз күлкіменен азайтпа, орынды харекетпен азайт!

Шығар есігін таба алмай, уайым-қайғының ішіне кіріп алып, қамалып қалмақ, ол өзі де бір антұрғандық. Және әрбір жаман кісінің қылығына күлсең, оған рахаттанып күлме, ыза болғаныңнан күл, ызалы күлкі — өзі де қайғы. Ондай күлкіге үнемі өзің де салынбассың, әрбір жақсы адамның жақсылық тапқанына рахаттанып күлсең, оның жақсылықты жақсылығынан тапқандығын ғибрат⁵ көріп күл. Әрбір ғибрат алмақтың өзі де мастыққа жібермей, уақытымен тоқтатады. Көп күлкінің бәрін де мақтағаным жоқ, оның ішінде бір күлкі бар-ау, Құдай жаратқан орныменен іштеп, көкіректен, жүректен келмейді, қолдан жасап, сыртыменен бет-аузын түзеп, бай-бай күлкінің әнін сәндеп, әдемілік үшін күлетін бояма күлкі.

Адам баласы жылап туады, кейіп өледі. Екі ортада, бұ дүниенің рахатының қайда екенін білмей, бірін-бірі аңдып,

¹ Ғафил (арабша) — бейқамдық, қателік.

² Ахирет (арабша) — аргы дүние, о дүние.

³ Кәніш (парсыша) — кен, байлық, береке.

⁴ Харекет (арабша) — әрекет, іс, жұмыс.

⁵ Ғибрат (арабша) — өнеге, үлгі, сабақ.

біріне бірі мақтанып, есіл өмірді ескерусіз, босқа, жарамсыз қылықпен, қор етіп еткізеді де, таусылған күнде бір күндік өмірді бар малына сатып алуға таба алмайды.

Қулық саумақ, көз сүзіп, тіленіп, адам саумақ — өнерсіз иттің ісі. Әуелі Құдайға сыйынып, екінші өз қайратыңа сүйеніп, еңбегіңді сау, еңбек қылсаң, қара жер де береді, құр тастамайды.

БЕСІНШІ СӨЗ

Көкірек толған қайғы кісінің өзіне де билетпейді, бойды шымырлатып, буынды құртып, иә көзден жас болып ағады, иә тілден сөз болып ағады. Қазақтар: «Ә, құдай, жас баладай қайғысыз қыла гөр!» — деп тілек тілегенін өзім көрдім. Онысы — жас баладан гөрі өзі есті кісі болып, ескермес нәрсесі жоқсып, қайғылы кісі болғансығаны. Қайғысы не десең, мақалдарынан танырсың: әуелі: «Түстік өмірің болса, күндік мал жи», «Өзіңде жоқ болса, әкең де жат», «Мал — адамның бауыр еті», «Малдының беті — жарық, малсыздың беті — шарық», «Ер азығы мен бөрі азығы жолда», «Ердің малы елде, еріккенде қолда», «Берген — перде бұзар», «Алаған қолым — береген», «Мал тапқан ердің жазығы жоқ», «Байдан үмітсіз — құдайдан үмітсіз», «Қарның ашса, қаралы үйге шап», «Қайраны жоқ көлден без, қайыры жоқ елден без», — деген осындай сөздері көп, есепсіз толып жатыр.

Бұл мақалдардан не шықты? Мағлұм¹ болды: қазақ тыныштық үшін, ғылым үшін, білім үшін, әділет үшін қам жемейді екен, мал үшін қам жейді екен, бірақ ол малды қалайша табуды білмейді екен, бар білгені малдыларды алдап алмақ яки мақтап алмақ екен, бермесе оныменен жауласпақ екен. Малды болса, әкесін жаулауды да ұят көрмейді екен. Әйтеуір ұрлық, қулық-сұмдық, тіленшілік, соған ұқсаған қылықтың қайсысын болса да қылып жүріп, мал тапса, жазалы демесек керек екен.

Бұлардың жас баланың ақылынан несі артық? Бірақ, жас бала қызыл ошақтан қорқушы еді, бұлар тозақтан да қорықпайды екен. Жас бала ұялса, жерге ене жаздаушы еді,

¹ Мағлұм (арабша) — мәлім, белгілі.

АБАЙ

бұлар неден болса да ұялмайды екен. Сол ма артылғаны? Қолымыздағыны үлестіріп талатпасақ, біз де өзіндей болмасақ, безеді екен.

Іздеген еліміз сол ма?

АЛТЫНШЫ СӨЗ

Қазақтың бір мақалы: «Өнер алды — бірлік, ырыс алды — тірлік» дейді. Бірлік қандай елде болады, қайтсе тату болады — білмейді. Қазақ ойлайды: бірлік — аты ортақ, ас ортақ, киім ортақ, дәулет ортақ болса екен дейді. Олай болғанда байлықтан не пайда, кедейліктен не залал? Ағайын құрымай мал іздеп не керек? Жоқ, бірлік — ақылға бірлік, малға бірлік емес. Малыңды беріп отырсаң, атасы басқа, діні басқа, күні басқалар да жалданып бірлік қылады! Бірлік малға сатылса, антұрғандықтың басы осы. Ағайын алмай бірлік қылса керек, сонда әркім несібесін Құдайдан тілейді, әйтпесе Құдайдан тілемейді, шаруа іздемейді. Әуелі біріне-бірі пәле іздейді. Не түсін, не ажарын, не өкпесін бұлдап, ол болмаса, бір пәле салып, қорғалатып, әйтеуір бірін-бірі алдаудың амалын іздеседі. Мұның қай жерінен бірлік шықты?

«Ырыс алды — тірлік» дейді, ол қай тірлік? Ол осы жан кеудеден шықпағандық па? Жоқ, ондай тірлік итте де бар. Ондай тірлікті қымбат көріп, бұлдаған адам өлімді жау көріп, ахиретке дұшпан болады. Жанын қорғалатып, жаудан қашып, қорқақ атанып, еңбек қылудан, қызмет қылудан қашып, еріншек атанып, ез атанып, дүниеде әлгі айтылған ырысқа дұшпан болады. Ол айтқан тірлік олар емес.

Көкірегі, көңілі тірі болса, соны айтады. Өзің тірі болсаң да, көкірегің өлі болса, ақыл табуға сөз ұға алмайсың. Адал еңбекпен ерінбей жүріп мал табуға жігер қыла алмайсың.

Кеселді жалқау, қылжақбас,
 Әзір тамақ, әзір ас,
 Сыртың — пысық, ішің — нас,
 Артын ойлап ұялмас, —

болып жүріп, тірімін деме, онан да Алла жіберген ақ бұйрықты өлімнің өзі артық.

ЖЕТІНШІ СӨЗ

Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады: біреуі — ішсем, жесем, ұйқтасам деп тұрады. Бұлар — тәннің құмары, бұлар болмаса, тән жанға қонақ үй бола алмайды. Ғәм өзі өспейді, қуат таппайды. Біреуі — білсем екен демеклік. Не көрсе соған талпынып, жалтыр-жұлтыр еткен болса, оған қызығып, аузына салып, дәмін татып қарап, тамағына, бетіне басып қарап, сырнай-керней болса, дауысына үмтылып, онан ержетіңкірегенде ит үрсе де, мал шуласа да, біреу күлсе де, біреу жыласа да тұра жүгіріп: «Ол немене?», «Бұл немене?» деп, «Ол неге үйтеді?», «Бұл неге бүйтеді?» деп, көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі — жан құмары, білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген.

Дүниенің көрінген һәм көрінбеген сырын түгелдеп, ең болмаса денелеп білмесе, адамдықтың орны болмайды. Оны білмеген соң, ол жан адам жаны болмай, хайуан жаны болады.

Әзелде Құдай тағала хайуанның жанынан адамның жанын ірі жаратқан, сол әсерін көрсетіп жаратқаны. Сол қуат жетпеген, ми толмаған ессіз бала күндегі «Бұл немене, ол немене?» деп, бір нәрсені сұрап білсем екен дегенде, ұйқы, тамақ та есімізден шығып кететұғын құмарымызды, ержеткен соң, ақыл кіргенде, орнын тауып ізденіп, кісісін тауып сұранып, ғылым тапқандардың жолына неге салмайды екеміз?

Сол өрістетіп өрісімізді ұзартып, құмарланып жиған қазынамызды көбейтсек керек, бұл жанның тамағы еді. Тәннен жан артық еді, тәнді жанға бас ұрғызсақ керек еді. Жоқ, біз олай қылмадық, ұзақтай шулап, қарғадай барқылдап, ауылдағы боқтықтан ұзамадық. Жан бізді жас күнімізде билеп жүр екен. Ержеткен соң, күш енген соң, оған билетпедік. Жанды тәнге бас ұрғыздық, ешнәрсеге көңілменен қарамадық, көзбен де жақсы қарамадық, көңіл айтып тұрса, сенбедік. Көзбен көрген нәрсенің де сыртын көргенге-ақ тойдық. Сырын қалай болады деп көңілге салмадық, оны білмеген кісінің несі кетіпті дейміз. Біреу айтса да ұқпаймыз. Біреу ақыл айтса: «Ой, тәңірі-ай, кімнен кім артық дейсің!» — дейміз, артығын білмейміз, айтып тұрса ұқпаймыз.

АБАЙ

Көкіректе сәуле жоқ, көңілде сенім жоқ. Құр көзбенен көрген біздің хайуан малдан неміз артық? Қайта, бала күнімізде жақсы екенбіз. Білсек те, білмесек те, білсек екен деген адамның баласы екенбіз. Енді осы күнде хайуаннан да жаманбыз. Хайуан білмейді, білемін деп таласпайды. Біз түк білмейміз, біз де білеміз деп надандығымызды білімділікке бермей таласқанда, өлер-тірілерімізді білмей, күре тамырымызды адырайтып кетеміз.

СЕГІЗІНШІ СӨЗ

Осы ақылды кім үйренеді, насихатты кім тыңдайды?

Біреу — болыс, біреу — би. Олардың ақыл үйренейін, насихат тыңдайын деген ойы болса, ол орынға сайланып та жүрмес еді. Олар өздері де үздік кісіміз, өздеріміз біреуге үлгі беріп, ақыл айтарлықпыз деп сайланды. Өздері түзеліп жеткен, енді елді түзерлігі-ақ қалған. Ол не қылып тыңдасын және тыңдайын десе де, қолы тие ме? Басында өзіндік жұмысы бар: ұлығымызға жазалы болып қаламыз ба, елдегі бұзақыларымызды бүлдіріп аламыз ба, немесе халқымызды бүлдіріп аламыз ба, яки өзіміз шығынданып, шығынымызды толтыра алмай қаламыз ба? — деген ебіне қарай біреуді жетілтейін деп, біреуді құтылтайын деген бейнетінің бәрі басында, қолы тимейді.

Байлар, олар өздері де бір күн болса да, дәулет қонып, дүниенің жарымы басында тұр. Өзінде жоқты малын беріп сатып алады. Көңілдері көкте, көздері аспанда, адалдық, адамдық, ақыл, ғылым, білім — ешнәрсе малдан қымбат демейді. Мал болса, Құдай тағаланы да паралап алса болады дейді. Оның діні, Құдайы, халқы, жұрты, білімі, ұяты, ары, жақыны — бәрі мал. Сөзді қайтіп ұқсын, ұғайын десе де, қолы тие ме? Ол малды суармақ, тойғызбақ; саудасын жиғызбақ, күзеттірмек, бақтырмақ, ұры-бөрі, қыс, суық-сұғанақ — солардан сақтанбақ, солардан сақтарлық кісі таппақ, оның бәрін жайғастырып, аяғын алып келіп мақтанға орналастырғанша қашан? Қолы тимейді.

Енді ұры-залым, сүм-сүрқия өздері де тыңдамайды.

Онша-мүнша қой жүнді қоңыршалар күнін де көре алмай жүр. Аналар анадай болып тұрғанда, білім, ғылым, ақылды

не қылсын? Және де білім, ғылым кедейге керегі жоқтай-ақ: «Бізді не қыласың, ана сөзді ұғарлықтарға айт!» дейді. Оның өзгеменен ісі жоқ, ана алдындағы үшеуіндей болған жанның ойында ешбір қайғысы, мұңы болмаса керек.

ТОҒЫЗЫНШЫ СӨЗ

Осы мен өзім — қазақпын. Қазақты жақсы көрем бе, жек көрем бе? Егер жақсы көрсем, қылықтарын қостасам керек еді. Уә әрнешік бойларынан адам жақсы көрерлік, көңілге тиянақ қыларлық бір нәрсе тапсам керек еді. Соны не үміт үзбестікке, не онысы болмаса, мұнысы бар ғой деп, көңілге қуат қылуға жаратсам керек еді, ондайым жоқ. Егер жек көрсем, сөйлеспесем, мәжілістес, сырлас, кеңестес болмасам керек еді, тобына бармай, «Не қылды, не болды?» демей жату керек еді, ол мүмкін болмаса, бұлардың ортасынан көшіп кету керек еді. Бұларды жөндеймін деуге, жөнделер, үйренер деген үмітім де жоқ. Бұлардың бірі де жоқ. Бұл қалай? Бұл айтқанның бірін тұтпай болмас еді.

Мен өзім тірі болсам да, анық тірі де емеспін. Әншейін осылардың ызасынан ба, өзіме-өзім ыза болғанымнан ба, яки бөтен бір себептен бе? — еш білмеймін. Сыртым сау болса да, ішім өліп қалыпты. Ашулансам, ызалана алмаймын. Күлсем, қуана алмаймын, сөйлегенім өз сөзім емес, күлгенім-өз күлкім емес, бәрі де әддекімдікі. Қайратты күнімде қазақты қиып бөтен жаққа кетпек түгіл, өзін жақсы көріп, үміт етіп жүріппін. Қашан әбден біліп, үмітімді үзген кезде, өзге жаққа барып, жатты өз қылып, үйір боларлық қайрат, жалын сөніп те қалған екен. Сол себептен бір жүрген қуыс кеудемін.

Тегінде ойлаймын: бұ да жақсы, өлер кезде: «Әттегене-ай, сондай-сондай қызықтарым қалды-ау!» — деп қайғылы болмай, алдыңғы тілеу болмаса, артқа алаң болмай өлуге.

ОНЫНШЫ СӨЗ

Біреулер Құдайдан бала тілейді. Ол баланы не қылады? Өлсем орнымды бассын дейді, артымнан құран оқысын дейді, қартайған күнімде асырасын дейді. Осыдан басқасы бар ма?

АБАЙ

Балам орнымды бассын демек не сөз? Өзіңнен қалған дүние иесіз қалар дейсің бе? Қалған дүниенің қамын сен жемек пе едің? Өліп бара жатқанда өзгеден қызғанып айтқаның ба? Өзгеге қимайтұғын сенің не қылған артықша орның бар еді? Баланың жақсысы — қызық, жаманы — күйік, не түрлі боларын біліп сұрадың? Дүниеде өзіңнің көрген қорлығың аз болды ма? Өзіңнің қылған иттігің аз болды ма? Енді бір бала туғызып, оны да ит қылуға, оған да қорлық көрсетуге мұнша неге құмар болдың?

Артымнан балам құран оқысын десең, тірлікте өзіңнің жақсылық қылған кісің көп болса, кім құран оқымайды? Егер жаманшылықты көп қылған болсаң, балаңның оқыған құраны сені неге жеткізеді? Тірлікте өзіңе өзің қылмаған істі, өлген соң саған балаң кәсіп қылып бере ала ма? Ахирет үшін бала тілегенің — балам жасында өлсін дегенің. Егерде ержетсін десең, өзі ержетіп, ата-анасын тұзақтан құтқарарлық бала қазақтан туа ма екен? Ондай баланы сендей әке, сенің еліңдей ел асырап өсірмек пе екен?

Қартайғанда асырасын десең, о да — бір бос сөз. Әуелі — өзің қаруың қайтарлық қартаюға жетемісің, жоқ па? Екінші — балаң мейірімді болып, асырарлық болып туа ма, жоқ па? Үшінші — малың болса, кім асырамайды? Малың жоқ болса, қай асырау толымды болады? Баланың мал табарлық болары, мал шашарлық болары — ол да екі талай. Хош, Құдай тағала бала берді, оны өзің жақсы асырай білесің бе? Білмейсің. Әуелі өз күнәнді өзің көтергеніңмен тұрмай, балаңның күнәсіне тағы да ортақ боласың. Әуелі балаңды өзің алдайсың: «Әне, оны берем, міне, мұны берем» деп. Басында балаңды алдағаныңа бір мәз боласың. Соңыра балаң алдамшы болса, кімнен көресің? «Боқта!» деп, біреуді боқтатып, «Кәпір-қияңқы, осыған тимеңдерші!» деп, оны масаттандырып, әбден тентектікке үйретіп қойып, сабаққа бергенде, молданың ең арзанын іздеп, хат таныса болады деп, қу, сұм бол деп, «Пәленшенің баласы сені сыртыңнан сатып кетеді» деп, тірі жанға сендірмей жат мінез қылып, осы ма берген тәлімің? Осы баладан қайыр күтесің бе?

Және мал тілейсіңдер, неге керек қылайын деп тілейсіңдер? Әуелі, Құдайдан тілеймісің? Тілейсің. Құдай берді, бергенін алмайсың. Құдай тағала саған еңбек қылып мал табарлық қуат

берді. Ол қуатты адал кәсіп қыларлық орынға жұмсаймысың? Жұмсамайсың. Ол қуатты орнын тауып сарып қыларды білерлік ғылым берді, оны оқымайсың. Ол ғылымды оқыса, ұғарлық ақыл берді, оны қайда жібергеніңді кім біледі?..

Ерінбей еңбек қылса, түңілмей іздесе, орнын тауып істесе, кім бай болмайды? Оның саған керегі жоқ. Сенікі — біреуден қорқытып алсаң, біреуден жалынып алсаң, біреуден алдап алсаң болғаны, іздегенің — сол.

Бұл — Құдайдан тілеген емес. Бұл — абройын, арын сатып, адам жаулағандық, тіленшілік. Қош, сүйтіп жүріп-ақ мал таптың, байыдың. Сол малды сарып қылып, ғылым табу керек. Өзің таба алмасаң, балаң тапсын. Ғылымсыз ахирет те жоқ, дүние де жоқ. Ғылымсыз оқыған намаз, тұтқан ораза, қылған хаж, ешбір ғибадат¹ орнына бармайды. Ешбір қазақ көрмедім, малды иттікпен тапса да, адамшылықпен жұмсағанын. Бәрі де иттікпен табады, иттікпен айрылады. Бейнеті, күйігі, ызасы — сол үшеуінен басқа ешнәрсе бойында қалмайды. Барында баймын деп мақтанады. Жоғында «Маған да баяғыда мал бітіп еді», деп мақтанады. Кедей болған соң, тағы қайыршылыққа түседі.

ОН БІРІНШІ СӨЗ

Осы елдің үнем қылып жүргені немене? Екі нәрсе. Әуелі ұрлық, ұры ұрлықпен мал табам деп жүр. Мал иесі артылатып алып, тағы да байимын деп жүр. Ұлықтар алып берем деп, даутерді жеп, құтқарам деп ұрыны жеп жүр. Қарапайым жұрт ұрлық айтып мал алам деп, ұрыға атымды сатып пайдаланам деп, не өткізбесін арзанға түсіріп алам деп жүр. Екінші — бұзақылар біреудің ойында жоқ пәлені ойына салып, бүйтсең бек боласың, бүйтсең көп боласың, бүйтсең кек аласың, мықты атанасың деп, ауқаттыларды азғырғалы әлек болып жүр. Кім азса, мен соған керек боламын деп, к... н қыздырып алып, өзін біразғана азық қылайын деп жүр.

Ұлықтар пәлі-пәлі, бұл табылған ақыл деп, мен сені бүйтіп сүйеймін деп, ананы жеп, сені бүйтіп сүйеймін деп, мынаны жеп жүр. Қара халық менің сонша ұйым бар, сонша ауыл-аймағыммен

¹ Ғибадат (арабша) — қызмет жасау, құрметтеу, табыну, құлшылық жасау.

АБАЙ

сойылыңды соғайын, дауыңды айтайын деп, қай көп бергенге партиялас боламын деп, Құдайға жазып, жатпай-тұрмай салып жүріп басын, ауылын, қатын-баласын сатып жүр. Осы бір ұры, бұзақы жоғалса, жұртқа ой да түсер еді, шаруа да қылар еді. Бай барын бағып, кедей жоғын іздеп, ел секілденіп талапқа, тілеуге кірісер еді. Енді жұрттың бәрі осы екі бүлік іске ортақ, мұны кім түзейді? Анттың, серттің, адалдықтың, ұяттың бір тоқтаусыз кеткені ме? Ұрыны тыю да оңай болар еді, бірақ осы бұзақының тіліне еретұғын, азатұғын байларды кім тыяды?

ОН ЕКІНШІ СӨЗ

Кімде-кім жақсы-жаман ғибадат қылып жүрсе, оны ол ғибадаттан тыюға аузымыз бармайды, әйтеуір жақсылыққа қылған ниеттің жамандығы жоқ қой дейміз. Ләкин¹, сондай адамдар толымды ғибадатқа ғылымы жетпесе де, қылса екен. Бірақ оның екі шарты бар, соны білсе екен. Әуелі — иманның игтиқадын² махкемлемек³ керек, екінші үйреніп жеткенше осы да болады ғой демей, үйрене берсе керек. Кімде-кім үйреніп жетпей жатып, үйренгенін қойса, оны құдай ұрды, ғибадаты ғибадат болмайды. Уа-ләкин⁴, кімде-кім иманның неше нәрсе бірлән кәмәләт⁵ табатұғынын білмей, қанша жерден бұзылатұғынын білмей, басына шалма орап, бірөдар атын көтеріп, оразашыл, намазшыл болып жүргені көңілге қалың бермей тұрып, жыртасын салғанға ұқсайды.

Күзетшісіз, ескерусіз иман тұрмайды, ықыласыменен өзін өзі аңдып, шын діни шыншылдап жаны ашып тұрмаса, салғырттың иманы бар деп болмайды.

¹ Ләкин (арабша) — бірақ.

² Игтиқад (арабша) — сену, нану.

³ Махкемлемек (арабша) — берік, мықты, орнықты.

⁴ Уа-ләкин (арабша) — ал, бірақ.

⁵ Кәмәләт (арабша) — рухани, даму, толықтыру.

ОН ҮШІНШІ СӨЗ

Иман деген — Алла табарака уа тағаланың¹ шәриксиз², ғайыпсыз бірлігіне, барлығына уа әр түрлі бізге пайғамбарымыз саллаллаһу ғалайһи уәссәләм³ арқылы жіберген жарлығына, білдіргеніне мойын ұсынып, иланбақ. Енді бұл иман дерлік илануға екі түрлі нәрсе керек. Әуелі не нәрсеге иман келтірсе, соның хақтығына ақылы бірлән дәлел жүргізерлік болып, ақылы дәлел — испат⁴ қыларға жараса, мұны «якини» иман⁵ десе керек.

Екіншісі — кітаптан оқу бірлән яки молдалардан есту бірлән иман келтіріп, сол иман келтірген нәрсесіне соншалық берік боларға керек. Біреу өлтіремін деп қорқытса да, мың кісі мың түрлі іс көрсетсе де, соған айнып, көңілі қозғалмастай берік болу керек. Бұл иманды иман «таклиди»⁶ дейміз.

Енді мұндай иман сақтауға қорықпас жүрек, айнымас көңіл, босиқбас буын керек екен. Якини иманы бар деуге ғылымы жоқ, таклиди иманы бар деуге беріктігі жоқ, алдағанға, иә азғырғанға, иә бір пайдаланғанға карап, ақты қара деп, иә қараны ақ деп, өтірікті шын деп ант ететұғын кісіні не дейміз?

Құдай тағала өзі сақтасын.

Әрнешік білмек керек, жоғарғы жазылмыш екі түрліден басқа иман жоқ. Иманға қарсы келерлік орында ешбір пенде «Құдай тағала кеңшілігімен кешеді дағы» демесін, оның үшін Құдай тағаланың ғафуына⁷ яки пайғамбарымыздың шафағатына⁸ да сыймайды, мүмкін де емес. «Қылыш үстінде сәрт жоқ» деген, «Құдай тағаланың кешпес күнәсі жоқ» деген жалған мақалды қуат көрген мұндай пенденің жүзі құрысып.

¹ Аллаһу табарака уа тағала (арабша) — игі тілекке жолдаушы ұлы тәңір.

² Шәриксиз (арабша) — теңдесі, серігі жоқ деген мағынада.

³ Саллаллаһу ғалайһи уәссәләм (арабша) — Алла оған саламатшылық берсін (Мұхаммед пайғамбардың аты аталғанда айтылатын тілек).

⁴ Испат (арабша) — нақтылау, дәлелдеу, анықтау.

⁵ Иман (арабша) — сенім (Құдайға сену).

⁶ Иман таклиди (арабша) — біреуге еліктеп сену, дәстүрлі.

⁷ Ғафу (арабша) — кешу, кешіру.

⁸ Шафағат (арабша) — қорғау, жәрдем ету, көмектесу.

АБАЙ ОН ТӨРТІНШІ СӨЗ

Тірі адамның жүректен аяулы жері бола ма? Біздің қазақтың жүректі кісі дегені — батыр кісі дегені. Онан басқа жүректің қасиеттерін анықтап біле алмайды. Рақымдылық, мейірбандылық, әр түрлі істе адам баласын өз бауырым деп, өзіне ойлағандай оларға да болса игі еді демек, бұлар — жүрек ісі. Асықтық та — жүректің ісі. Тіл жүректің айтқанына көнсе, жалған шықпайды. Амалдың тілін алса, жүрек ұмыт қалады. Қазақтың «жүректісі» мақтауға сыймайды. Айтқанға көнгіш, уағдада тұрғыш, бойын жаманшылықтан тез жиып алғыш, көштің соңынан итше ере бермей, адасқан көптен атының басын бұрып алуға жараған, әділетті, ақыл мойындаған нәрсеге, қиын да болса, мойындау, әділетті ақыл мойындамаған нәрсеге, оңай да болса, мойындамау — ерлік, батырлық осы болмаса, қазақтың айтқан батыры — әншейін жүректі емес, қасқыр жүректі деген сөз.

Қазақ та адам баласы ғой, көбі ақылсыздығынан азбайды, ақылдың сөзін ұғып аларлық жүректе жігер, қайрат, байлаулылықтың жоқтығынан азады. Білместігімен қылдым дегеннің көбіне нанбаймын. Білімді білсе де, арсыз, қайратсыздығынан ескермей, ұстамай кетеді. Жаманшылыққа бір елігіп кеткен соң, бойын жиып алып кетерлік қайрат қазақта кем болады. Осы жұрттың көбінің айтып жүрген мықты жігіт, ер жігіт, пысық жігіт деп ат қойып жүрген кісілерінің бәрі — пәлеге, жаманшылыққа еліртпек үшін, бірін-бірі «айда, батырлап!» қыздырып алады да, артын ойлатпай, азғыратұғын сөздері. Әйтпесе Құдайға терістіктен, не ар мен ұятқа терістіктен сілкініп, бойын жиып ала алмаған кісі, үнемі жаманшылыққа, мақтанға салынып, өз бойын өзі бір тексермей кеткен кісі, тәуір жігіт түгіл, әуелі а д а м ба өзі?

ОН БЕСІНШІ СӨЗ

Ақылды кісі мен ақылсыз кісінің, менің білуімше, бір белгілі парқын көрдім.

Әуелі — пенде адам болып жаратылған соң, дүниеде ешбір нәрсені қызық көрмей жүре алмайды. Сол қызықты нәрсесін іздеген кезі өмірінің ең қызықты уақыты болып ойында

қалады. Сонда есті адам, орынды іске қызығып, құмарланып іздейді екен дағы, күнінде айтса құлақ, ойланса көңіл сүйсінгендей болады екен. Оған бұл өткен өмірдің өкініші де жоқ болады екен.

Есер кісі орнын таппай, не болса сол бір баянсыз, бағасыз нәрсеге қызығып, құмар болып, өмірінің қызықты, қымбатты шағын итқорлықпен өткізіп алады екен дағы, күнінде өкінгені пайда болмайды екен. Жастыққа бұл қызықтан соң және бір қызық тауып алатын кісімсіп, жастығы тозбастай, буыны босамастай көріп жүріп, бірер қызықты қуғанда-ақ мойны қатып, буыны құрып, екінші талапқа қайрат қылуға жарамай қалады екен.

Үшінші — әрбір нәрсеге қызықпақтық. Ол өзі бойға құмарлық пайда қылатын нәрсе екен. Әрбір құмарлық өзіне бір дерт болады екен, әртүрлі құмар болған нәрсеге жеткенде, ики әне-міне, жетер-жетпес болып жүргенде, бір түрлі мастық пайда болады екен.

Әрбір мастық бойдан оғатты көп шығарып, ақылдың көзін байлап, төңіректегі қараушылардың көзін ашып, «ананымынаны» дегізіп, бойды сынататұғын нәрсе екен. Сол уақытта есті кісілер үлкен есі шықпай, ақылды қолдан жібермей, бойын сынатпай жүріп ізденеді екен. Есер кісілер ер-тоқымын тастап, бөркі түсіп қалып, етегі атының к...н жауып кетіп, екі көзі аспанда, жынды кісіше шаба беруді біледі екен, соны көрдім.

Егерде есті кісілердің қатарында болғың келсе, күніне бір мәртебе, болмаса жұмасына бір, ең болмаса айында бір, өзіңнен өзің есеп ал! Сол алдыңғы есеп алғаннан бергі өмірді қалай өткіздің екен, не білімге, не ахиретке, не дүниеге жарамды, күніңді өзің өкінбестей қылықпен өткізіппісің?

Жоқ, болмаса, не қылып өткізгеніңді өзің де білмей қылыпсың?

ОН АЛТЫНШЫ СӨЗ

Қазақ құлшылығым Құдайға лайық болса екен деп қам жемейді. Тек жұрт қылғанды біз де қылып, жығылып, тұрып жүргенек болғаны дейді. Саудагер несиеcін жия келгенде: «Тапқаным оны, бітгім, — деп, — алсаң — ал, әйтпесе саған бола жерден

АБАЙ

мал қазам ба?» дейтұғыны болушы еді ғой. Құдай тағаланы дәл сол саудагердей қыламын дейді. Тілін жаттықтырып, дінін тазартып, ойланып, үйреніп әлек болмайды. «Білгенім осы, енді қартайғанда қайдан үйрене аламын», — дейді. «Оқымадың демесе болады дағы, тілімнің келмегені қайтушы еді», — дейді.

Оның тілі өзге жұрттан бөлекше жаратылып па?

ОН ЖЕТІНШІ СӨЗ

Қайрат, Ақыл, Жүрек үшеуі өнерлерін айтысып, таласып келіп, Ғылымға жүгініпті. Қайрат айтыпты: «Ей, ғылым, өзің де білесің ғой, дүниеде ешнәрсе менсіз кәмелетке жетпейтұғынын. Әуелі, өзіңді білуге, ерінбей-жалықпай үйрену керек, ол менің ісім. Құдайға лайықты ғибадат қылып, ерінбей-жалықпай орнына келтірмек те — менің ісім. Дүниеге лайықты өнер, мал тауып, абұйыр мансапты еңбексіз табуға болмайды. Орынсыз, болымсыз нәрсеге үйір қыламай, бойды таза сақтайтұғын, күнәкәрліктен, көрсеқызар жеңілдіктен, нәфсі¹ шайтанның азғыруынан құтқаратұғын, адасқан жолға бара жатқан бойды қайта жиғызып алатұғын мен емес пе? Осы екеуі маған қалай таласады?» — депті.

Ақыл айтыпты: «Не дүниеге, не ахиретке не пайдалы болса, не залалды болса, білетұғын — мен, сенің сөзіңді ұғатұғын — мен, менсіз пайданы іздей алмайды екен, залалдан қаша алмайды екен, ғылымды ұғып үйрене алмайды екен, осы екеуі маған қалай таласады? Менсіз өздері неге жарайды?» — депті.

Онан соң Жүрек айтыпты: «Мен — адамның денесінің патшасымын, қан менен тарайды, жан менде мекен қылады, менсіз тірлік жоқ. Жұмсақ төсекте, жылы үйде тамағы тоқ жатқан кісіге төсексіз кедейдің, тоңып жүрген киімсіздің, тамақсыз аштың күй-жәйі қандай болып жатыр екен деп ойлатып, жанын ашытып, ұйқысын ашылтып, төсегінде дөңбекшітетұғын — мен. Үлкеннен ұят сақтап, кішіге рақым қылдыратұғын — мен, бірақ мені таза сақтай алмайды, ақырында қор болады. Мен таза болсам, адам баласын алаламаймын: жақсылыққа елжіреп еритұғын — мен, жаманшылықтан жиреніп тулап кететұғын

¹ Нәфсі (арабша) — 1) жан, рух; 2) тілек, нәпсі; 3) адам; 4) мағына, мазмұн.

мен, әділет, ынсап, ұят, рақым, мейірбаншылық дейтуғын нәрселердің бәрі менен шығады, менсіз осылардың көрген күні не? Осы екеуі маған қалай таласады?» — депті.

Сонда Ғылым бұл үшеуінің сөзін тыңдап болып, айтыпты:

— Ей, Қайрат, сенің айтқаныңның бәрі де рас. Ол айтқандарыңнан басқа да көп өнерлеріңнің бары рас, сенсіз ешнәрсенің болмайтуғыны да рас, бірақ қаруыңа қарай қаттылығың да мол, пайдаң да мол, бірақ залалың да мол, кейде жақсылықты берік ұстап, кейде жамандықты берік ұстап кетесің, соның жаман, — депті.

— Ей, Ақыл! Сенің айтқандарыңның бәрі де рас. Сенсіз ешнәрсенің табылмайтуғыны да рас. Жаратқан тәңіріні де сен танытасың, жаралған екі дүниенің жайын да сен білесің. Бірақ сонымен тұрмайсың, амал да, айла да — бәрі сенен шығады. Жақсының, жаманның екеуінің де — сүйенгені, сенгені — сен; екеуінің іздегенін тауып беріп жүрсің, соның жаман, — депті.

— Сен үшеуіңнің басыңды қоспақ — менің ісім, — депті. — Бірақ сонда билеуші, әмірші жүрек болса жарайды. Ақыл, сенің қырың көп, Жүрек сенің ол көп қырыңа жүрмейді. Жақсылық айтқаныңа жаны-діні құмар болады. Көнбек түгіл қуанады. Жаманшылық айтқаныңа ермейді. Ермек түгіл жиреніп, үйден қуып шығарады.

— Қайрат, сенің қаруың көп, күшің мол, сені де еркіңе жібермейді. Орынды іске күшінді аятпайды. Орынсыз жерге қолыңды босатпайды. Осы үшеуің басыңды қос, бәрін де Ж ү р е к к е билет, — деп ұқтырып айтушының аты Ғ ы л ы м екен. — Осы үшеуің бір кісінде менің айтқанымдай табылсаңдар, табанының топырағы көзге сүртерлік қасиетті адам — сол.

Үшеуің ала болсаң, мен Ж ү р е к т і жақтадым.

Құдайшылық сонда, қалпыңды таза сақта, Құдай тағала қалпыңа әрдайым қарайды деп К і т а п т ы ң айтқаны осы, — депті.

ОН СЕГІЗІНШІ СӨЗ

Адам баласына жыртқыссыз, кірсіз, сыпайы киініп, һәм ол киімін былап, былжыратып кимей, таза кимек — дұрыс іс.

АБАЙ

Ләкин өз дәулетінен артық киінбек, не киімі артық болмаса да, көңіліне қуат тұтып, тым айналдырмақ — кербездің ісі.

Кербездің екі түрлі қылығы болады: бірі бет-пішінін, мұртың, мүшесін, жүрісін, қас-қабағын қолдан түзетіп, шынтағын көтеріп, қолын тарақтап әуре болмақ. Біреуі атын, киімін «айран ішерім» — деп, солардың арқасында сыпайы, жұғымды жігіт атанбаққа, өзінен ілгерілерге елеулі болып, өзі қатарлының ішін күйдіріп, өзінен кейінгілерге: «Әттең дүние-ай, осылардың атындай ат мініп, киіміндей киім кигеннің не арманы бар екен?!» — дейтұғын болмаққа ойланбақ.

Мұның бәрі — масқаралық, ақымақтық.

Мұны адам бір ойламасын, егерде бір ойласа, қайта адам болмағы — қиын іс.

Кербез дегенді осындай «кер», «кердең» немеден безілдер деген сөзге ұқсатамын.

Тегінде, адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ. Онан басқа нәрсеменен оздым ғой демектің бәрі де — ақымақтық.

ОН ТОҒЫЗЫНШЫ СӨЗ

Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады. Әрбір естілік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп, білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, сонда адам десе болады. Мұндай сөзді есіткенде шайқақтап, шалықтанып, не салбырап, салғырттанып естісе, не есіткен жерде қайта қайырып сұрап ұғайын деп тұшынбаса, сол жерде сөздің расына көзі жетсе де, шыға беріп қайта қалпына кетсе, естіп-естімей не керек?

Осындай сөз танымайтұғын елге сөз айтқанша, өзіңді танитұғын шошқаны баққан жақсы деп бір хаким айтқан екен, сол секілді сөз болады.

ЖИЫРМАСЫНШЫ СӨЗ

Тағдырдың жарлығын білесіздер — өзгерілмейді. Пенде де бір іс бар жалығу деген. Ол — тағдырда адаммен бірге жаратылған нәрсе, оны адам өзі тапқан емес. Оған егер бір еліксе, адам баласы құтылмағы қиын. Қайраттанып, сілкіп тастап кетсең де, ақырында тағы келіп жеңеді. Ақылы түгел, ойлы адамның баласы байқаса, осы адам баласының жалықпайтуғын нәрсесі бар ма екен? Тамақтан да, ойыннан да, күлкіден де, мақтаннан да, кербездіктен де, тойдан да, топтан да, қатыннан да көңіл, аз ба, көп пе жалығады. Оның үшін бәрінің ғайыбын көреді, баянсызын біледі, көңілі бұрынғыдан да суып бастайды. Дүние бірқалыпты тұрмайды, адамның қуаты, ғұмыры бірқалыпты тұрмайды. Әрбір мақлұққа Құдай тағала бірқалыпты тұрмақты берген жоқ. Енді көңіл қайдан бірқалыпты тұра алады?

Бірақ осы жалығу деген әрнені көрем деген, көп көрген, дәмін, бағасын, бәрінің де баянсызын біліп жеткен, ойлы адамнан шығады. Соншалық ғұмырының баянсызын, дүниенің әрбір қызығының ақырының шолақтығын көрген-білгендер тіршіліктен де жалықса болады. Бұлай болғанда ақымақтық, қайғысыздық та бір ғанибет¹ екен деп ойлаймын.

ЖИЫРМА БІРІНШІ СӨЗ

Аз ба, көп пе, адам баласы бір түрлі мақтаннан аман болмағы — қиын іс. Сол мақтан деген нәрсенің мен екі түрлісін байқадым: біреуінің атын үлкендік деп атаймын, біреуін мақтаншақтық деймін. Үлкендік — адам ішінен өзіне өзі бағалы есеп қылмақ. Яғни, надан атанбастығын, жеңіл атанбастығын, мақтаншақ атанбастығын, әдепсіз, арысыз, байлаусыз, пайдасыз, сұрамшақ, өсекші, өтірікші, алдамшы, кеселді — осындай жарамсыз қылықтардан сақтанып, сол мінездерді бойына қорлық біліп, өзін ондайлардан зор есептемек. Бұл мінез — ақылдылардың, арлылардың, артықтардың мінезі. Олар өзімді жақсы демесе, мейлі білсін, жаман дегізбесем екен деп азаптанады. Екінші, мақтаншақ деген біреуі «демесін» демейді, «десін» дейді. Бай десін, батыр десін, қу десін, пысық десін, әрдайым не

¹ Ғанибет (арабша) — олжа, табыс.

АБАЙ

түрлі болса да, «десін» деп азаптанып жүріп, «демесінді» ұмытып кетеді. Ұмытпақ түгіл, әуелі іс екен деп ескермейді. Мұндай мақтаншақтардың өзі үш түрлі болады. Біреуі жатқа мақтанарлық мақтанды іздейді. Ол — надан, ләкин надан да болса адам. Екіншісі өз елінің ішінде мақтанарлық мақтанды іздейді. Оның надандығы толық, адамдығы әбден толық емес. Үшіншісі өз үйіне келіп айтпаса, иә аулына ғана келіп айтпаса, өзге кісі қостамайтын мақтанды іздейді. Ол — наданның наданы, ләкин өзі адам емес.

Жатқа мақталсам екен деген — елім мақтаса екен дейді. Еліме мақталсам екен деген ағайыным мақтаса екен дейді. Ағайынның ішінде өзі мақтау іздеген — өзімді өзім мақтап жетем дейді.

ЖИЫРМА ЕКІНШІ СӨЗ

Дәл осы күнде қазақтың ішінде кімді жақсы көріп, кімді қадірлеймін деп ойладым.

Байды қадірлейін десең, бай жоқ. Бай болса, өз басының, өз малының еркі өзінде болмас па еді? Ешбір байдың өз малының еркі өзінде жоқ. Кей бай өзі біреумен күш таластырамын деп, жүз кісіге қорғалауықтығынан жалынып, малын үлестіріп жүр. Ойлайды: жалынтып бердім деп, ақымақтығынан. Жоқ, өзі жалынып беріп жүр. Қайыр да емес, мырзалық та емес, өз елімен, өз жерімен ойрандасып, ойсыздарға қойнын ашып, малын шашып жүр. Кей байлар, елдегі күттылар, сүттілер берекеlese алмаған соң, кеселді қулар көбейіп кетіп, көп қорқытып, іздеген нәрсесі жоқ, еріксіз кім болса соған жеміт болып жүр.

Мырзаларды қадірлейін десең, осы күнде анық мырза елде жоқ, мал бергіш мырза иттен көп. Біреу бір пайдама келтірем деп мырза болып жүр. Біреулер к...не құрым киізді тұзға малшып тыққан соң есі шығып, мырза болып, еріксіз кім болса соған талтайып емізіп жүр.

Больс пен биді құрметтейін десең, Құдайдың өзі берген болыстық пен билік елде жоқ. Сатып алған, жалынып, бас ұрып алған болыстық пенен биліктің ешбір қасиеті жоқ.

Мықтыны құрметтейін десең, жаманшылыққа елдің бәрі мықты, жақсылыққа мықты кісі елде жоқ.

Есті кісіні тауып құрметтейін десең, әділет, ұят, ынсапқа есті кісі елде жоқ. Құлық, сұмдық, арамдық амалға елдің бәрі де есті.

Ғарып-қасар бишараны құрметтейін десең, жатқан түйеге міне алмаса да, ол момындыққа есеп емес. Егер мінерлік жайы болса, бірдемені ептеп ілерлік те жайы бар.

Енді қалды қу мен сұм, олар өзі де қуартпай, суалтпай тыныштық көрер емес.

Жә, кімді сүйдік, кімнің тілеуін тіледік? Өзі құрттанып шашылған болыс-билер тұра тұрсын. Енді, әлбәтте, амал жоқ, момындығынан «Ырыс баққан дау бақпас» деген мақалмен боламын деп, бергенінен жаға алмай, жарымын беріп, жарымын тыныштығымен баға алмай, ұры, залым, қуларға жеміт болып жүрген шын момын байларды аямасаң һәм соның тілеуін тілемесең болмайды. Сонан басқаны таба алмадым.

ЖИЫРМА ҮШІНШІ СӨЗ

Біздің қазақты оңдырмай жүрген бір қуаныш, бір жұбаныш дегендер бар.

Оның қуанышы — елде бір жаманды тауып, иә бір адамның бұл өзі қылмаған жаманшылығы шықса, қуанады. Айтады: «Құдай пәленшеден сақтасын, о да адаммын деп жүр ғой, оның қасында біз сәулелі кісінің бірі емеспіз бе, оған қарағанда мен таза кісі емеспін бе?» — деп. Оған Құдай тағала айтып па, пәленшеден тәуір болсаң болады деп? Иә білгендер айтып па, әйтеуір өзіңнен наданшылығы асқан, иә жаманшылығы артылған кісі табылса, сен жаманға қосылмайсың деп? Жаманға салысып жақсы бола ма? Жақсыға салысып жақсы болады дағы. Жүз ат бәйгеге қосылса, мен бәйге алам деген сөз болса, алдында неше ат бар деп сұрар, артында неше ат бар еді деп сұрағанның несі сөз? Мен бес аттан, он аттан ілгері едім дегеннің несі қуаныш?

Енді жұбанышы — «Жалғыз біз бе, елдің бәрі де сүйтіп-ақ жүр ғой, көппен көрген ұлы той, көппен бірге болсақ болады да», деген, — сөзді жұбаныш қылады. Оған Құдай тағала айтып па, көптен калмасаң болады деп. Көпке қаһарым жүрмейді

АБАЙ

деп? Көпке тұзағым жетпейді деп пе? Ғылым көпке келіп пе? Біреуден тарап па? Хикмет¹ көптен тарай ма? Бірден тарай ма? Көпке қорлық жүрмей ме? Бір үйдің іші түгел ауырса, жеңіл тие ме? Жер білмеген көп адам адасып жүрсе, бір жер білетұғын кісінің керегі жоқпа екен? Көп кісі жолаушының бәрінің аты арығаны жақсы ма? Жоқ, жармысы арыса, жармысының күйлісі жақсы ма? Жүт келсе, елдің бәрінің түгел жұтағаны жақсы ма? Жарым-жартысы аман қалғаны жақсы ма? Осы көп ақымақтың бір ақымаққа несі жұбаныш? Тұқымымызбен аузымыз сасық болушы еді деген жаман күйеу қалыңдығын жеңіп пе? Көңілін сол сөзі разы қылуға жетіп пе? Ендеше көбіңнен қалма, сен де аузыңды сасыта бер деп пе?!

ЖИЫРМА ТӨРТІНШІ СӨЗ

Жер жүзінде екі мың миллионнан көп артық адам бар, екі миллион* қазақ бар. Біздің қазақтың достығы, дұшпандығы, мақтаны, мықтылығы, мал іздеуі, өнер іздеуі, жұрт тануы ешбір халыққа ұқсамайды. Бірімізді біріміз аңдып, жаулап, ұрлап, кірпік қақтырмай отырғанымыз. Үш миллионнан артық халқы бар дүниеде бір қала да бар, дүниенің бас-аяғын үш айналып көрген кісі толып жатыр. Өстіп, жер жүзіндегі жұрттың қоры болып, бірімізді біріміз аңдып өтеміз бе? Жоқ, қазақ ортасында да ұрлық, өтірік, өсек, кастық қалып, өнерді, малды түзден, бөтен жақтан түзу жолмен іздеп, өрістерлік күн болар ма екен? Әй, не болсын!.. Жүз караға екі жүз кісі сұғын қадап жүр гой, бірін бірі күртпай, кұрымай тыныш таба ма?

ЖИЫРМА БЕСІНШІ СӨЗ

Балаларды оқытқан да жақсы, бірақ құлшылық қыларлық қана, түркі танырлық қана таза оқытса болады. Оның үшін

¹ Хикмет (арабша) — даналық, ақылдылық, ойшыл.

* Бұл жерде Абай шамамен айтып отыр. Абай тұсында, 1897 жылы жүргізілген халық санағы бойынша, Ресей империясы шегінде тұратын қазақтардың жалпы саны 4 миллион 84 мың болған (Я.Е. Володарский. Население России за 400 лет. XVI—XX начало вв. М. 1973, с. 111)

бұл жер Дар әл-харб¹, мұнда әуелі мал табу керек, онан соң араб, парсы керек. Қарны аш кісінің көңілінде ақыл, бойында ар, ғылымға құмарлық қайдан түрсын? Ашап-ішімге малдың тапшылығы да ағайынның араздығына уә әртүрлі пәлеге, ұрлық, зорлық, кулық, сұмдық секілді нәрселерге үйірлендіруге себеп болатұғын нәрсе. Мал тапса, қарын тояды. Онан соң, білім түгіл өнер керек екен. Соны үйренейін не балама үйретейін деп ойына жақсы түседі.

Орысша оқу керек, хикмет те, мал да, өнер де, ғылым да — бәрі орыста тұр. Зарарынан кашық болу, пайдасына ортақ болуға тілін, оқуын, ғылымын білмек керек. Оның себебі олар дүниенің тілін білді, мұндай болды. Сен оның тілін білсең, көкірек көзің ашылады. Әрбіреудің тілін, өнерін білген кісі оныменен бірдейлік дағуасына² кіреді, аса арсыздана жалынбайды. Дінге де жақсы білгендік керек. Жорғалықпенен көңілін алсам екен деген надан әке-шешесін, ағайын-жұртын, дінін, адамшылығын жауырынынан бір қаққанға сатады. Тек майордың күлгені керек деп, к...і ашылса да, қам жемейді. Орыстың ғылымы, өнері — дүниенің кілті, оны білгенге дүние арзанырақ түседі. Ләкин осы күнде орыс ғылымын баласына үйреткен жандар соның қаруымен тағы қазақты аңдысам екен дейді. Жоқ, ондай ниет керек емес. Малды қалай адал еңбек қылғанда табады екен, соны үйретейік, мұны көріп және үйренушілер көбейсе, ұлықсыған орыстардың жұртқа бірдей заңоны болмаса, заңсыз қорлығына көнбес едік. Қазаққа күзетші болайын деп, біз де ел болып, жұрт білгенді біліп, халық қатарына қосылудың камын жейік деп ниеттеніп үйрену керек. Қазір де орыстан оқыған балалардан артық жақсы кісі шыға алмай да тұр. Себебі: ата-анасы, ағайын-туғаны, бір жағынан, бұзып жатыр. Сүйтсе де, осы оқыған балалар — ана оқымаған қазақ балаларынан үздік, озық. Не қылса да сөзді ұқтырса болады оларға. Жақсы атаның балалары да көп оқыған жоқ, қайта, кедейдің балаларын орысқа қорлап берді. Олар осыдан артық қайда барсын? Және де кейбір қазақ ағайынымен араздасқанда: «Сенің осы қорлығыңа көнгенше, баламды солдатқа беріп, басыма шаш, аузыма мүрт қойып кетпесем бе!» деуші еді. Осындай

¹ Дар әл-харб (арабша) — соғыс майданы, дін қонбаған жер деген мағынада.

² Дағуа (арабша) — теңдік, бір дейлік.

АБАЙ

жаман сөзді Құдайдан қорықпай, пендеден ұялмай айтқан қазақтардың баласы оқығанмен не бола қойсын? Сонда да өзге қазақ балаларынан артық үйренгені немене, қай көп үйреніпті? Кірді, шықты, ілді, қайтты, түбегейлеп оқыған бала да жоқ. Әкесі ел ақшасымен оқығанға әрең оқытады, өз малын не қылып шығарсын? Турасын ойлағанда, балаңа қатын әперме, енші берме, барыңды салсаң да, балаңа орыстың ғылымын үйрет! Мына мен айтқан жол — мал аяқ жол емес.

Құдайдан қорық, пендеден ұял, балаң бала болсын десең — оқыт, мал аяма! Әйтпесе, бір ит қазақ болып қалған соң, саған рахат көрсете ме, өзі рахат көре ме, иә жұртқа рахат көрсете ме?

ЖИЫРМА АЛТЫНШЫ СӨЗ

Біздің қазақтың қосқан аты алдында келсе, күреске түсірген бауаны жықса, салған құсы алса, қосқан иті өзгеден озып барып ұстаса, есі шығып бір қуанады. Білмеймін, содан артық қуанышы бар ма екен? Әй, жоқ та шығар! Осы қуаныш бәрі де қазақ қарындастың ортасында, бір хайуанның өнерінің артылғанына иә бір бөтен адамның жыққанына мақтанарлық не орны бар? Ол озған, алған, жыққан өзі емес, яки баласы емес. Мұның бәрі — қазақтың қазақтан басқа жауы жоқ, биттей нәрсені бір үлкен іс қылған кісідей қуанған болып, ана өзгелерді ызаландырсам екен демек. Біреуді ызаландырмақ — шаригатта харам, шаруаға — залал, ақылға — теріс. Әншейін біреуді ыза қылмақтың несін дәулет біліп қуанады екен? Жә, болмаса, ана ыза болушы соншалық неге жер болып қалады екен?

Жүйрік ат — кейде ол елде, кейде бұл елде болатұғын нәрсе, қыран құс та, жүйрік ит те — кейде оның қолында, кейде мұның қолына түсетұғын нәрсе. Күшті жігіт те үнемі бір елден шыға ма? Кейде ана елден, кейде мына елден шығады. Мұның бәрін адам өз өнеріменен жасаған жоқ. Бір озған, бір жыққан үнемі озып, үнемі жығып жүрмейді. Соның бәрін де біле тұра, жерге кіргендей болып иә бір арамдығы, жамандығы шыққандай несіне ұялып, қорланады екен?

Енді осылардан білсеңіз болады надан ел қуанбас нәрсеге қуанады, Гәм қуанғанда не айтып, не қойғанын, не қылғанын

өзі білмей, есі шығып, бір түрлі мастыққа кез болып кетеді. Ғәм ұялғандары ұялмас нәрседен ұялады, ұяларлық нәрседен ұялмайды. Мұның бәрі — надандық, ақымақтықтың әсері. Бұларын айтсаң, кейбіреуі «рас, рас» деп ұйыған болады. Оған нанба, ертең ол да әлгілердің бірі болып кетеді. Көңілі, көзі жетіп тұрса да, хайуан секілді әуелгі әдетінен бойын тоқтата алмайды, бір тиянақсыздыққа түсіп кетеді, ешкім тоқтатып, ұқтырып болмайды.

Не жаманшылық болса да бір әдет етсе, қазақ ол әдетінен еріксіз, қорыққанда иә өлгенде тоқтайды, болмаса ақылына жеңгізіп, мұным теріс екен деп біліп, ойланып, өздігінен тоқтаған адамды көрмесің.

ЖИЫРМА ЖЕТІНШІ СӨЗ

(Сократ хакімнің сөзі)

Бір күні Сократ хакім бір Аристодем деген ғалым шәкіртіне Құдай табарака уа тағалаға¹ құлшылық қылмақ турасында айтқан сөзі. Ол өзі құлшылық қылғандарға күлуші еді.

— Әй, Аристодем, ешбір адам бар ма, сенің білуіңше, қылған өнерлері себепті адам таңырқауға лайықты?² — деді.

Ол айтты:

— Толып жатыр, қазірет.

— Бірінің атын аташы, — дейді.

— Гомерге бәйітшілігі² себепті, Софоклге трагедиясы себепті, яғни біреудің сипатына түспектік, Зевксиске суретшілігі себепті таңырқаймын, — деп, соған ұқсаған, онан басқа өнерлері әшкере болған жандарды айтты.

— Олай болса, артықша ғажайыптануға кім лайықты: жансыз, ақылсыз, құр пішінді жасайтұғын суретші ме? Иә жан иесі, ақыл иесі адамды жаратушы ма?² — дейді.

— Соңғысы лайықты, — дейді, — бірақ ол жаратушы жаратты, өздігінен кез келіп, солай болып кетпей, басынан біліп істеген хикметімен болса, — дейді.

¹ Табарака уа тағала (арабша) — игілікке бастаушы ұлы тәңір (Алла тағалаға әңнет ретінде айтылатын атау).

² Бәйітшілігі (арабша) — ақындығы.

АБАЙ

— Жә, пайдалы нәрсе дүниеде көп, бірінің пайдасы көрініп, білініп тұрады. Кейбірінің пайдасы анық білінбейді. Соның қайсысын хикмет көресің?³ — деді.

— Әрине, әшкерә пайдаға бола жаратылғанын хикмет десек керек деймін, — дейді.

— Жә, олай болса, адамды жаратушы хауас-и³ хамса-и заһри⁴ бергенде, тахқиқ⁵ ойлап, олардың пайдасының барлығы түгел оған мұқтаж боларлығын біліп бергендігі әшкерә тұр ғой.

Әуелі көзді көрсін деп беріпті, егер көз жоқ болса, дүниедегі көрікті нәрселердің көркінен қайтып ләззат алар едік?³ Ол көз өзі нәзіктігінен керегіне қарай ашып, жауып тұрсын үшін қабақ беріпті. Желден, ұшқыннан қаға берсін болсын үшін кірпік беріпті. Маңдай теріні көзден қағып тұруға керек болғандығынан, басқа тағы керегі бар қылып қас беріпті. Құлақ болмаса, не қаңғыр, не дүңгір, дауыс, жақсы үн, күй, ән — ешбірінен ләззаттанып хабар ала алмас едік. Мұрын иіс білмесе, дүниеде болған жақсы иіске ғашық болмақ, жаман иістен қашық болмақтық қолымыздан келмес еді. Таңдай, тіл дәм білмесе, дүниеде не тәтті, не қатты, не дәмдінің қайсысынан ләззат алар едік?³ Бұлардың бәрі біздің пайдамыз емес пе?³

Көзді, мұрынды ауызға жақын жаратыпты, ішіп-жеген асымыздың тазалығын көріп, иісін біліп, ішіп-жесін деп. Бізге керегі бар болса да, жиіркенерлік жері бар тесіктерді бұл бастағы ғазиз⁶ білімді жерімізден алыс апарып тесіпті, мұның бәрі хикметпен біліп істелгендігіне дәлел емес пе?³ — депті.

Сонда Аристодем тахқиқ ойлап тексергенде, адамды жаратушы артық хикмет иесі екендігіне һәм махаббатыменен жаратқандығына шүбәсі қалмады.

— Олай болғанда және не ойлайсың, һәмма мақұлыхатты жас балаларына елжіретіп, үйірілтіп тұруын көргенде уа һәмма мақұлыхаттың өлімін жек көріп, тіршілікте көп қалмақтылығын тілеп, ижтиһад⁷ қылуын көргенде, өсіп-өнуінің камында болудан басқа істі аз ойламақтары — бұларының бәрі жұрт болсын, өссін, өнсін үшін. Солардың бәрін жаратқанда көңілдерін

³ Хауас-и (хасса сөзінің көпше түрі, арабша) — сезім.

⁴ Хамса-и заһри (арабша) — бес сыртқы (сезім).

⁵ Тахқиқ (арабша) — іске асыру, іздену, тексеру, ойлану.

⁶ Ғазиз (арабша) — қадірлі, сүйікті.

⁷ Ижтиһад (арабша) — ынта, жігер.

солайша ынтықтандырып қойғандығы һәм мұның бәрі жақсы көргендігінен екенін білдірмей ме? — дейді. Және:

— Ей, Аристодем! Қалайша сен бір өзіңнен, яғни адамнан басқада ақыл жоқ деп ойлайсың?⁹ — деді. Адамның денесі өзің жүрген жердің бір битімдей құмына ұқсас емес пе? Денеңде болған дымдар жердегі сулардың бір тамшысындай емес пе? Жә, сен бұл ақылға қайдан ие болдың? Әрине, қайдан келсе де, жан деген нәрсе келді де, сонан соң ие болдың. Бұл ғаламды көрдің, өлшеуіне ақылың жетпейді, келісті көрімдігіне һәм қандай лайықты жарастықты законімен жаратылып, оның ешбірінің бұзылмайтұғынын көресің. Бұлардың бәріне таңғажайып қаласың һәм ақылың жетпейді, осылардың бәрі де кез келгендікпен бір нәрседен жаралған ба, яки бұлардың иесі бір өлшеусіз ұлы ақыл ма? Егер ақылменен болмаса, бұлайша бұл хисабына, өлшеуіне ой жетпейтұғын дүние әрбір түрлі керекке бола жаратылып һәм бір-біріне себеппен байланыстырылып, пенденің ақылына өлшеу бермейтұғын мықты көркем законге қаратылып жаратылды, — дейді.

Ол айтты:

— Тахқиқ⁸ бұл айтқаныңның бәрі рас, жаратушы артық ақыл иесі екендігі мағлұм болды. Ол Құдайдың ұлықтығына іңкәрім⁹ жоқ. Бірақ сондай ұлық Құдай менің құлшылығыма не қылып мұқтаж болады? — деді.

— Ей, Аристодем! Қате айтасың. Мұқтаж болмағанда да, біреу сенің қамыңды жесе, сенің оған қарыздар екендігіңе де ұстаз керек пе? — деді.

Аристодем айтты:

— Ол менің камымды жейтұғынын мен қайдан білем? — деді.

— Жә, олай болса һәмма мақұлыққа да қара, өзіңе де қара, жанды бәрімізге де беріпті. Жанның жарығын бәрімізге де бірдей ұғарлық қылып беріп пе? Адам алдын, артын, осы күнін — үшеуін де тегіс ойлап тексереді. Хайуан артын, осы күнін де бұлдыр біледі, алдыңғы жағын тексермекке тіпті жоқ. Хайуанға берген денеге қара, адамға берген денеге қара. Адам екі аяғына басып тік тұрып, дүниені тегіс көрмекке, тегіс тексермекке лайықты һәм өзге хайуандарды құлданарлық,

⁸ Тахқиқ (арабша) — рас, дәлме-дәл.

⁹ Іңкәрім (арабша) — күмәндануға құштарлығым жоқ деген мағынада.

АБАЙ

пайдасын көрерлік лайығы бар. Хайуанның бірі аяғына сеніп жүр, бір өзіндей хайуанды құлданарлық лайығы жоқ. Адам өзі өзіне сенбесе, адамды да хайуан секілді қылып жаратса, ешнәрсеге жарамас еді. Хайуанға адамның ақылын берсе, мұнша шеберлік, мұнша даркарлық, бір-біріне ғылым үйретерлік шешендік салахият¹⁰ ол денеге лайықты келмейді. Қай өгіз шаһар жасап, құрал жасап, неше түрлі сайман жасап, сыпайылық шеберліктің үдесінен¹¹ шығарлық қисыны бар? Бірақ адам баласы болмаса, бұл ғажайып ақылды және ғажайыппен жасаған денеге кіргізіп, мұнша салахият иесі қылғаны хиқметпенен өзге хайуанға сұлтан қылғандығына дәлел емес пе? Ол дәлел болса, адам баласын артық көріп, қамын әуелден Алланың өзі ойлап жасағанына да дәлел емес пе? Енді адам баласының құлшылық қылмаққа қарыздар екені мағлұм болмай ма? — депті.

ЖИЫРМА СЕГІЗІНШІ СӨЗ

Ей, мұсылмандар! Біреу бай болса, біреу кедей болса, біреу ауру, біреу сау болса, біреу есті, біреу есер болса, біреудің көңілі жақсылыққа мейілді, біреудің көңілі жаманпшылыққа мейілді — бұлар неліктен десе біреу, сіздер айтасыздар: Құдай тағаланың жаратуынан яки бұйрығынша болған іс деп.

Жә, олай болса, біз Құдай тағаланы айыбы жоқ, міні жоқ, өзі әділ деп иман келтіріп едік. Енді Құдай тағала бір антұрғанға еңбексіз мал береді екен. Бір Құдайдан тілеп, адал еңбек қылып, пайда іздеген кісінің еңбегін жандырмай, қатын-баласын жөндеп асырарлық та қылмай, кедей қылады екен. Ешкімге залалсыз бір момынды ауру қылып, қор қылады екен. Қайда бір ұры, залымның денін сау қылады екен. Әке-шешесі бір екі баланың бірін есті, бірін есер қылады екен.

Тамам жұртқа бұзық болма, түзік бол деп жарлық шашып, жол салады екен. Түзікті бейішке шығарамын деп, бұзықты тозаққа саламын деп айта тұра, пендесінің біреуін жақсылыққа мейілдендіріп, біреуін жаманшылыққа мейілдендіріп, өзі Құдайлық құдіретімен біреуін жақсылыққа бұрып, біреуін

¹⁰ Салахият (арабша) — қажеттілік, керектілік.

¹¹ Үдесі (арабша) — көмек, икемдеу, бейімдеу.

ҚАРАСӨЗ

жамандылыққа бұрып жіберіп тұрады екен. Осының бәрі Құдай тағаланың айыпсыз, мінсіз ғафур¹ рахимдығына², оділігіне лайық келе ме? Жұрт та, мүлік те — бәрі Құдайдың өзініңкі. Бұл қылғанын не дей аламыз? Өз мүлкін өзі не қылса қыла береді.

Оны айыпты болады дей алмаймыз десең, ол сөзің Құдай тағаланың айыбы, міні жоқ емес, толып жатыр, бірақ айтуға ынта алмаймыз дегенің емес пе? Олай болғанда, пенде өз тырысқандығыменен не табады? Бәрін қылушыға қылдырушы өзі екен. Пенде пендеге өкпелейтұғын ешнәрсе жоқ. Кім жақсылық, кім жамандық қылсадағы Құдайдан келген жақралықты қылып жүр екен дейміз бе?

Әрбір ақылы бар кісіге иман парыз, әрбір иманы бар кісіге ғибадат парыз³ екен. Және де әрбір рас іс ақылдан қорықпаса керек. Жә, біз енді ақылды еркіне жібермесек, Құдай тағаланың: «Ақылы бар кісіге иман парыз» — дегені қайда қалады? «Мені таныған ақылменен таныр» — дегені қайда қалады? Дініміздің бір жасырын тұрған жалғаны жоқ болса, ақылды, оны ойлама дегенімізге пенде бола ма? Ақыл тоқтамаған соң, діннің өзі неден болады? Әуелі иманды түзетпей жатып, қылған ғибадат не болады?

Жоқ, сен жақсылық, жамандықты жаратқан — Құдай, бірақ қылдырған Құдай емес, ауруды жаратқан — Құдай, ауыртқан Құдай емес, байлықты, кедейлікті жаратқан — Құдай, бай қылған, кедей қылған Құдай емес деп, нанып ұқсаң болар, айтпесе — жоқ.

ЖИЫРМА ТОҒЫЗЫНШЫ СӨЗ

Біздің қазақтың мақалдарының көбінің іске татырлығы да бар, іске татымақ түгіл, не құдайшылыққа, не адамшылыққа жарамайтұғыны да бар.

Әуелі «Жарлы болсаң, арлы болма» дейді. Ардан кеткен соң, тірі болып жүргені құрысын. Егер онысы жаға жүргеніңде жаныңды қинап еңбекпенен мал тап деген сөз болса, ол — ар

¹ Ғафур (арабша) — Кешіруші (Алла тағаланың есімдерінің бірі).

² Рахим (арабша) — Мейірімді.

³ Ғибадат парыз (арабша) — міндет, парыз; сыйлау, құрметтеу, құлшылық ету.

АБАЙ

кететұғын іс емес. Тыныш жатып, көзін сатып, біреуден тіленбей, жанын қарманып, адал еңбекпен мал іздемек — ол арлы адамның ісі.

«Қалауын тапса қар жанады», «Сұрауын тапса адам баласының бермейтіні жоқ» деген — ең барып тұрған Құдай ұрған сөз осы. Сұрауын табамын, қалауын табамын деп жүріп қорлықпенен өмір өткізгенше, малды не жерден сұрау керек, не аққан терден сұрау керек қой.

«Атың шықпаса, жер өрте», — дейді. Жер өртеп шығарған атыңның несі мұрат? «Жүз күн атан болғанша, бір күн бура бол», — дейді. Тәңірге жазып, мінбей-түспей арып, шөмеңдеп диуаналықпен бір күн болған буралық неге жарайды?

«Алтын көрсе, періште жолдан таяды», — дейді. Періштенен садаға кеткір-ай! Періште алтынды не қылсын, өзінің көрсекызар сүмдығын қостағалы айтқаны.

«Ата-анадан мал тәтті, алтынды үйден жан тәтті», — дейді. Ата-анасынан мал тәтті көрінетұғын антұрғанның тәтті дерлік не жаны бар. Бұлардың бәрінен де қымбат ата-анасын малға сатпақ ең арсыздың ісі емес пе? Ата-ана шамасы келсе, михнаттанып мал жиса да, дүниелік жиса да, артымда балаларыма қалсын дейді. Ол ата-ананы малға сатқан соң, Құдайға дұшпандық іс емес пе? Осындай білместікпенен айтылған сөздеріне бек сақ болу керек.

ОТЫЗЫНШЫ СӨЗ

Қырқын мінсе қыр артылмайтұғын осы бір «қырт мақтан» деген бір мақтан бар, сол неге керек, неге жарайды? Ол ар, есті білмейді, намысты білмейді, кең толғау, үлкен ой жоқ, не бауандығы жоқ, не батырлығы жоқ, не адамдығы жоқ, не ақылдылығы, арлылығы жоқ. Мойынын бұрып қойып: «Өй, тәңірі-ай, қойшы әрі, кімнен кім артық дейсің, кімнің басы кімнің қанжығасында жүр, ол менің қазаныма ас салып беріп жүр ме, мен онан сауын сауып отырмын ба?» — деп бұлғақтап, немесе: «Аяғаным жаным ба? Өй, енесін ұрайын, өліп кетпей неге керек? Азар болса атылып, иә осы үшін айдалып кетсем де көнгенім-ақ! Әйтеуір бір өлім бар ма?» — деп қалшылдайтұғын кісі көп қой.

Өздерің көріп жүрсіңдер, осы айтқан сөз бойына лайық қазақ көрдіңдер ме? Өлімге шыдайтуғын қазақ көргенім жоқ, өлімге шыдамаймын деген де қазақ көргенім жоқ, кеңірдегін ғана көрсетеді-ау: «Қиылып қаңа калайын» — деп. Егер осы сөз бойына лайық кісі көрінсе, ақылы жоқ болса да, қайратыменен-ақ кісі айдындыратуғын адам болғаны ғой! Егер шын айғайды көргенде, кірер жерін таба алмайтуғын дарақы, жұртты осы сөзімен айдындырамын, «мына кәпірден кісі шошитуғын екен», — дегізіп айдындырайын деп айтып отырған құр домбытпасы болып, босқа қоқиып отырса, соны не дейміз?

Ай, Құдай-ай! Жанға мырзалық қылатуғын, ердің жадағайда-ақ сертке тұрғыштығы, малға мырзалығы, дүниені біртиын есеп көрмейтуғын жомарттығы — әртүрлі белгісі бойында тұрмас па еді?

«Ұялмас бетке талмас жақ береді» деп, көп былжыраған арсыз, ұятсыздың бірідағы.

ОТЫЗ БІРІНШІ СӨЗ

Естіген нәрсені ұмытпастыққа төрт түрлі себеп бар: әуелі — көкірегі байлаулы берік болмақ керек; екінші — сол нәрсені естігенде иә көргенде гибрәтлану¹ керек, көңілденіп, тұшынып, ынтамен үгу керек; үшінші — сол нәрсені ішінен бірнеше уақыт қайтарып ойланып, көңілге бекіту керек; төртінші — ой кеселі нәрселерден қашық болу керек. Егер бір кез болып қалса, салынбау керек. Ой кеселдері: уайымсыз салғырттық, ойыншы-күлкішілдік, иә бір қайғыға салыну, иә бір нәрсеге құмарлық пайда болу секілді. Бұл төрт нәрсе — күллі ақыл мен ғылымды тоздыратуғын нәрселер.

ОТЫЗ ЕКІНШІ СӨЗ

Білім-ғылым үйренбекке талап қылушыларға әуелі білмек керек. Талаптың өзінің біраз шарттары бар. Оларды білмек керек, білмей іздегенмен табылмас.

¹ Гибрәтлану (арабша) — үлгі, өнеге, сабақ алу мағынасында.

АБАЙ

Әуелі — білім-ғылым табылса, ондай-мұндай іске жаратар едім деп, дүниенің бір қызықты нәрсесіне керек болар еді деп іздемеке керек. Оның үшін білім-ғылымның өзіне ғана құмар, ынтық болып, бір ғана білемектің өзін дәулет білсең және әр білмегеніңді білген уақытта көңілде бір рахат хұзур хасил¹ болады. Сол рахат білгеніңді берік ұстап, білмегеніңді тағы да сондай білсем екен деп үміттенген құмар, махаббат пайда болады. Сонда әрбір естігеніңді, көргеніңді көңілің жақсы ұғып, анық өз суретімен ішке жайғастырып алады.

Егер дін көңілің өзге нәрседе болса, білім-ғылымды бір-ақ соған себеп қана қыламақ үшін үйренсең, ондай білімге көңіліңнің мейірімі асырап алған шешеннің мейірімі секілді болады. Адамның көңілі шын мейірленсе, білім-ғылымның өзі де адамға мейірленіп, тезірек қолға түседі. Шала мейір шала байқайды.

Екінші — ғылымды үйренгенде, ақиқат мақсатпен білмек үшін үйренбек керек. Бахасқа² бола үйренбе, азырақ бахас көңіліңді пысықтандырмақ үшін залал да емес, көбірек бахас адамды түземек түгіл, бұзады. Оның себебі әрбір бахасшыл адам хақты шығармақ үшін ғана бахас қылмайды, жеңбек үшін бахас қылады. Ондай бахас хусідшілікті³ зорайтады, адамшылықты зорайтпайды, бәлкім, азайтады. Және мақсаты ғылымдағы мақсат болмайды, адам баласын шатастырып, жалған сөзге жеңдірмекші болады. Мұндай қиял өзі де бұзықтарда болады. Жүз тура жолдағыларды шатастырушы кісі бір қисық жолдағы кісіні түзеткен кісіден садаға кетсін! Бахас — өзі де ғылымның бір жолы, бірақ оған хирслану⁴ жарамайды. Егер хирсланса, өз сөзімшіл ғурурлық⁵, мақтаншақтық, хусідшілік бойын жеңсе, ондай кісі адам бойына қорлық келтіретұғын өтіріктен де, өсектен де, ұрсып-төбелесуден де қашық болмайды.

Үшінші — әрбір хақиқатқа тырысып ижтиһатыңмен көзің жетсе, соны түт, өлсең айрылма! Егерде ондай білгендігің өзіңді жеңе алмаса, кімге пұл болады? Өзің құрметтемеген нәрсеге бөтеннен қайтіп құрмет күтесің?

¹ Хұзур хасил (арабша) — келген, оралған, нәтиже, мағына.

² Бахас (арабша) — талас сөз, дауласу.

³ Хусідшілік (арабша) — күншілдік, іштарлық.

⁴ Хирслану (арабша) — ашқарақтану, домайғайлану, сараң болу, мақсат қою.

⁵ Ғурурлық (арабша) — менмендік, мансапқорлық, тойынғандық, тақаппарлық.

Төртінші — білім-ғылымды көбейтуге екі қару бар адамның ішінде: бірі — мұлахаза⁶ қылу, екіншісі — берік мұхафаза⁷ қылу. Бұл екі қуатты зорайту жаһатінде болу керек. Бұлар зораймай, ғылым зораймайды.

Бесінші — осы сөздің он тотызыншы бабында⁸ жазылған ақыл кеселі деген төрт нәрсе бар. Содан қашық болу керек. Соның ішінде уайымсыз салғырттық деген бір нәрсе бар, зинһар⁹, жаным, соған бек сақ бол, әсіресе, әуелі — Құданың, екінші — халықтың, үшінші — дәулеттің, төртінші — ғибраттың¹⁰, бесінші — ақылдың, ардың — бәрінің дұшпаны. Ол бар жерде бұлар болмайды.

Алтыншы — ғылымды, ақылды сақтайтуғын мінез деген сауыты болады. Сол мінез бұзылмасын! Көрсекызарлықпен, жеңілдікпен, иә біреудің орынсыз сөзіне, иә бір кез келген қызыққа шайқалып қала берсең, мінездің беріктігі бұзылады. Онан соң оқып, үйреніп те пайда жоқ. Қоярға орны жоқ болған соң, оларды қайда сақтайсың? Қылам дегенін қыларлық, тұрам дегенінде тұрарлық мінезде азғырылмайтын ақылды, арды сақтарлық беріктігі, қайраны бар болсын!

Бұл бір ақыл, бір ар үшін болсын!

ОТЫЗ ҮШІНШІ СӨЗ

Егер де мал керек болса, қолөнер үйренбек керек. Мал жұтайды, өнер жұтамайды. Алдау қоспай адал еңбегін сатқан қолөнерлі — қазақтың әулиесі сол. Бірақ Құдай тағала қолына аз-маз өнер берген қазақтардың кеселдері болады.

Әуелі — бұл ісімді ол ісімнен асырайын деп, артық, ісмерлер іздеп жүріп, көріп, біраз істес болып, өнер арттырайын деп, түзден өнер іздемейді. Осы қолындағы аз-мұзына мақтанып, осы да болады деп, баяғы қазақтың талапсыздығына, тартып жатып алады.

Екінші — ерінбей істей беру керек қой. Бір-екі қара тапса, малға бөге қалған кісімсіп, «маған мал жоқ па?» дегендей қылып, еріншектік, салдау-салғырттыққа, кербездікке салынады.

⁶ Мұлахаза — ойласу, пікір алысу.

⁷ Мұфаза — сақтау, қорғау.

⁸ Он тоғызыншы бабында — Абайдың рет саны бойынша 31-сөз.

⁹ Зинһар (парсыша) — абайла, сақ бол.

¹⁰ Ғибрат (арабша) — үлгі, өнеге, сабақ.

Үшінші — «Дарқансың ғой, өнерлісің ғой, шырағым», немесе «Ағеке, нең кетеді, осы ғанамды істеп бер!» — дегенде: «Маған да біреу жалынарлыққа жеткен екенмін», — деп мақтанып кетіп, пайдасыз алдауға, қу тілге алданып, өзінің уақытын өткізеді. Және анаған дүниенің қызығы алдауды білген дегізіп, көңілін де мақтандырып кетеді.

Төртінші — тамыршылдау келеді. Бағанағы алдамшы шайтан тамыр болалық деп, бір болымсыз нәрсені берген болып, артынан үйтемін-бүйтемін, қарық қыламын дегенге мәз болып, тамырым, досым десе, мен де керектінің бірі болып қалыппын ғой деп, және жасынан іс істеп, үйден шықпағандық қылып, жоқ-барға тырысып, алдағанды білмей, дереу оның жетпегенін жеткіземін деп, тіпті жетпесе өзінен қосып, қылып бер дегенінің бәрін қылып беріп, күні өтіп, еңбек қылар уақытынан айрылып, «жоғары шыққа» қарық болып, тамақ, киім, борыш есінен шығып кетіп, енді олар қысқан күні біреудің малын бұлдап қарызға алады.

Оны қылып берейін, мұны қылып берейін деп, соныменен табыс құралмай, борышы асып, дауға айналып, адамшылықтан айрылып, қор болып кетеді.

Осы несі екен? Қазақтың баласының өзі алдағыш бола тұрып және өзі біреуге алдатқыш болатұғыны қалай?

ОТЫЗ ТӨРТІНШІ СӨЗ

Жұрттың бәрі біледі өлетұғынын және өлім үнемі қартайтып келмейтұғынын, бір алғанды қайта жібермейтұғынын. Қазақ осыған да амал жоқ нанады, анық өз ойына, ақылына тексертіп нанбайды. Және һәмманы жаратқан Құдай бар, ахиретте сұрау алады, жамандыққа жазғырады, жақсылыққа жарылғайды, жазғыруы да, жарылғауы да пенде ісіне ұқсамайды, бегірек еспсіз қинауы да бар, бегірек еспсіз жетістіруі де бар деп — бәріне сендік дейді. Жоқ, онысына мен сенбеймін. Олар сендім десе де, анық сенген кісіге уайым ойлап не керек? Осы екеуіне лайықты жақсылықты өздері де іздеп таба береді. Егер де осы екеуіне бұлдыр сеніп отырса, енді неге сендіре аламыз? Оны қайтіп түзете аламыз? Оларды мұсылман деп, қалайша иманы бар ғой дейміз?

Кімде-кім ахиретте де, дүниеде де қор болмаймын десе, білмек керек: еш адамның көңілінде екі қуаныш бірдей болмайды, екі ынтық құмарлық бірдей болмайды, екі қорқыныш, екі қайғы — олар да бірдей болмайды. Мұндай екі нәрсені бірдей болады деп айтуға мүмкін емес. Олай болғанда, қай адамның көңілінде дүние қайғысы, дүние қуанышы ахирет қайғысынан, ахирет қуанышынан артық болса — мұсылман емес. Енді ойлап қарай бер, біздің қазақ та мұсылман екен! Егерде екі нәрсе кез болса, бірі ахиретке керекті, бірі осы дүниеде керекті, бірін алса, бірі тимейтұғын болса, сонда біреу ахиретке керектіні алмай, екінші бір кез келгенде алармын деп, жоқ, егер кез болмайтұғын болса, кең Құдай өзі кеңшілікпенен кешіреді дағы, мына кезі келіп тұрғанда мұны жіберіп болмас деп, дүниеге керектіні алса, енді ол кісі жанын берсе, ахиретті дүниеге сатқаным жоқ десе, нануға бола ма?

Адам баласына адам баласының бәрі — дос. Не үшін десең, дүниеде жүргенде туысың, өсуің, тоюың, ашығуың, қайғың, қазаң, дене бітімің, шыққан жерің, бармақ жерің — бәрі бірдей, ахиретке қарай — өлуің, көрге кіруің, шіруің, көрден махшарда сұралуың — бәрі бірдей, екі дүниенің қайғысына, пәлесіне хауіп, екі дүниенің жақсылығына рахатың — бәрі бірдей екен. Бес күндік өмірің бар ма, жоқ па?.. Біріңе-бірің қонақ екенсің, өзің дүниеге де қонақ екенсің, біреудің білгендігіне білместігін таластырып, біреудің бағына, малына күндестік қылып, иә көрсекызарлық қылып, көз алартыспақ лайық па?

Тілеуді Құдайдан тілемей, пендеден тілеп, өз бетімен еңбегімді жандыр демей, пәленшенікін әпер демек — ол Құдайға айтарлық сөз бе? Құдай біреу үшін біреуге жәбір қылуына не лайығы бар? Екі ауыз сөздің басын қосарлық не ақылы жоқ, не ғылымы жоқ бола тұра, өзімдікін жөн қыламын деп, күр: «Ой, тәңір-ай!» деп таласа бергеннің несі сөз?

Оның несі адам?

ОТЫЗ БЕСІНШІ СӨЗ

Махшарға¹ барғанда Құдай тағала қажы, молда, сопы, жомарт, шейіт — соларды қатар қойып, сұрар дейді. Дүниеде

¹ Махшар (арабша) — о дүниеде адам баласының күнәсі тексерілетін орын.

АБАЙ

ғиззат² үшін, сый құрмет алмақ үшін қажы болғанды, молда болғанды, сопы болғанды, жомарт болғанды, шәйіт³ болғандарды бір бөлек қояр дейді. Ахиретке бола, бір ғана Құдай тағаланың разылығын таппақ үшін болғандарды бір бөлек қояр дейді.

Дүние үшін болғандарға айтар дейді: «Сендер дүниеде қажеке, молдеке, сопеке, мырзеке, батыреке аталмақ үшін өнер қылып едіңдер, ол дүниең мұнда жоқ. Сендердің ол қызықты дүниең харап болған, сонымен қылған өнерлерің де бітті. Енді мұнда құрмет алмақ түгіл, сұрау беріңдер! Мал бердім, өмір бердім, не үшін сол малдарыңды, өмірлеріңді, бетіңе ахиретті ұстап, дін ниетің дүниеде тұрып, жұртты алдамақ үшін сарып қылдыңдар?» — деп.

Ана шын ниетіменен орнын тауып, бір Құдайдың разылығы үшін өнер қылғандарға айтар дейді: «Сендер бір ғана менің разылығымды іздеп малдарыңды, өмірлеріңді сарып қылып едіңдер, мен разы болдым. Сендерге лайықты құрметті орным бар, дайын, кіріңдер! Ғәм ол разылықтарыңнан басқа осы махшар ішінде, сендердің осы қылғандарыңа өзі қылмаса да, іші еріп, ынтық болған достарың табылса, шафағат⁴ қылыңдар!» — деп айтар дейді.

ОТЫЗ АЛТЫНШЫ СӨЗ

Пайғамбарымыз, салалаһу ғалайһи уәсәлләмнің⁵, хадис шарифінде⁶ айтыпты: «Мән лә хаяһүн уәлә иманун ләһу» деп, яғни «Кімнің ұяты жоқ болса, оның иманы да жоқ», — деген. Біздің қазақтың өзінің мақалы да бар: «Ұят кімде болса, иман сонда» деген. Енді бұл сөзден білінді: ұят өзі иманның бір мүшесі екен. Олай болғанда білмек керек, ұят өзі қандай нәрсе? Бір ұят бар — надандықтың ұяты, жас бала сөз айтудан ұялған секілді, жақсы адамның аддында жазықсыз-ақ әншейін барып жолығысудан ұялған секілді. Не шарифатқа теріс, не ақылға

² Ғиззат-хұрмет (арабша) — атақ, абырой, даңқ, құрмет.

³ Шәйіт (арабша) — көмектесу, сөзін сөйлеу, араша түсу.

⁴ Шафағат (арабша) — көмектесу, сөзін сөйлеу, араша түсу.

⁵ Салалаһу ғалайһи уәсәлләмнің (арабша) — Алла оған саламатшылық берсін.

⁶ Хадис шарифінде (арабша) — Мұхаммед пайғамбардың ісі мен айтқан өсиеті жөнінде ерекше жазылған әңгіме-хадис.

теріс жазығы жоқ болса да, нағандықтан бойын керістендіріп, шешілмегендік қылып, ұялмас нәрседен ұялған — мұндай ұят шын ұялу емес — ақымақтық, жамандық.

Шын ұят сондай нәрсе, шарифатқа теріс, иә ақылға теріс, иә абиұрлы бойға теріс бір іс себепті болады. Мұндай ұят екі түрлі болады. Біреуі — ондай қылық өзіңнен шықпай-ақ, бір бөтен адамнан шыққанын көргенде, сен ұялып кетесің. Мұның себебі сол ұят істі қылған адамды есіркегендіктен болады. «Япырмай, мына байғұсқа не болды, енді мұның өзі не болады», — дегендей, бір нәрсе іштен рахым секілді болып келіп, өзіңді қысып, қызартып кетеді. Біреуі сондай ұят, шарифатқа теріс, иә ақылға, иә абиұрлы бойға теріс, иә адамшылыққа кесел қылық, қатеден яки нәпсіге еріп ғапылдықтың өз бойыңнан шыққандығынан болады. Мұндай ұят қылық қылғандығыңды бөтен кісі білмесе де, өз ақылың, өз нысабың өзіңді сөккен соң, іштен ұят келіп, өзіңе жаза тарттырады. Кірерге жер таба алмай, кісі бетіне қарай алмай, бір түрлі қысымға түсесің. Мұндай ұяты күшті адамдар ұйқыдан, тамақтан қалатұғыны да бар, хатта* өзін өзі өлтіретұғын кісілер де болады. Ұят деген — адамның өз бойындағы адамшылығы, иттігіңді ішіңнен өз мойныңа салып, сөгіс қылған қысымның аты. Ол уақытта тілге сөз де түспейді, көңілге ой да түспейді. Көзіңнің жасын, мұрныңның суын сүртіп алуға да қолың тимейді, бір ит боласың. Көзің кісі бетіне карамақ түгіл, ешнәрсені көрмейді. Мұндайлыққа жетіп ұялған адамға өкпесі бар кісі кешпесе, яки оның үстіне тағы аямай өртендіріп сөз айтқан кісінің өзінің де адамшылығы жоқ десе болар.

Осы күнде менің көрген кісілерім ұялмақ түгіл, қызармайды да. «Ол істен мен ұятты болдым дедім ғой, енді нең бар?» — дейді. Иә болмаса: «Жә, жә, оған мен-ақ ұятты болайын, сен өзің де сүйтпеп пе едің?» — дейді. Немесе: «Пәленше де, түгенше де тірі жүр ғой, пәлен қылған, түген қылған, менікі оның қасында несі сөз, пәлендей, түгендей мәнісі бар емес пе еді?» — деп, ұялтамын десең, жап-жай отырып дауын сабап отырады. Осыны ұялған кісі дейміз бе, ұялмаған кісі дейміз бе? Ұялған десек, хадис анау, жақсылардан қалған сөз анау.

Осындай адамның иманы бар дейміз бе, жоқ дейміз бе?!

* Хатта (арабша) — тіпті.

АБАЙ ОТЫЗ ЖЕТІНШІ СӨЗ

1. Адамның адамшылығы істі бастағандығынан білінеді, калайша бітіргендігінен емес.
2. Көңілдегі көрікті ой ауыздан шыққанда өңі қашады.
3. Хикмет сөздер өзімшіл наданға айтқанда, көңіл уаңғаны да болады, өшкені де болады.
4. Кісіге біліміне қарай болыстық қыл; татымсызға қылған болыстық өзі адамды бұзады.
5. Әкесінің баласы — адамның дұшпаны. Адамның баласы — бауырың.
6. Ер артық сұраса да азға разы болады. Ез аз сұрар, артылтып берсең де разы болмас.
7. Өзің үшін еңбек қылсаң, өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласың; адамдықтың қарызы үшін еңбек қылсаң, Алланың сүйген құлының бірі боласың.
8. Сократқа у ішкізген, Иоанна Аркті отқа өртеген, Ғайсаны дарға асқан, пайғамбарымызды түенің жемтігіне көмген кім? Ол — көп, ендеше көпте ақыл жоқ. Ебін тап та, жөнге сал.
9. Адам баласын заман өстіреді, кімде-кім жаман болса, оның замандасының бәрі виноват.
10. Мен егер закон қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім.
11. Дүниеде жалғыз қалған адам — адамның өлгені. Қапашылықтың бәрі соның басында. Дүниеде бар жаман да көпте, бірақ қызық та, ермек те көпте. Бастапқыға кім шыдайды? Соңғыға кім азбайды?
12. Жамандықты кім көрмейді? Үмітін үзбек — қайратсыздық. Дүниеде ешнәрседе баян жоқ екені рас, жамандық та қай-

дан баяндап қалады дейсің? Қары қалың қатты қыстың артынан көгі қалың, көлі мол жақсы жаз келмеуші ме еді?

13. Ашулы адамның сөзі аз болса, ыза, қуаты артында болғаны. Егер де аузынан қан ағызса, домбыт мақтаншақ, иә қорқақ.

14. Қуанбақтық пен бақ — мастықтың үлкені, мыңнан бір кісі-ақ қ... н ашпайтұғын ақылы бойында қалады.

15. Егер ісім өнсін десең, ретін тап.

16. Биік мансап — биік жартас,
Ерінбей еңбектеп жылан да шығады,
Екпіндеп ұшып қыран да шығады;
Жікшіл ел жетпей мақтайды,
Желөкпелер шын деп ойлайды.

17. Дүние — үлкен көл, заман — соққан жел,
Алдыңғы толқын — ағалар, артқы толқын — інілер,
Кезекпенен өлінер, баяғыдай көрінер.

18. Бақпен асқан патшадан мимен асқан қара артық;
Сақалын сатқан кәріден еңбегін сатқан бала артық.

19. Тоқ тіленші — адам сайтаны,
Харекетсіз сопы — монтаны.

20. Жаман дос — көлеңке:
басыңды күн шалса, қашып құтыла алмайсың;
басыңды бұлт алса, іздеп таба алмайсың.

21. Досы жоқпен сырлас,
Досы көппен сыйлас;
Қайғысыздан сақ бол,
Қайғылыға жақ бол.

22. Қайратсыз ашу — тұл,
Тұрлаусыз ғашық — тұл,
Шәкіртсіз ғалым — тұл.

23. Бағың өскенше тілеуіңді ел де тілейді, өзің де тілейсің,
бағың өскен соң — өзің ғана тілейсің.

АБАЙ ОТЫЗ СЕГІЗІНШІ СӨЗ

Ей, жүрегімнің қуаты, перзентлерім!¹ Сіздерге адам ұғылының мінездері туралы біраз сөз жазып ядқар² қалдырайын. Ықыласпенен оқып, ұғып алыңыздар, оның үшін махаббатың толады. Махаббат әуелі адамның адамдығы, ақыл, ғылым деген нәрселерменен. Мұның табылмақтығына себептер — әуелі хауас-и сәлим³ һәм тән саулық. Бұлар туысынан болады, қалмыс өзгелерінің бәрі — жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады. Талап, ұғым махаббаттан шығады. Ғылым-білімге махаббаттандырмақ әлгі айтылған үшеуінен болады. Ғылым-білімді әуел бастан бала өзі ізденіп таппайды. Басында зорлықпенен яки аддауменен үйір қылу керек, үйрене келе өзі іздегендей болғанша. Қашан бір бала ғылым, білімді махаббатпенен көксерлік болса, сонда ғана оның аты адам болады. Сонан соң ғана Алла тағаланы танымақтық, өзін танымақтық, дүниені танымақтық, өз адамдығын бүзбай ғана жәліб мәнфағат⁴ дәфғы мұзарратларны⁵ айырмақтық секілді ғылым-білімді үйренсе, білер деп үміт қылмаққа болады. Болмаса жоқ, ең болмаса шала. Оның үшін көбінесе балаларды жасында ата-аналары қиянатшылыққа салындырып алады, соңынан моллаға берген болады, иә ол балалары өздері барған болады — ешбір бәһра⁶ болмайды.

Ол қиянатшыл балалары талапқа да, ғылымға да, ұстазға да, хатгә иман игтиқадқа⁷ да қиянатпенен болады. Бұл қиянатшылар — жарым адам, жарым молла, жарым мұсылман. Олардың адамдығынан кәмәләт⁸ таппағы — қиынның қиыны. Себебі Алла тағала өзі — хақиқат, растықтың жолы. Қиянат — хақиқат пен растыққа дұшпан. Дұшпаны арқылы шақыртқанға дос келе ме? Көңілде өзге махаббат тұрғанда, хақлықты таппайды. Адамның ғылымы, білімі хақиқатқа, растыққа құмар болып, әрнәрсенің түбін, хикметін білмекке ынтықтықпенен табылады. Ол —

¹ Перзент (парсыша) — ұл, бала, ұрпақ, сәби.

² Ядқар (парсыша) — ескерткіш.

³ Хауас сәлим (арабша) — өзіндік дұрыс қасиет; өзіңе тән мінез-құлық.

⁴ Жәліб мәнфағат (арабша) — кіріс кіргізу, өнім түсіру, пайда алу.

⁵ Дәфғы мұзаррат (арабша) — шығынды төлеу, залалды төлеу, залалдыдан қашу, залалдыны ұнатпау.

⁶ Бәһра (парсыша) — пайда, нәтиже, үнем.

⁷ Иман игтиқад (арабша) — дінге сеніп табыну.

⁸ Кәмәләт (арабша) — жетілу, толығу.

Алланың ғылымы емес, һәмманы білетүгын ғылымға ынтықтық, өзі де адамға өзіндік ғылым береді. Оның үшін ол Алланың өзіне ғашықтық. Ғылым — Алланың бір сипаты, ол — Хақиқат, оған ғашықтық өзі де хақлық һәм адамдық дүр. Болмаса мал таппақ, мақтан таппақ, ғиззат-құрмет таппақ секілді нәрселердің махаббатымен ғылым-білімнің хақиқаты табылмайды.

Мал, мақтан, ғиззат-құрмет адамды өзі іздеп тапса, адамдықты бүзбайды һәм көрік болады. Егер де адам өзі оларға табынып іздесе, тапса да, таппаса да адамдығы жоғалады. Енді хақиқат сүйіп, шынды білмек құмарың бар болса, адамдыққа лайықты ықыласты құлағыңды қой. Әуелі дін исламның жолындағы пенделер иманның хақиқаты не сөз екенін білсін. Иман дегеніміз бір ғана инанмақтық емес, сен Алла тағаланың бірлігіне, уә Құранның оның сөзі екендігіне, уә пайғамбарымыз Мұхаммед Мұстафа, салаллаһу ғалайһи уәссәлләм, оның тарапынан елші екендігіне инандық. Жә, не бітті? Сен Алла тағалаға Алла тағала үшін иман келтіремісің иә өзің үшін иман келтіремісің? Сен иман келтірмесең де, Алла тағалаға келер ешбір кемшілік жоқ еді. Өзің үшін иман келтірсең, жә инандың. Ол инанмақтығың құр ғана инанмақтықпен қалса, саған пайда бермейді. Оның үшін сен өзің инанмақтығыңнан пайда ала алмадың, пайдаланамын десең, пайда береді, кәміл иман болады. Пайданы қалайша алуды білмек керек.

Сіз «Әмәнту биллаһи кәмаһуә би әсмайһи уасифатиһи»⁹ дедіңіз. Ол есім Аллалар — һәмма ол Алла тағаланың фиғыл газимләрінің¹⁰ аттары, олардың мағынасын біл һәм сегіз сифат-и затиялары¹¹ не деген сөз, кәміл үйрен. Өзіңді оның құлы біліп, өзіңе мүслим¹² ат қойып, тәслим¹³ болғаныңа раст боласың да. Өз пиғылдарыңды соған өз халіңше ұқсатуды шарт қыл. Алла тағалаға ұқсай алам ба деп, надандықпен ол сөзден жиіркенбе, ұқсамақ — дәл бірдейлік дағуасыменен емес, соның соңында болмақ. Оның үшін Алла тағаланың сипаттары: Хаят¹⁴, Ғылым,

⁹ Әмәнту биллаһи кәмаһуә би әсмайһи уасифатиһи (арабша) — мен Аллаға, сол сияқты оның есімдері мен құдыретті сипаттарына сенемін.

¹⁰ Фиғыл газим (арабша) — ұлы пиғылы, ниеті.

¹¹ Сифат затия (арабша) — ерекшеленген сипат, өзіне лайықты меншікті сипат (қасиет).

¹² Муслим (арабша) — берілу, сену.

¹³ Тәслим (арабша) — берілу, сену.

¹⁴ Хаят (арабша) — өмір, тіршілік.

АБАЙ

Қүдірет¹⁵, Басар¹⁶, Сәмиг¹⁷, Ирада¹⁸, Кәлам¹⁹, Тәкин²⁰. Бұл сегізінен Алла тағаладағыдай көмәләт-ғазамат²¹ бірлән болмаса да, пендесінде де әрбірінен өз халінше бар қылып жаратыпты.

Жә, біз өзіміздің бойымыздағы сегіз зәррә²² аттас сипатымызды ол Алла тағаланың сегіз ұлығ сипатынан бас бұрғызып, өзге жолға салмақпенен біздің атымыз мүслим бола ала ма? Болмаса керек. Жә, ол сегіз сипатына сипатымызды һәм ол аттары бірлән ағламанған²³ фиғыл²⁴ Құдаға фиғлымызды ертпек неменен табылады, қалайша табылады, оны білмек керек.

Ол — Алла тағаланың заты, ешбір сипатқа мұқтаж емес, біздің ақылымыз мұқтаж, жоғарғы жазылмыш сипаттар бірлән тағрифлап танымаққа керек. Егер де ол сипаттар бірлән тағрифламасақ, бізге мағрифатулла²⁵ қиын болады.

Біз Алла тағаланы өзінің білінгені қадар ғана білеміз, болмаса түгел білмекке мүмкін емес. Заты түгіл, хикметіне ешбір хакім²⁶ ақыл ерістіре алмады.

Алла тағала — өлшеусіз, біздің ақылымыз — өлшеулі. Өлшеулімен өлшеусізді білуге болмайды. Біз Алла тағала «бір» дейміз, «бар» дейміз, ол «бір» демеклік те — ақылымызға ұғымның бір тиянағы үшін айтылған сөз. Болмаса ол «бір» демеклік те Алла тағалаға лайықты келмейді. Оның үшін мүмкинаттың²⁷ ішінде не нәрсенің үжуді²⁸ бар болса, ол бірлік-тен құтылмайды. Әрбір хадиске²⁹ айтылатұғын бір қадимге³⁰ тағриф болмайды. Ол «бір» деген сөз ғаламның ішінде, ғалам Алла тағаланың ішінде, Құдай табаракә уатағала кітаптарда

¹⁵ Қүдірет (арабша) — күш, күдірет.

¹⁶ Басар (арабша) — Көруші.

¹⁷ Сәмиг (арабша) — Естуші.

¹⁸ Ирада (арабша) — тілек, мақсат, қалау.

¹⁹ Кәлам (арабша) — сөз, тіл.

²⁰ Тәкин (арабша) — тудыру, жасау, бар қылу.

²¹ Көмәләт-ғазамат (арабша) — көміл жетістік.

²² Зәрра (арабша) — заттың бір бөлігі, атом.

²³ Ағлам (арабша) — белгі, сипат.

²⁴ Фиғыл (арабша) — пиғыл, ниет.

²⁵ Мағрифатулла (арабша) — Алланы анықтап танып, білу.

²⁶ Хакім (арабша) — данышпан.

²⁷ Мүмкинат (арабша) — болуы мүмкін нәрселер, мүмкіншілік.

²⁸ Ужуді (арабша) — болу, өмір сүру, болмыс.

²⁹ Хадис (арабша) — әңгіме, пайғамбардың сөзі, не өмірі туралы әңгіме.

³⁰ Қадим (арабша) — орнықты, дәлелді, тұрақты.

сегіз субутия³¹ сипаттары бірлән уә тоқсан тоғыз Әсма-и хусналар³² бірлән білдірген. Бұлардың һәммасы Алла тағаланың затия³³ субутия уә фиғлия³⁴ сипаттары дүр. Мен мұнда сіздерге төртеуін білдіремін. Оның екеуі — Ғылым, Құдірет. Сегіз сипаттан қалған алтауы — бұларға шарх³⁵. Ол алтауының бірі — Хаят³⁶, яғни Тірлік.

Алланы бар дедік, бір дедік, Ғылым, Құдірет сипаты бірлән сипаттадық. Бұл бірлік, барлық Ғылым, Құдірет олада³⁷ боларлық нәрселер ме? Әлбетте, Ғылым Құдіреті бар болады: Хаяты — мағлұм, бірі — Ирада, яғни Қаламақ. Ғылым бар болса, Қаламақ та бар. Ол еш нәрсеге харекет бермейді. Ғәммаға харекет беретұғын Өзі.

Ол Ирада Ғылымының бір сипаты — Кәләм, яғни Сөйлеуші деген, сөз қаріпсіз, дауыссыз болушы ма еді? Алланың сөзі — қаріпсіз, дауыссыз. Енді олай болса, айтқандай қылып біддіретұғын Құдіреті және Басар, Сәмиг, яғни Көрүші, Есітуші деген.

Алла тағаланың көрмегі, естімегі, біз секілді көзбенен, құлақпенен емес, көргендей, естігендей білетұғын Ғылымның бір сипаты. Бірі — Тәкуин, яғни барлыққа келтіруші деген сөз. Егер барлыққа келтірмегі бір өз алдына сипат болса, Алла тағаланың сипаты өзіндей қадім, һәм әзали³⁸ һәм әдәби³⁹ болады да, һәмишә⁴⁰ барлыққа келтіруден босанбаса, бір сипаты бір сипатынан үлкен иә кіші болуға жарамайды.

Олай болғанда Ғылым, Құдірет сипаттары секілді босанбай, һәр уақыт жаратуда болса, бір ықтиярсыздық шығады. Ол ықтиярсыздық Алла тағалаға лайықты емес. Оның барлыққа келтірмегі — Құдіретіне ғана бір шарх. Бұл Ғылым, Құдіретте

³¹ Субутия (арабша) — ішкі сипат.

³² Әсман-и хусна (арабша) — көркем, жақсы есімдер.

³³ Затия (арабша) — сыртқы сипат.

³⁴ Фиғлия (арабша) — пиғыл, ниет, құлық.

³⁵ Шарх (арабша) — түсінік (түсіндіру), ашу, анықтау.

³⁶ Хаят (арабша) — өмір, тірлік.

³⁷ Құдірет (арабша) — құдретті, күшті, қабілетті болу.

³⁸ Әзали (арабша) — ертеден, мәңгі, бақи.

³⁹ Әдәби (арабша) — әдеби, мәдени, әдепті, рухани.

⁴⁰ Ғәмишә (арабша) — кәдімгі, жалпы, халықтық, қазақша һәммәсі, кейбір түрік тілдерінде — һәммәші.

АБАЙ

ешбір ниһоятсыздық⁴¹, Ғылымында гафлэт⁴², Қүдіретінде епсіздік және нашарлық жоқ. Саниғын сұнғатына қарап білесіз.

Бұл көзге көрілген, көңілге сезілген Ғаламды қандай Хикметпенен жарастырып, қандай Қүдіретпенен орналас-тырған, ешбір адам баласының ақылы жетпейді.

Бірақ пендесінде ақыл — хүкімші, қайрат, қуат — қызмет қылушы еді. Соған қарап ойлайсың: Алла тағаланың сипатында солай болмаққа тиіс. Бірақ әуелде айтқанымыз: Ғылым, Қүдірет — біздің ұғуымызға ғана екі хисап болмаса, бір-ақ Ғылымды Қүдірет болуға тиіс. Олай болмаса сипаттар өз орталарында бірі тәбиғ⁴³, бірі матбұғ⁴⁴ болады ғой. Бұл болса, тағриф Раббыға⁴⁵ жараспайды.

Сегіз сипат қылып және ол сипаттар «Лә-ғайру уә лә-һуә»⁴⁶ болып, бұлай айтуда, бұлардан бір өз алдына жамағат яки жамиғат⁴⁷ шығып кетеді. Бұл болса келіспейді. Егерде сипаттарды әрбірін басқа-басқа дегенде, көп нәрседен жиылып, иттифақпенен Құдай болған болады. Бұлай деу бұтыл⁴⁸.

Бір ғана құдірет — пендеде болған қуат. Қүдірет ғылым ақылдан басқа болатұғын, Алла тағалада болған Қүдірет — Ғылым һәм Рахмет. Ол — Рахмет сипаты сегіз сипаттың ішінде жазылмаса да, Алла тағаланың Рахман⁴⁹, Рахим⁵⁰, Ғафур⁵¹, Уадуд⁵², Хафиз⁵³, Сәттар⁵⁴, Раззақ⁵⁵, Нафиг⁵⁶,

⁴¹ Ниһоятсыздық (арабша) — өлшеусіз, шексіз.

⁴² Гафлэт (арабша) — ұқыпсыздық, қателік, қапы қалу.

⁴³ Табиғ (арабша) — еруші.

⁴⁴ Матбұғ (арабша) — ерітуші.

⁴⁵ Тағриф раббы (арабша) — Алланы тану, білу.

⁴⁶ Лағайру уәлә һуә (арабша) — басқа да емес, (оның) өзі де емес

⁴⁷ Жамиғат (арабша) — жиын, ұйым.

⁴⁸ Бұтыл (арабша) — теріс, қате.

⁴⁹ Рахман (арабша) — Жарылқаушы, Мейірімді.

⁵⁰ Рахим (арабша) — Мейірімді, Жанашыр.

⁵¹ Ғафур (арабша) — Кешіруші.

⁵² Уадуд (арабша) — Сүйікті, Сүюші.

⁵³ Хафиз (арабша) — Қорғаушы, Кешіруші.

⁵⁴ Сәттар (арабша) — Кешіруші.

⁵⁵ Раззақ (арабша) — Несібе беруші, Ризық беруші.

⁵⁶ Нафиг (арабша) — Қосымша несібе беруші, Пайда беруші.

Уәкил⁵⁷, Латиф⁵⁸ деген есімдеріне бинаән⁵⁹ бір ұлығ сипатынан хисаптауға жарайды.

Бұл сөзіме нақлия⁶⁰ дәлелім — жоғарыдағы жазылған Алла тағаланың есімдері. Ғақлия⁶¹ дәлелім — Құдай тағала бұл ғаламды ақыл жетпейтін келісіммен жаратқан, онан басқа, бірінен бірі пайда алатұғын қылып жаратыпты. Жансыз жаратқандарынан пайда алатұғын жан иесі хайуандарды жаратып, жанды хайуандарды пайдаланатұғын ақылды инсанды⁶² жаратыпты.

Хайуандарды асырайтұғын жансыздарды еті ауырмайтын қылып, жан иесі хайуандарды ақыл иесі адам баласы асырайтын қылып, һәм олардан махшарда сұрау бермейтұғын қылып, бұлардың һәммасынан пайда аларлық а қ ы л и е с і қылып жаратқан.

Адам баласынан махшарда сұрау алатұғын қылып жаратқандығында һәм ғадаләт, һәм махаббат бар. Адам баласына құрт, құс, өзге хайуандар секілді тамақты өз басымен алғызбай, ыңғайлы екі қолды басқа қызмет еттіріп, аузына қолы ас бергенде, не ішіп, не жегенін білмей қалмасын деп, иісін алып ләззаттанғандай қылып, ауыз үстіне мұрынды қойып, оның үстінен тазалығын байқарлық екі көз беріп, ол көздерге нәзіктен, зарардан қорғап тұрарлық қабақ беріп, ол қабақтарды ашып-жауып тұрғанда қажалмасын деп кірпік жасап, маңдай тері тура көзге ақпасын деп, қаға беруге қас беріп, оның жүзіне көрік қылып, бірінің қолынан келместей істі көптесіп бітірмекке, біреуі ойын біреуіне ұқтырарлық тіліне сөз беріп жаратпақтығы махаббат емес пе? Кім өзіңде махаббат қылса, сен де оған махаббат қылмағың қарыз емес пе?

Ғақыл көзімен қара: күн қыздырып, теңізден бұлт шығарады екен, ол бұлттардан жаңбыр жауып, жер жүзінде неше түрлі дәндерді өсіріп, жемістерді өндіріп, көзге көрік, көңілге рахат гүл-бәйшешектерді, ағаш-жапырақтарды, қант қамыстарын өндіріп, неше түрлі нәбатәттәрді⁶³ өстіріп, хайуандарды сақтатып, бұлақтар ағызып, өзен

⁵⁷ Уәкил (арабша) — уәкіл, басқарушы.

⁵⁸ Латиф (арабша) — жақсылық жасаушы, мейірбан, қайырымды.

⁵⁹ Бинаән (арабша) — негізделген, орнатылған.

⁶⁰ Нақлия (арабша) — дәстүрге сүйенген ғылым, дәстүрлі сөздер.

⁶¹ Ғақлия (арабша) — ақылмен не оймен түсіну.

⁶² Инсан (арабша) — адам, адам баласы.

⁶³ Нәбатәттәр (арабша) — өсімдіктер.

АБАЙ

болып, өзендер ағып дария болып, хайуандарға, құсқа, малға сусын, балықтарға орын болып жатыр екен. Жер мақтасын, кендірін, жемісін, кенін, гүлдер гүлін, құстар жүнін, етін, жұмыртқасын; хайуандар етін, сүтін, күшін, көркін, терісін; сулар балығын, балықтар икрасын, хатта ара балын, балауызын, құрт жібегін — һәммасы адам баласының пайдасына жасалып, ешбірінде бұл менікі дерлік бір нәрсе жоқ, бәрі — адам баласына таусылмас азық.

Миллион хикметбірлән жасалған машина, фабрик адам баласының рахаты, пайдасы үшін жасалса, бұл жасаушы махаббатбірлән адам баласын сүйгендігі емес пе? Кім сені сүйсе, оны сүймектік қарыз емес пе?

Адам баласы қанағатсыздықпенен бұл хайуандардың тұқымын құртып, алдыңғылар артқыларға жәбір қылмасын деп, малды адам баласының өзінің қазғанышына қорғалатып, өзге хайуандарды бірін ұшқыр қанатына, бірін күшті қуатына, бірін жүйрік аяғына сүйентіп, бірін биік жартасқа, бірін терең түңғиыққа, қалың орманға қорғалатып, һәм әрбірін өсіп-өнбекке құмар қылып, жас күнінде, кішкене уақытында шафгат, сәхәріменен⁶⁴ бастарын байлап, қамқор қылып қоймақтығы — өсіп-өніп адам баласымен теңдік алсын емес, бәлки, адам баласының үзілмес нәсіліне таусылмас азық болсын дегендік. Жә, бұл хикметтерінің һәммасында һәм мархамат, һәм ғадалат заһир⁶⁵ түр екен.

Біз ортамызда бұл мархамат⁶⁶ ғәдәләтті иманның шартынан хисап қылмаймыз, оның үшін мүслим болғанда, Алла тағалаға тәслим болып, оның жолында болмақ едік, болғанымыз қайсы? Бұл ай мен күннен артық мағұлым тұрған жоқ па?

Фиғылы Құданың ешбірін де қарар қылмаймыз, өзгелерде болғанын жек көрмейміз, өзіміз тұтпаймыз, бұл қиянатшылық емес пе?

Қиянатшылыққа бір қарар тұрған адам — иә мүсылман емес, ең болмаса шала мүсылман. Алла табарака уатағаланың пенделеріне салған жолы қайсы? Оны көбі білмейді. «Тәфаккару фиғла⁶⁷ иллаһи» деген хадис шарифтің⁶⁸

⁶⁴ Шафгат, сәхәрімен (арабша) — көмектесу, бірін-бірі қорғау өнері.

⁶⁵ Ғадалат заһир (арабша) — ашық, айқын әділеттілік.

⁶⁶ Мархамат (арабша) — жан ашу, жақсылық іс жасау.

⁶⁷ Тәфаккару фиғла (арабша) — теңір туралы ойлану.

⁶⁸ Хадис шариф (арабша) — хадис, әңгіме.

«инналаһу йухиббул мүкситин⁶⁹ деген аяттарға ешкімнің ындасы, көңілі менен ғылымы жетіп құптағанын көргенім жоқ. «Әтәмурун әннәсә билбирри уәәхсәну инналаһу йухиббул мүхсин»⁷⁰, «уәллә-зинәәмәну уәғә-милу салихати уайна асхабул жәннәти һәм фиһа халидун»⁷¹ деген аяттар Құранның іші толған ғамалус-салих⁷² не екенін білмейміз. «Уа әммәлзина әмәну уәғамилус саликати фәйуәффиһим ужурәһум уаллаһу лә йүхиббуз-залимин⁷³ аятына» қарасаң, ғамалус-салих залымдықтан дидди⁷⁴ болар. Олай болғанда ғадаләт рафғат⁷⁵ болуға кімде-кімнің әділеті жоқ болса, оның хаясы жоқ, кімнің ұяты жоқ болса, оның иманы жоқ деген, пайғамбарымыздың салаллаһу ғалайһи уәссәлламнің хадис шарифі «мән-лә хаяун лаһу»⁷⁶ деген дәлел дүр. Енді белгілі, иман құр инанышпенен болмайды, ғадаләт уа рафғат бірлән болады. Ғамалус-салих ғадаләтті уә мархамәтті болмақ құр тәнбірлән қылған құлшылдықтардың ешбірі ғадаләтті, мархаматты бермейді. Көзің күнде көреді намаз оқушы, ораза тұтушылардың не халәттә екендіктерін, оған дәлел керек емес.

Бәлки ғадаләт барша ізгіліктің анасыдүр. Ынсап, ұят — бұл ғадаләттен шығады. Оның үшін ғадаләті адамның көңіліне келеді: мен өз көңілімде «Халық маған сондай-мұндай қылықтарымен мұғамәлә⁷⁷ қылса екен деп ойлап тұрып, өзім сол халықпен бірге мұғамәлә қылмағандығым жарамайды ғой» — деп, сол өзі әділет те және ынсап та емес пе? Ол һәмма жақсылықтың басы емес пе? Жә, олай хұлық⁷⁸ пенен сол ойды ойлаған кісі Халлақыны⁷⁹, шүкірді неге ойламасын?

⁶⁹ Инналаһу йухиббул мүксит (арабша) — Шынында да Құдай әділ адамдарды сүйеді.

⁷⁰ Әтәмурун әннәсә билбири уәәхсәну инналаһу... (арабша) — адамдар жақсылық пен имандылыққа табынады, соңынан ереді, өйткені Алла да жақсыны сүйеді.

⁷¹ Уәлләзинәәмәну уәғәмилу... (арабша) — Адал жүрушілердің және жақсылық жасаушылардың орны ұжмақта (жәнәтта) және олар мәңгі (өмір сүреді).

⁷² Ғамалус салих (арабша) — жақсылық іс, игі іс.

⁷³ Уа әммәлзина (арабша) — Ал, адал жақсы іс атқаратын адамдар оларға берілген жақсылықты (қайырымдылықты) толық қайтарады, өйткені Құдай залымдарды сүймейді.

⁷⁴ Дидди (арабша) — қарсы, қарама-қарсы.

⁷⁵ Ғадаләт рафғат (арабша) — жоғары әділет, әділеттікі жоғары ұстау.

⁷⁶ Мән лә хаяун лаһу уәла иманун лаһу (арабша) — кімде-кімнің ұяты болмаса, соның иманы да жоқ.

⁷⁷ Мұғамәлә (арабша) — қарым-қатынас, араласу, қатысу.

⁷⁸ Хұлық (арабша) — мінез, құлық.

⁷⁹ Халлақ (арабша) — Жаратушы.

АБАЙ

Шәкірліктен⁸⁰ ғибадаттың бәрі туады. Енді зинһар⁸¹ ғадаләт, шапағаттан босанбаңдар. Егер босансаң, иман да, адамдық та һаммасы босанады. Аллаяр софының «Бір фәрдәдән жүз фәрдә бижай»⁸² дегені басыңа келеді.

Ендібіздің бастағытагрифбойынша Құдайтағала — Ғылымды, Рахымды, Ғадаләтті, Қүдіретті еді. Сенде бұл Ғылым, Рахым, Ғадаләт үш сипатпенен сипаттанбақ; ижтиһадің⁸³ шарт еттің, мұсылман болдың һәм толық инсаниятың⁸⁴ бар болады.

Белгілі жәуанмәртлік⁸⁵ үш хаслат⁸⁶ бірлән болар деген, сиддиқ⁸⁷, кәрәм⁸⁸, ғақыл⁸⁹ — бұл үшеуінен сиддиқ ғадаләт болар, кәрәм шағағат болар. Ғақыл мағалұм дүр, Ғылымның бір аты екендігі. Бұлар әр адамның бойында Алла табарака уатағала тәхмин⁹⁰ бар қылып жаратқан. Бірақ оған рәуаж⁹¹ беріп гүлдендірмек, бәлки, адам өз халінше кәмәлатқа жеткізбек жәһәтінде⁹² болмақ.

Бұлар — өз иждиһадіңбірлән ниет халис⁹³ бірлән ізденсең ғана берілетін нәрселер, болмаса жоқ. Бұл айтылымш үш хасләттің иелерінің алды — пайғамбарлар, онан соң — әулиелер, онан соң — хакимдер, ең ақыры — кәміл мұсылмандар. Бұл үш түрлі фиғыл Құданың соңында болмақ, өзін құл біліп, бұл фиғылдарға ғашық болып тұтпақты пайғамбарлар үйретті әулиелерге, әулиелер оқыды, ғашық болды. Бірақ, ухрауи⁹⁴ пайдасын ғана күзетті. Ғашықтары сол халге жетті, дүниені, дүниедегі тиерлік пайдасын ұмытты. Бәлки, хисапқа алмады.

Хакимдер дүниеде тиетін пайдасын сөйледі, ғибрәт көзімен карағанда, екеуі де бірінен бірі көп жырақ кетпейді. Аның үшін

⁸⁰ Шәкірлік (арабша) — ризалық білдіруші, шүкіршілік айтушы.

⁸¹ Зинһар (арабша) — жақтаушы, қорғаушы.

⁸² Бір фәрдәдән жүз фәрдә бижай — бір адамнан жүз адам қолайсыз жағдайда (бижай-жәйсіз, қолайсыз). Фәрдун (арабша) — адам.

⁸³ Ижтиһад (арабша) — ыждаһат, талапкерлік, ізденушілік, ғылымға талпыну.

⁸⁴ Инсаният (арабша) — адамгершілік, адамзат ілімі, адамзат табиғаты.

⁸⁵ Жәуанмәрт (парсыша) — ізгі, жақсы, кең пейілді.

⁸⁶ Хаслат (арабша) — сипат, түр, қасиет.

⁸⁷ Сиддиқ (арабша) — шындық, шын.

⁸⁸ Кәрәм (арабша) — жомарт, ақ пейіл.

⁸⁹ Ғақыл (арабша) — ақыл, ақылдылық, даналық.

⁹⁰ Тәхмин (арабша) — шама, шамасы.

⁹¹ Рәуаж (арабша) — тарату, өткізу.

⁹² Жәһәт (арабша) — ынта, жігер.

⁹³ Халис (арабша) — таза, кіршіксіз. Ниет халис — таза ниет.

⁹⁴ Ухраи (арабша) — о дүние (ақырзаман).

әрбірінің сөйлеуі, айтуы басқаша болса да, Алла тағаланың сұңғатына қарап пікірлемектікі екеуі де айтты.

Пікірленбек соңы ғибраттанбақ болса керек. Бұл Ғақыл, Ғылым — екеуі де өзін зорға хисабламақты, залымдықты, адам өзіндей адамды алдамақты жек көреді. Бұл ғадаләтһәр екеуі де мархаматты, шапағатты болмақтықты айтып бұйырды, бұл Рақым болса керек.

Бірақ менің ойыма келеді, бұл екі тайфа әр кісі өздеріне бір түрлі нәпсісін фида қылушылар деп.

Яғни, пенделіктің кәмәлаты әулиелікпен болатұғын болса, күллі адам тәркі дүние болып «һу» деп тариқатқа⁹⁵ кірсе, дүние ойран болса керек. Бұлай болғанда малды кім бағады, дұшпанды кім тоқтатады, киімді кім тоқиды, астықты кім егеді, дүниедегі Алланың пенделері үшін жаратқан қазыналарын кім іздейді?

Хәрами⁹⁶ мақруһи⁹⁷ былай тұрсын, Құдай тағаланың қуатыменен, ижтиһад ақылыменен тауып, рахатын көрмегіне бола жаратқан, берген нигметтеріне⁹⁸, онан көрмек хұзурға⁹⁹ суық көзбен карап, ескерусіз тастап кетпек ақылға, әдепке, ынсапқа дұрыс па? Сахиб нигметке¹⁰⁰ шүкіршілігің жоқ болса, әдепсіздікпенен күнәкәр болмайсың ба? Екінші — бұл жолдағылар қор болып, дүниеде жоқ болып кету де хаупі бар, уә кәпірлерге жем болып кету де, қайсыбір сабырсызы жолынан тайып, сабырмен бір қарар тұрамын дегені болып кетселер де керек.

Егер де бұл жол жарым-жартыларына ғана айтылған болса, жарым-жарты раст дүниеде бола ма? Раст болса, һәммаға бірдей раст болсын, алапаған раст бола ма, һәм ғадаләт бола ма? Олай болғанда, ол жұртта ғұмыр жоқ болса керек. Ғұмыр өзі — Хақиқат. Қай жерде ғұмыр жоқ болса, онда кәмәлат жоқ.

⁹⁵ Тариқат (арабша) — діни ағым, дін жолы.

⁹⁶ Хәрами (арабша) — арам нәрсе.

⁹⁷ Мақруһи (арабша) — жиренішті, жаман. Діни ұғым бойынша жасауға болмайтын іс, әбүйрісіз іс.

⁹⁸ Нигмет (арабша) — жақсы өмір, байлық, (Алланың) берген бақыты, рақметі.

⁹⁹ Хұзур (арабша) — көркею, даму, мәдениеттілік, рахатшылық. Арабтың «д» әрпі иракта «з» деп айтылады.

¹⁰⁰ Сахиб нигмет (арабша) — байлық, дәулет иесі. Бұл жерде «құдайдың бергені» деген мағынада.

Бірақ әулиелердің де бәрі бірдей тәркі дүние¹⁰¹ емес еді, ғашәрән¹⁰² — мүбәшәрәдан¹⁰³ қазірет Ғосман, Ғабдурахман бин Ғауф уа Сағид бин Әбудқас үшеуі де үлкен байлар еді. Бұл тәркі дүниелік: иә дүние ләззатына адданып ижитһадым шала қалады деп, бойына сенбегендік; иә хирс¹⁰⁴ дүниеліктен қауымның көңілін суытпақ үшін, ренжуге сабыр етіп, өзін фида қылып, мен жаныммен ұрыс қылғанда, халық ең болмаса нәпсісімен ұрыс қылып, һәуа¹⁰⁵ һәуастан әрбір арзу¹⁰⁶ нәпсіден суынып, гадаләт, мархамат, махаббатына бір қарар болар ма екен деген үмітпенен болса керек. Олай болғанда о да жұртқа қылған артық махаббаттан хисап. Бірақ бұл жол — бек шетін, бек нәзік жол. Бұл жолда риясыз¹⁰⁷, жеңілдіксіз бір қарар тұрып¹⁰⁸ іздеген кісі ғана істің кәмәлатына жетпек. Бұл заманда надир¹⁰⁹, бұған ғылымның да зоры, сиддиқ қайраттың да зоры, махаббаттың Халлақына да, уа халық ғаламға да бек зоры табылмақ керек. Бұлардың жиылмағы — қиынның қиыны, бәлки фитнә¹¹⁰ болар.

Басына һәм бір өзіне өзгешелік бермек — адам ұлын бір бұзатын іс. Әрбір наданның бір біз тариқатқа кірдік деп жүргені біз бұзылды дегеніменен бір болады. Хакім, ғалым асылда бір сөз, бірақ Ғарафта¹¹¹ басқалар дүр. Дүниеде ғылым заһири¹¹² бар, олар айтылмыштарды жазылмыштар, оны нақлия¹¹³ деп те айтады. Бұл нақлияға жүйріктер ғалым атанады. Құдай тәбәрака уа тағала ешбір нәрсені себепсіз жаратпаған, мұны ізерлеп тәффаққару фи әла-иллаһи¹¹⁴ деген хадиске бинаән¹¹⁵ бұл

¹⁰¹ Тәркі дүние (арабша) — дүниеден безген.

¹⁰² Ғашәрән (арабша) — туыс, жақын, дос, жолдас.

¹⁰³ Мүбәшар (арабша) — құдай жолындағы адам, дін таратушы (Мұхаммед пайғамбардың сахабалары, оның жолын қолданушылар).

¹⁰⁴ Хирс (арабша) — сараңдық, дүние құмарлық.

¹⁰⁵ Һәуа (арабша) — әуестену, әуесқойлану. Һәуас (арабша) — орынсыз әуесқойлық, соқыр сезім.

¹⁰⁶ Арзу (арабша) — тілек, мақсат.

¹⁰⁷ Рия (арабша) — екі жүзділік, көз бояушылық.

¹⁰⁸ Қарар тұрып (арабша) — шешім қабылдау.

¹⁰⁹ Надир (арабша) — сирек, асыл зат, сирек кездесетін қасиет.

¹¹⁰ Фитнә (арабша) — көтеріліс, қарсылық.

¹¹¹ Ғарафта (арабша) — Арафат (таудың аты). Зул-Хиджа айының 9-күні.

Бұл күнде қажыға барғандар Арафат тауына шығады.

¹¹² Ғылым заһири (арабша) — шынайы ғылым.

¹¹³ Нақлия (арабша) — дәстүрлі ғылымдар.

¹¹⁴ Таффаққару фи әла-иллаһи (арабша) — ұлы Алла туралы ойлану.

¹¹⁵ Бинаән (арабша) — негізделген.

сүнғати¹¹⁶ Құдадан ізерлеп, құмар болып гибратланушыларға тыю жоқ, бәлкі сүнғатынан себебін білмекке құмарлықтан саниғ¹¹⁷ ғашықтық шығады. Құдай тәбәраканың затына пендесінің ақылы жетпесе, дәл сондай ғашықпын демек те орынсыз. Ғашық-мағшұғлыққа¹¹⁸ халиқ бірлән махлұқ ортасы мунәсибәтсиз¹¹⁹, Алла тағаланың пендесін махаббат уа мархамат бірлән жаратқанын біліп, махаббатына махаббат пенен ғана елжіремекті Құдаға ғашық болды дейміз. Олай болғанда хикмет Құдаға пенде өз ақылы жетерлік қадірін ғана білсем деген әрбір істің себебін іздеушілерге х а к і м ат қойды. Бұлар хақ бірлән бұтылды айырмаққа, себептерін білмекке тырысқандарыменен һәммасы адам баласының пайдасы үшін, ойын-күлкі түгіл, дүниедегі бүкіл ләззат бұларға екінші мәртабада қалып, бір ғана хақты таппақ, әрбір нәрсенің себебін таппақпенен ләззаттанады.

Адаспай тура іздеген хақимдер болмаса, дүние ойран болар еді. Фиғыл пәнденің¹²⁰ қазығы — осы жақсы хақимдер, әр нәрсе дүниеде бұлардың истихражы¹²¹ бірлән рауаж¹²² табады. Бұлардың ісінің көбі — дүние ісі, ләкин осы хақимдердің жасаған, таратқан істері. Әд-дүния мәэрәгәт-ул-ахирет¹²³ дегендей, ахиретке егіндік болатын дүние сол.

Әрбір ғалым — хақим емес, әрбір хақим — ғалым. Ғалымдарының нақлиясы бірлән мұсылман иман тақлиди кәсіп қылады. Хақимдердің ғақлиятыбірлән жетсе, иман якини¹²⁴ болады. Бұл хақимдерден мұрат — мұсылман хақимдері, болмаса ғайри діннің хақимдері — әгәрше фатлубини тәжидуни¹²⁵ делінсе де, дүниенің һәм адам ұғлы өмірінің сырына жетсе де, діннің хақ мағрифатына¹²⁶ жете алмағандар. Бұлардың көбі — иманның жеті шартынан, бір Алланы танымақтан ғайри, яғни алтауына кімі күмәнді, кімі мүңкір¹²⁷ болып, тахқиқлай алмағандар.

¹¹⁶ Сүнғат (арабша) — жақсылық жасаушы, жаратушы.

¹¹⁷ Саниғ (арабша) — жақсылық жасаушы, жаратушы.

¹¹⁸ Мағшұғлық (арабша) — сүйгені.

¹¹⁹ Мунәсибатсиз (арабша) — байланыссыз, қарым-қатынас, туыстық.

¹²⁰ Фиғыл пәнде (арабша) — адам ісі деген мағынада.

¹²¹ Истихраж (арабша) — шығару, алу.

¹²² Рауаж (арабша) — таралу, айналым.

¹²³ Әд-дия мәэрәтәтул-ахирет (арабша) — дүние ахиреттің егіндігі (бұл дүниеде жасалған игілікті іс ақыретте жеміс болады мағынада).

¹²⁴ Иман якини (арабша) — шын, нақтылы, шынайы сенім.

¹²⁵ Фатлуби тәжидуни (арабша) — талап қылсаң табасың.

¹²⁶ Мағрифат (арабша) — тану, білу.

¹²⁷ Мүңкір (арабша) — қарсы болу, сенбеу.

Егер бұлар дін ұстазымыз емес болса да, дінде басшымыз Құдайдың елшісі пайғамбарымыздың хадис шарифі: «Хайрун нас ман йанфағунас»¹²⁸ деген. Бұл хакімдер ұйқы, тыныштық, әуес-қызықтың бәрін қойып, адам баласына пайдалы іс шығармақлығына, яғни электрды тауып, аспаннан жайды бұрып алып, дүниенің бір шетінен қазір жауап алып тұрып, от пен суға қайласын тауып, мың адам қыла алмастай қызметтер істетіп қойып тұрғандығы, уахусан¹²⁹ адам баласының ақыл-пікірін ұстартып, хақ пенен бұтылдықты айырмақты үйреткендігі — баршасы нафиглық¹³⁰ болған соң, біздің оларға міндеткерлігімізге дау жоқ.

Бұл заманның молдалары хакім атына дұшпан болады. Бұлары білімсіздік, бәлкі бұзық фиғыл, әл-инсан гәддуләма жәһижә хисап¹³¹. Олардың шәкірттерінің көбі біраз ғараппарсыдан тіл үйренсе, бірлі-жарым болымсыз сөз бахас үйренсе, соған мәз болып, өзіне өзгешелік беремін деп әуре болып, жұртқа пайдасы тимек түгіл, түрлі-түрлі зарарлар хасил¹³² қылады, «һай-һой!» менен, мақтанменен қауымды адастырып бітіреді. Бұлардың көбі әншейін жәһил¹³³ түгіл жәһилләр кібік¹³⁴ талап болса, қайда хақ сөздер келсе, қазір ынсапқа қайтсын һәм ғибраттансын. Рас сөзге ор қазып, тор жасамақ не деген ынсап, құр өзімшілдік һәм әр өзімшілдік — адам баласын бұзатын фиғыл. Растың бір аты — Хақ, Хақтың бір аты — Алла, бұған қарсы қаруласқанша, мұны ұғып, гадаләтпен тәптештеуге керек. Мұндай фиғылдардан күпір¹³⁵ қаупі де бар. Және пайғамбарымыз, салаллаһу ғалайһи уәссәллам: «Ақыр заманда бір жылдық бір күн болар» дегенде, сахаба-и кәрәмлар:¹³⁶ «Бұл

¹²⁸ Хайрун нас ман йанфағу нас (арабша) — адамның жақсысы адамға пайда келтірген адам.

¹²⁹ Уахусан (арабша) — әсіресе, ерекше.

¹³⁰ Нафиг (арабша) — пайдалы, өнегелі іс.

¹³¹ Әл-инсан гәддуләма жәһилгә хисап (арабша) — адам жаманшылыққа ауып тұрады (адам да ақымақ сияқты болады).

¹³² Хасил (арабша) — нәтиже, қорытынды.

¹³³ Жәһил (арабша) — надан, шала оқыған.

¹³⁴ Жәһилләр кібік (арабша) — надандар сияқты, надан, оқымаған, шала оқыған. Бұл жерде араб сөзіне лар, лер көптік жалғауы және кібік деген татар сөзі жалғанған.

¹³⁵ Күпір (арабша) — діннен шығу, дінді бұзу.

¹³⁶ Сахаба-и кәрәмлар (арабша) — Мұхаммед пайғамбардың қадірлі әріптестері — Мұхаммед пайғамбарды қолдаушы сахабалары, қадірлі сүйікті рухани әріптестері.

бір жылдық бір күнде намаз нешеу болар?» — деп сұрағанда: «Оның патуасын сол заманның ғалымдары білер», — деген сөзінен ғибратланып қарасаң, замана өзгеруімен қағидалар өзгерілімегін білдіргені мағлұм болады.

Бұл күндегі тәхсилгулум¹³⁷ ескі медреселер ғұрпында болып, бұл заманға пайдасы жоқ болды. Соған қарай Ғұсманияда¹³⁸ мектеп харбия¹³⁹, мектеп рушдиялар¹⁴⁰ салынып, жаңа низамға айналған. Мұндағылар ұзақ жылдар өмір өткізіп, ғылымды пайдасыз ұзақ бахастарбірлән күнін өткізіп, мағишат дүниеде надан, бір ессіз адам болып шығады да, ешбір hareketке лайығы жоқ болған соң, адам аулауға, адам алдауға салынады. Көбінесе мұндай ессіздердің насихаты да тасирсіз¹⁴¹ болады.

Дүниенің мағмұрлығы¹⁴² бір түрлі ақылға нұр беріп тұратұғын нәрсе. Жоқшылықтың адамды хайуандандырып жіберетіні де болады. Бәлки дүниенің ғылымын білмей қалмақтық — бір үлкен зарарлы надандық, ол Құранда сөгілген; дүниеде кімде-кім өзіне өзгешелік бермек қасады бірлән малға махаббатын аударған дүние болмаса, ихсанда¹⁴³ қолым қысқа болмасын деп һәм өзім біреуге тамғылы¹⁴⁴ болмайын деп, малға махаббатын аудармай, ізгілікке бола халал кәсіпбірлән тапқан дүние емес.

Біз ғылымды сатып, мал іздемек емеспіз. Мал бірлән ғылым кәсіп қылмақпыз. Өнер — өзі де мал, өнерді үйренбек—өзі де ихсан. Бірақ ол өнер ғадаләттан шықпасын, шарғыға¹⁴⁵ муафих¹⁴⁶ болсын. Адамға хәлінше ихсанды болмақ — қарыз іс. Бірақ өзгелердің ихсанына сүйенбек дұрыс емес.

Моллалар тұра тұрсын, хусусан¹⁴⁷ бұл заманның ишандарына бек сақ болыңдар. Олар — фитнә¹⁴⁸ ғалым, бұлардан

¹³⁷ Тәхсилгулум (арабша) — үйрену, жетілу, білім жинау.

¹³⁸ Ғұсмания — бұрынғы Түркия патшалығы.

¹³⁹ Харбия (арабша) — соғыс мектебі.

¹⁴⁰ Рушдия (арабша) — білім беру мектебі, кәметтік жетілдіру.

¹⁴¹ Тасир (арабша) — әсер.

¹⁴² Мағмұр (арабша) — әлем.

¹⁴³ Ихсан (арабша) — жақсылық, игі іс.

¹⁴⁴ Тамғалы (арабша) — тілеу, сұрамсақтану, сараң болу, дүние құмарлық, тойымсыздық.

¹⁴⁵ Шарғы (арабша) — діни заң.

¹⁴⁶ Муафих (арабша) — үйлесімді, сәйкес.

¹⁴⁷ Хусусан (арабша) — әсіресе, тіпті.

¹⁴⁸ Фитнә (арабша) — бүліншілік, қателесу.

АБАЙ

залалдан басқа ешнәрсе шықпайды. Өздері хукім¹⁴⁹ шарифатты таза білмейді, көбі надан болады. Онан асып өзін өзі әһіл тариқат¹⁵⁰ біліп және біреуді жеткізбек дағуасын қылады. Бұл іс олардың сыбағасы емес, бұлардың жеткізбегі мұхал¹⁵¹, бұлар адам аздырушылар, хаттә дінге де залалды. Бұлардың сүйгені—надандар, сөйлегені — жалған, дәлелдері — тәсбығы менен шалмалары, онан басқа ешнәрсе жок,

Енді біліңіздер, ей перзенттер!

Құдай тағаланың жолы деген жол Алла тағаланың өзіндей ниһаятсыз¹⁵² болады. Оның ниһаятына ешкім жетпейді. Бірақ сол жолға жүруді өзіне шарт қылып кім қадам басты, ол таза мұсылман, толық адам делінеді. Дүниеде түпкі мақсатың өз пайдаң болса — өзің ниһаятлысың, ол жол Құданың жолы емес. Ғаламнан жиылсын, маған құйылсын, отырған орныма ағып келе берсін деген ол не деген ынсап? Не түрлі болса да, иә дүниеңнен, иә ақылыңнан, иә малыңнан гадаләт, шапағат секілді біреулерге жақсылық тигізбек мақсатың болса, ол жол — Құданың жолы. Ол ниһаятсыз жол, сол ниһаятсыз жолға аяғыңды берік бастың, ниһаятсыз Құдаға тағрип хасил¹⁵³ болып хас езгу¹⁵⁴ құлдарынан болмақ үміт бар, өзге жолда не үміт бар?

Кейбіреулердің бар өнері, мақсаты киімін түзетпек, жүріс-тұрысын түзетпек болады да, мұнысын өзіне бар дәулет біледі. Бұл істерінің бәрі өзін көрсетпек, өзін-өзі базарға салып, бар ақылы көзіндегі ақымақтарға «бәрекелді» дегізбек. «Осындай болар ма едік», — деп біреулер талаптанар, біреулер «Осындай бола алмадық», — деп күйінер, мұнан не пайда шықты? Сыртқа қасиет бітпейді, Алла тағала қарайтұғын қалыбыңа, боямасыз ықласыңа қасиет бітеді. Бұл айнаға табынғандардың ақылы қаншалық өсер дейсің? Ақыл өссе, ол түпсіз терең жақсылық сүймектікпен өсер.

Құдай тағала дүниені кәмалатты шеберлікпен жаратқан һәм адам баласын өссін-өнсін деп жаратқан. Сол өсіп-өну жолындағы адамның талап қылып ізденер қарызды ісінің алды

¹⁴⁹ Хүкім (арабша) — үкім, мағына, анықтама, түсінік.

¹⁵⁰ Әһіл тариқат (арабша) — дін жолындағы адамдар.

¹⁵¹ Мұхал (арабша) — мүмкін емес, екі талай, орындалмайтын іс (абсур).

¹⁵² Ниһаятсыз (арабша) — шексіз, өлшеусіз.

¹⁵³ Тақырып хасил (арабша) — жақын нәтиже, ұқсас, жақын қорытынды.

¹⁵⁴ Хас (арабша) — ерекше.

— әуелі дос көбейтпек. Ол досын көбейтпектің табылмағы өзінің өзгелерге қолыңнан келгенінше достық мақамында¹⁵⁵ болмақ. Кімге достығың болса, достық шақырады. Ең аяғы ешкімге қас сағынбастық һәм өзіне өзгешелік беремін деп, өзін тілмен иә қылықпен артық көрсетпек мақсатынан аулақ болмақ.

Бұл өзін-өзі артық көрсетпек екі түрлі! Әуелгісі — әрбір жаманшылықтың жағасында тұрып адамның адамдығын бұзатын жаманшылықтан бойын жимақтық, бұл адамға нұр болады.

Екіншісі — өзін-өзі өзгешелікпен артық көрсетпек адамдық нұрын, гүлін бұзады.

Үшіншісі — қастық қылмақ, қор тұтпақ, кемітпек. Олар дұшпандық шақырады.

Ғәм өзін өзгеше тұтатын демектің түбі — мақтан. Әрбір мақтан біреуден асамын деген күншілдік бітіреді де, күншілдік күншілдікті қозғайды. Бұл үш түрлі істің жоқтығы адамның көңіліне тыныштық береді. Әрбір көңіл тыныштығы көңілге талап салады.

Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар. Сонан қашпақ керек: әуелі — надандық, екіншісі — еріншектік, үшіншісі — залымдық деп білерсің.

Надандық — білім-ғылымның жоқтығы, дүниеде ешбір нәрсені оларсыз біліп болмайды.

Білімсіздік хайуандық болады.

Еріншектік — күллі дүниедегі өнердің дұшпаны. Талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік — бәрі осыдан шығады.

Залымдық — адам баласының дұшпаны. Адам баласына дұшпан болса, адамнан бөлінеді, бір жыртқыш хайуан қисабына қосылады.

Бұлардың емі — Халлақына махаббат, халық ғаламға шапқат, қайратты, түрлаулы, гадалат ісінің алды-артын байқарлық білімі, ғылымы болсын... Ол білім, ғылымы Құдаға мұқтәди¹⁵⁶ болсын. Ғылым әуелі ғалами ғылымға мұқтәди болсын. Яғни Құдай тағала бұл ғаламды жаратты, ерінбеді, келісімменен, хикметпенен көмәләтті бір жолға салып жасады, сіздердің ісіңіз де бір жақсылық бина¹⁵⁷ қылып, арқа сүйерлік шеберлікпенен

¹⁵⁵ Макам (арабша) — жағдай, қарым-қатынас, орын, дәреже, қалір-қасиет.

¹⁵⁶ Мұқтәди (арабша) — еру, бағыну, құлушылық ету.

¹⁵⁷ Бина (арабша) — негіз, тірек.

болсын. Және Құдай тағала әрне жаратты — бір түрлі пайдалы хикметі бар. Сенің де ісіңнен бір зарар шығып кеткендей болмай, көпке пайда боларлық бір үміті бар іс болсын. Бұларсыз іс іс емес. Бәлки бұларсыз тағат¹⁵⁸ тағат та емес.

Белгілі, Құдай тағала ешбір нәрсені хикметсіз жаратпады, ешбір нәрсеге хикметсіз тәклиф¹⁵⁹ қылмады. Бәрінің хикметі бар, бәрінің себебі бар, біздің ғауам¹⁶⁰ былай тұрсын, ғылымға махаббаты барларға себеп, парыздарды білмекке ижтиһад ләзім¹⁶¹ сіздер әрбір ғамал алсаңыз ізгілік деп қыласыз, ізгілікке бола қасд¹⁶² етіп, ниет етесіз. Ниет оның парызынан хисап, пайғамбарымыз салаллаһу ғалайһи уәссәлламинің¹⁶³ хадис шарифі «иннама-л-ағмал, бинниет¹⁶⁴» деген.

Енді ниет еттіңіз таһарат¹⁶⁵ алмаққа, намаз оқымаққа, ораза тұтпаққа, бұл тағаттарды ниетіңіз заһирынан¹⁶⁶ қалыпсыз ғибадатқа жетпегендігі кемшілік емес пе? Сіздің батиныңыз¹⁶⁷ таза болмағы әуелі иман болып, бұл заһир ғибадатыңыз иманды болған соң ғана, парыз болған, сіздің заһирыңыздағы ғибадат — батиныңыздағы иманның көлеңкесі, һәм сол иманның нұрланып тұрмағына көрік үшін бұйырылған. Оның үшін ғұламалар иман екеу емес, біреу, бірақ ізгі тағатпенен нұрланады, тағат жоқ болса, күңгірттенеді, бәлки сөну хаупі де бар деген. Егер надандар ол ғибадаттың¹⁶⁸ ішкі сырын ескермей қылса, соны қылып жүріп, иманы сөнер деген.

Менің хаупім бар, олар хас¹⁶⁹ осы ғибадат екен, Құданың бізге бұйырғаны, біз осыны қылсақ, мұсылмандық кәміл болады деп ойлайды. Ол ғибадат күзетшісі еді. Жә, күзетші күзеткен нәрсенің амандығын ойламай, бір ғана ояу тұрмағын қасд қылса, ол не күзет? Күзеткен нәрсесі қайда кетеді? Мақсат күзетілген нәрсенің амандығы, тазалығы емес пе?

¹⁵⁸ Тағат (арабша) — бағыну, тыңдау; тәртіп, құлшылық ету.

¹⁵⁹ Тәклиф (арабша) — жұмыс арту, міндет, борыш, еңбек дәстүр.

¹⁶⁰ Ғаума (арабша) — көпшілік халық, жәй халық.

¹⁶¹ Ижтиһад ләзім (арабша) — талап ету керек, көңілмен еңбек ету керек.

¹⁶² Қасд (арабша) — мақсат, ниет, ой, арнау.

¹⁶³ Салаллаһу ғалайһи уәссәләм (арабша) — Алла оған саламатшылық берсін.

¹⁶⁴ Иннама-л-ағмал, бин-ниет (арабша) — шынныңды еңбек, ниетке (мақсатқа) негізделеді.

¹⁶⁵ Таһарат (арабша) — тазалық, намаз алдындағы жуыну.

¹⁶⁶ Заһир (арабша) — анық, сыртқы, сырттай.

¹⁶⁷ Батин (арабша) — ішкі, көрінбейтін, жабық.

¹⁶⁸ Ғибадат (арабша) — табыну, қызмет ету, сыйлау.

¹⁶⁹ Хас (арабша) — ерекше, арнайы, меншікті.

Ей, ишараттан¹⁷⁰ хабарсыздар, қара! Бұл ғибадаттың бір үлкені — намаз, ол намаздан әуелі таһарат алмақ, онан соң намазға шүруг¹⁷¹ қылмақ, ол таһараттың алды истинжа¹⁷² еді. Мұны бір берік ойлап тұр. Ақыры екі аяққа мәсіхпенен¹⁷³ бітуші еді, бұлар һәммасы болмаса көбі ишарат еді. Истинжада к...іңізді жуасыз, сіздің к...іңіздің ешкімге кереті жоқ еді. Онымен сезімді тазалыққа иіргендігіңді, кәміл ыхласыңды көрсетіп, ішімнің сафлығының¹⁷⁴ соңын да халық көрер, сырттымды да пәк етемін һәм көзге көрінбейтін ағзаларымды¹⁷⁵ да пәк етемін, бұл пәктіктің үстінде Аллаға дұға айтамын деп әзірленесіз.

Енді намаздың аты — салауат, салауат дұға мағынасында деген.

Аяқта, мойында болған мәсхлар — ол жумақ емес, өздері де жуулы деп көрсеткен ишараты.

Намаздан әуелі құлақ қақтыңыз — егер Алла тағаланы жоғарыда деп, мәкән исфат¹⁷⁶ етпесең де, бегірек созу әдепсіз болып, күнә дариясынна ғарық¹⁷⁷ болдым, яғни дүние әуесіне ғарық қылмай қолымнан тарт, яғни құтыларлық жәрдемдерінің ишараты.

Онан соң қиямда¹⁷⁸ тұрып қол бағламақ — құл қожа алдында тұрмақ, бұқара патша алдында тұрғаннан артық — Алланың қадірлігіне¹⁷⁹ өзінің ғажиздығына¹⁸⁰ ықрарының¹⁸¹ беріктігін көрсеткен ишараты.

Қыблаға қарамақ — әрине, Құдай тағалаға ешбір орын мүмкін емес болса да, зиаратын¹⁸² парыз еткен орынға жүзін

¹⁷⁰ Ишарат (арабша) — нұсқау, көрсету.

¹⁷¹ Шүруг (арабша) — бастау, кірісу (бір нәрсені не істі бастау).

¹⁷² Истинжа (арабша) — жуыну, тазалану, әсіресе түзге отырғаннан кейін тазалану.

¹⁷³ Мәсіх (арабша) — дәрет алғаннан кейін мәсінің үстіне сулы қолмен сүрту.

¹⁷⁴ Саф (арабша) — таза, шынайы.

¹⁷⁵ Ағзалар (арабша) — мүшелер. Бұл жерде ирак диалекті бойынша ағда сөзі ағза деп айтылған.

¹⁷⁶ Мәкән исфат (арабша) — орнын бар деп түсіну, қабылдау. Жоғарыда Алла тағаланың мекенін бар деп қорытындылау.

¹⁷⁷ Ғарық (арабша) — бату, шому.

¹⁷⁸ Қиям (арабша) — намаз оқығанда түреген тұру.

¹⁷⁹ Қадір (арабша) — күдірет, күшті, қадірлі.

¹⁸⁰ Ғажиз (арабша) — әлсіздік. Бұл жерде басқаша да аударуға болады. Мысалы, ығжаз — қол жетпейтін ерекше қашы.

¹⁸¹ Ықрар (арабша) — мойындау, түсіну.

¹⁸² Зират (арабша) — бару, қажыға бару, бұл жерде Мекке, Медине деген мағынада.

АБАЙ

қаратып, сондағы дұғадай қабылдыққа жақын болар ма екен деген ишараты.

Онан соң кираәт¹⁸³ яғни сураһи Фатиха¹⁸⁴ оқисың, мұнда бірақ сөз ұзарады. Ол Фатиха сүресінің мағыналарында көп сыр бар.

Руқұғ¹⁸⁵ бас ұрмақ — аддында Құда хазірге ұқсас, ол да ишарат.

Сәжделер¹⁸⁶ — әуелі жерден жаралғанының ықырары, екіншісі — және жерге қайтпағының ықырары, бас көтермек және тіріліп, сұрау бермегіне ықырарының ишараты.

Қағадат ул-ахир¹⁸⁷ — дұғаның ақырында Аллаға тахият¹⁸⁸, одан төшәһһуд¹⁸⁹, одан салауат, пайғамбарымыз саллаллаһу ғалайһи уәсәләмге айтпақ үшін ең ақырғы сәлемменен тауысасыз, яғни Алла тағаладан не тілеп дұға қылдыңыз. Ол дұға қазинасы күллі мұсылмандарды ортақтастырып, оларға да сәләмәтшілік тілеп һәм рахмет тілеп бітіресіз.

Жә, бұл сөзден не гһбрәтлендік?

ОТЫЗ ТОҒЫЗЫНШЫ СӨЗ

Рас, бұрынғы біздің ата-бабаларымыздың бұл замандағылардан білімі, күтімі, сыпайылығы, тазалығы төмен болған. Бірақ бұл замандағылардан артық екі мінезі бар екен. Ендігі жұрт ата-бабаларымыздың мінді ісін бір-бірлеп тастап келеміз, әлгі екі гана тәуір ісін біржола жоғалтып алдық. Осы күнгілер өзге мінезге осы өрмелеп ілгері бара жатқанына қарай сол аталарымыздың екі гана тәуір мінезін жоғалтпай тұрсақ, біз де ел қатарына кірер едік. Сол екі мінез жоқ болған соң, әлгі үйренген өнеріміздің бәрі де адамшылыққа ұқсамайды, шайтандыққа тартып барады. Жұрттықтан кетіп бара жатқанымыздың бір үлкен себебі сол көрінеді.

¹⁸³ Қира әт (арабша) — оқу.

¹⁸⁴ Сура түл Фатиха (арабша) — Фатиха сүресі (Құранның бірінші сүресі).

¹⁸⁵ Руқұғ (арабша) — намаз оқығанда тізеге қол қойып еңкею, тізе бүгу.

¹⁸⁶ Сәжде (арабша) — намаз оқығанда маңдайын жерге тигізу.

¹⁸⁷ Қағадат-ул-ахир (арабша) — намаз бітерде соңғы отыру.

¹⁸⁸ Тахият (арабша) — сәлемдесу, құтықтау.

¹⁸⁹ Тәшәһһуд шаһада (арабша) — куәлік беру.

Ол екі мінезі қайсы десең, әуелі — ол заманда ел басы, топ басы деген кісілер болады екен. Көш-қонда болсын, дау-жанжалда болсын, билік соларда болады екен. Өзге қара жүрт жақсы-жаман өздерінің шаруасымен жүре береді екен. Ол ел басы мен топ басылары қалай қалса, қалай бітірсе, халықта оны сынамақ, бірден бірге жүргізбек болмайды екен. «Қой асығын қолыңа ал, қолайыңа жақса, сақа қой», «Бас-басына би болсаң, манар тауға сыймассың, басалқаңыз бар болса, жанған отқа күймессің», — деп мақал айтып, тілеу қылып, екі тізгін, бір шылбырды бердік саған, берген соң, қайтып бұзылмақ түгіл, жетпегеніңді жетілтемін деп, жамандығын жасырып, жақсылығын асырамын деп тырысады екен. Оны зор тұтып, әулие тұтып, онан соң жақсылары да көп азбайды екен. Бәрі өз бауыры, бәрі өз малы болған соң, шыныменен жетесінде жоқ болмаса, солардың қамын жемей қайтеді?

Екінші мінезі — намысқорлық екен. Ат аталып аруақша қырылған жерде ағайынға өкпе, араздыққа қарамайды екен, жанын салысады екен. «Өзіне ар тұтқан — жаттан зар тұтады», — деп. «Аз араздықты қуған көп пайдасын кетіреді», — деп, «Ағайынның азары болса да, безері болмайды», «Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді», — десіп. «Жол қуған қазынаға жолығар, дау қуған пәлеге жолығар», — десіп. Кәнеки, енді осы екі мінез қайда бар? Бұлар да арлылық, намыстылық, табандылықтан келеді. Бұлардан айырылды. Ендігілердің достығы пейіл емес — алдау, дұшпандығы кейіс емес — не күндестік, не тыныш отыра алмағандық.

ҚЫРҚЫНШЫ СӨЗ

Зинһар¹, сендерден бір сұрайын деп жүрген ісім бар.

Осы, біздің қазақтың өлген кісінде жаманы жоқ, тірі кісісінің жамандаудан аманы жоқ болатұғыны қалай?

Қайраты қайтқан шал мен жастың бәрі бітім қылады, шалдар өзді-өзі көп құрбыдан айрылып азайып отырса да, біріменен бірінің бітім қылмайтұғыны қалай?

Бір елдің ішінде жамағайынды кісі бірге туғандай көріп, іші

¹ Зинһар (парсыша) — абайла, байқа

АБАЙ

елжіреп жақсы көріп тұрып, елге келсе, әрі-беріден соң қайта қашқандай қылатұғыны қалай?

Жаттың бір тәуір кісісін көрсе, «жарықтық» деп жалбырап қалып, мақтай қалып, өз елінде сонан артық адам болса да танымайтұғыны қалай?

Бір жолаушы алыс жерге барса, барған еліне өз елін мақтаймын деп өтірікті сыбап-сыбап, қайтып келген соң сол барған, көрген елін, жерін мақтап, өтірікті сыбайтұғыны қалай?

Қай қазақты көрсем де, баласы жасырақ болса, оның басынан пәрмене болып жүріп, ержеткен соң суық тартатұғыны қалай?

Біреудің ағайыны торқалы той, топырақты өлімде, адалдық, берекеде алысуға табылмай, барымта алалық, ұрлалық десе, табыла қоятыны қалай?

Бәйгеге ат қоссаң, атыңды тартыспайтұғын ағайын, атың келсе бәйгесіне өкпелейтұғыны қалай?

Баяғыда біреу біреуді пәлен жасымда жарықтық атым арып келе жатқанда пәлен жерге жеткізіп салып еді деп, соны өлгенше айта журуші еді. Осы күнде бұл жылғы бергенің ендігі жылға жарамайтұғыны қалай?

Байдың баласы кедей болса, ұрлық қылуға арланбайды, баюға кірісуге арланатұғыны қалай?

Екі жақсы бір елде сүйіскен достығында тұра алыспайды. Кейбір антұрғандардың тым-ақ тату бола қалатыны қалай?

Біреуді досым деп ат беріп жүрсең, оған сенің бір дұшпаның келіп бір тай берсе, бұзыла қалатыны қалай?

Күнде тілін алатұғын достан кейде бір тіл ала қойған дұшпанға кісінің өле жаздайтұғыны қалай?

Көп кісі досым жетілсе екен демейді, егер де жетілсе, бағанағы досына бір бітімі жоқ дұшпан сол болатұғыны қалай?

Кей жұрт ақыл айтарлық кісіні іздеп таба алмайды. Қылығының қылығын танитұғын кісіден қашық жүретұғыны қалай?

Біреу біреудікіне келгенде үйіндегі малының бәрін де айдап келіп, өз үйіне кісі барғанда бар малын далаға айдап жіберетұғыны қалай?

Тыныштық іздеп таба алмай жүрген жұрт тыныштық көрсе, сәтке тұрмай, тыныштықтан жалыға қалатұғыны қалай?

Елді пысық билегені несі? Пысықтың бәрі кедей келетұғыны несі?

Тоқал қатын өр келетұғыны несі? Кеселді кісі ер келетұғыны несі? Кедей кісінің кер келетұғыны несі?

Нәпсісін тыйып, бойын тоқтатқан кісінің жаман атанып, нәпсісі билеп, мақтанға еріп, пәле шығарған кісі мықты ата-натұғыны несі?

Қазақтың шын сөзге нанбай, құлақ та қоймай, тыңдауға қолы да тимей, пәлелі сөзге, өтірікке сүттей ұйып, бар шаруасы сұдай ақса да, соны әбден естіп ұқпай тынбайтұғыны қалай?

ҚЫРЫҚ БІРІНШІ СӨЗ

Қазаққа ақыл берем, түзеймін деп қам жеген адамға екі нәрсе керек.

Әуелі — бек зор өкімет, жарлық қолында бар кісі керек. Үлкендерін қорғатып, жас балаларын еріксіз қолдарынан алып, медреселерге беріп, бірін ол жол, бірін бұл жолға салу керек, дүниеде көп есепсіз ғылымның жолдары бар, әрбір жолда үйретушілерге беріп сен бұл жолды үйрен, сен ол жолды үйрен деп жолға салып, мұндағы халыққа шығынын төлетіп жіберсе, хәтта қыздарды да сң болмаса мұсылман ғылымына жіберсе, жақсы дін танырлық қылып үйретсе, сонда сол жастар жетіп, бұл аталары қартайып сөзден қалғанда түзелсе болар еді.

Екінші — ол адам есепсіз бай боларға керек. Аталарын паралап, балаларын алып, бастапқы айтқандай жолға салып, тағлым берсе, сонда түзелер еді.

Енді мұндай халықты еріксіз қорқытып көндірерлік күш-қуат ешкімге бітпейді. Ол баланы қазақтың бәрін паралап көндірерлік дәулер бір кісіге бітуге мүмкін де емес.

Қазақты я қорқытпай, я параламай, ақылменен не жырлап, не сырлап айтқанменен ешнәрсеге көндіру мүмкін де емес. Етінен өткен, сүйегіне жеткен, атадан мирас алған, ананың сүтіменен біткен надандық әлдеқашан адамшылықтан кетірген. Өздерінің ырбаңы бар ма, пыш-пышы бар ма, гуілдегі бар ма, дүрілдегі бар ма — сонысынан дүниеде ешбір қызықты нәрсе бар деп ойламайды, ойласа да бұрыла алмайды, егер сөз айтсаң, түгел тыңдап тұра алмайды, не көңілі, не көзі алаңдап отырады.

Енді не қылдық, не болдық!

АБАЙ ҚЫРЫҚ ЕКІНШІ СӨЗ

Қазақтың жаманшылыққа үйір бола беретұғынының бір себебі — жұмысының жоқтығы.

Егер егін салса, иә саудаға салынса, қолы тиер ме еді? Ол ауылдан бұл ауылға, біреуден бір жылқының майын сұрап мініп, тамақ асырап, болмаса сөз аңдып, қулық, сұмдықпенен адам аздырмақ үшін, яки азғырушылардың кеңесіне кірмек үшін, пайдасыз, жұмыссыз қаңғырып жүруге құмар. Дүниелік керек болса, адал еңбекке салынып алған кісі ондай жүрісті иттей қорлық көрмей ме? Өзінің кәсібін тастап, кезегендікке салына ма? Малдылар малын өңкей малшыларға, бала-шағаға тапсырып, қолдағы құдай берген азды-көпті дәулеті қызықсыз көрініп, оның ұры-бөріге жем болып, қарға-жарға ұшырауына шыдайды. «Пыш-пыш» кеңестен қалып, бір ауылға барып, қулық, сұмдық жасап жүріп, тегін тамақ жеп, ыржыңдасуды қысқартуға шыдамайды. Не үшін десең, халыққа әдет сол болған соң, шаруаға пысық, мал бағуға, мал табуға пысық ол өнерлі кісіге қосылмайды, иә өзі пәле шығаруға пысық, иә сондайлардың сөзін «естігенім», «білгенім» деп елге жайып жүріп, ырбаңдауға пысық өнерлілерге қосылғандай көрінеді.

Сол үшін осы күнгі қазақтың іске жараймын дегені өзінің азды-көптісін біреуге қоса салып, «көре жүр, көздей жүр» деп басын босатып алып, сөз аңдып, тамақ аңдып, ел кезуге салынады.

Бұл күндегіге байлық та мақтан емес, ақыл, абұйыр да мақтан емес, арыз бере білу, алдай білу — мақтан. Бұл екеуі қолынан келген кісі салт атты, сабау қамшылы кедей де болса, аз да болса орны төрде, майлы атқа, майлы етке қолы жетеді. Желөкпелеу, мақтаншақ байларды: «Сіз айтсаңыз, отқа түсуге бармын», — деп желдендіріп алып, шаруасын қыламай-ақ, малын бақпай-ақ, содан алып киімін бүтейтіп киіп, тәуір атын мініп алып, ел қатарлы бір құрметке жетіп жүре береді.

Ол бай өз тыныштығын да білмейді, бос шығынданғанын да ескермейді. Бір кісімен сөйлессе: «Мұны кайтеміз?» — деп бағанағы антұрғанмен ақылдасады. Ол сиырдың жорғасы секілденіп, қарайғанда жалғыз өзім болсам екен дейтұғын ниетімен және де ақылдасып досы көбейсе, қадірім кетіп қалады деп ойлап: «Ой, тәңір-ай, соны білмей тұрсыз ба? Ол ана қулық

қой, бұл мына қулық қой деп, оған бүйдей салсаң болмай ма?» — деп бар оңбаған жауапты үйретіп, амалшылықтың жолын үйретем деп, ол байдың өзін кісіге сенбейтұғын қылады. Және байдың өзіне де адам сенбейтұғын болады. Байдың өз жауабы, өз мінезі оңбай тұрған соң, бағанағы кісі бұзылса, әлгі антұрған бағанағы байға: «Мен айтпап па едім, оныкі қулық сөз деп, міне көрдің бе?» — деп, екіншіде тырп етпейтұғын қылып алады. Ендігі жұрттың ақылы да, тілеуі де, hareketі де — осы.

ҚЫРЫҚ ҮШІНШІ СӨЗ

Адам ұғылы екі нәрседен: бірі — тән, бірі — жан. Ол екеуінің орталарында болған нәрселердің қайсысы жибили¹, қайсысы кәсиби² — оны білмек керек. Ішсем, жесем демектің басы — жибили, ұйқтамақ та соған ұқсайды. Аз ба, көп пе, білсем екен, көрсем екен деген арзу³ бұлардың да басы — жибили. Ақыл, ғылым — бұлар кәсиби. Көзбенен көріп, құлақпен естіп, қолмен ұстап, тілмен татып, мұрынмен иіскеп, тыстағы дүниеден хабар алады. Ол хабарлардың ұнамдысы ұнамды қалпыменен, ұнамсызы ұнамсыз қалпыменен, әрнешік өз суретіменен көңілге түседі. Ол көңілге түсіруші бағанағы бес нәрседен өткен соң, оларды жайғастырып көңілде суреттемек. Ол — жанның жибили қуаты дүр. Бір ұмытпастық жақсы нәрседен көңілге жақсы әсер хасил⁴ болып, жаман нәрседен көңілге жаман әсер хасил болу секілді нәрселер. Бұл қуаттар әуелде кішкене ғана болады. Ескеріп баққан адам үлкейтіп, ұлғайтып, ол қуаттардың қуатын зорайтады. Ескерусіз қалса, ол қуаттың қайсысы болса да жоғалады, тіпті жоғалмаса да, аз-маз нәрсе болмаса, үлкен ешнәрсеге жарамайтын болады.

Кімде-кім сырттан естіп білу, көріп білу секілді нәрселерді көбейтіп алса, ол — көп жиғаны бар адам: сынап, орындысын, орынсызын — бәрін де бағанағы жиған нәрселерінен есеп қылып, қарап табады. Бұлай етіп бұл hareketке түсінген адамды ақылды дейміз.

¹ Жибили (арабша) — туа біткен қасиет.

² Кәсиби (арабша) — жинақталған, еңбекпен табылған.

³ Арзу (арабша) — тілек, мақсат.

⁴ Хасил (арабша) — нәтиже, қорытынды.

АБАЙ

«Құдай тағала өзі ақыл бермеген соң кайтейік?» демек, «Құдай тағала сеніменен мені бірдей жаратып па?» демек — Құдай тағалаға жала жауып, өзін құтқармақ болғандығы. Бұл — ойсыз, өнерсіз надан адамның ісі. Оған Құдай тағала көрме, есітпе, көрген, естіген нәрсеңді ескерме, есіңе сақтама деп пе? Ойын-күлкімен, ішпек-жемек, ұйқтамақпен, мақтанмен әуре бол да, ішіндегі қазынаңды жоғалтып, хайуан бол деген жоқ.

Кейбіреулер айтады: «Ақыл жибили болмаса да, талап — жибили. Талап берген адам ақылды тапты, талабы жоқ кісі таба алмады», — дейді. О да бекер. Талап балада да бар, оған талас қылуға болмайды. Бағана айттық қой, жан қуаты басында кішкене болады, ескермесе жоғалып та кетеді, ескерсе, күтіп айналдырса, зораяды деп. Жан қуатыменен адам хасил қылған өнерлері де күнде тексерсең, күнде асады. Көп заман тексермесең, тауып алған өнеріңнің жоғалғандығын және өзіңнің ол мезгілдегіден бір басқа адам болып кеткенінді білмей қаласың. Қай жоғалған өнер: «Ал, мен жоғалдым», — деп, хабар беріп жоғалады? Енді қусаң, бағанағы әуелгі табуыңнан қиынырақ тиеді.

Жан қуаты дейтұғын қуат — бек көп нәрсе, бәрін мұнда жазарға уақыт сыйғызбайды. Бірақ әрбір өнердің тыстан тауып алып, ішке салғанын, соның тамырын берік ұстап тұруға жараушы еді. Көп заман ескермеген адамнан ол бағанағы өнердің өзінің ең қызықты, қымбатты жерлері жоғала бастайды. Онан соң көп заман өтсе, сол өнерді сақтайтұғын қуаттың өзі де жоғалады. Онан соң қайта кәсіп қылуға болмайды.

Бұл қуаттың ішінде үш артық қуат бар, зинһар, соны жоғалтып алу жарамас, ол жоғалса, адам ұғылы хайуан болды, адамшылықтан шықты.

Біреуі орысша «подвижной элемент» деп аталады. Ол не нәрсе? Не көрдің, не есіттің, әрнешік білдің, соны тездікпенен ұғып, ұққандықпенен тұрмай, арты қайдан шығады, алды қайда барады, сол екі жағына да ақыл жіберіп қарамаққа тез қозғап жібереді. Егер бұл болмаса, көп білуге көп оқу оңды пайда да бермейді. Керекті уақытыңда ойламай, керекті уақытыңда қылмай, керекті уақытыңда айтпай, дәйім уақытыңан кеш қальп: «Әй, әттеген-ай! Үйтүім екен, бүйтуім екен!» — деп, өмір бойы гафил болып-ақ отырғаның.

Біреуін орысша «сила притягательная однородного» дейді. Ол — бір нәрсені естіп, көріп білдің, хош келді, қазір соған

ұқсағандарды тексересің. Түгел ұқсаған ба? Яки бір ғана жерден ұқсағандығы бар ма? Әрнешеік сол іске бір келіскен жері бар нәрселердің бәрін ойлап, білгенін тексеріп, білмегенін сұрап, оқып, бөтеннен хабарланып білмей, тыншытпайды.

Үшіншісі, орысша «впечатлительность сердца» дейді, яғни жүректі мақтаншақтық, пайдакүнемдік, жеңілдік, салғырттық — бұл төрт нәрсе бірлән кірлетпей таза сақтаса, сонда сырттан ішке барған әр нәрсенің суреті жүректің айнасына анық рәушан болып түседі. Ондай нәрсе тұла бойыңа жайылады, тез ұмыттырмайды. Егер де бағанағы төрт нәрсемен жүректі кірлетіп алсаң, жүректің айнасы бұзылады, иә қисық, иә күңгірт көрсетеді. Енді ондай нәрседен оңды ұғым болмайды.

Әрнешеік тән қуатыменен сырттан тауып, сырттан сақтайсыз, оның аты дәулет еді. Оның да неше түрлі кеселі, кесепаты бар нәрселерін білмесең, сақтай алмаушы едің ғой. Соған ұқсаған іштегі жан қуатыменен жиган нәрсенің аты ақыл, ғылым еді ғой. Оның да неше түрлі кеселі, кесепаты тиер нәрселері бар. Оны білмесең, бақпасаң — айрыласың. Және әрбір жақсы нәрсенің өлшеуі бар, өлшеуінен асса — жарамайды. Өлшеуін білмек — бір үлкен керек іс. Ойланбақ жақсы, іске тіпті салынып кеткен кісі ойын байлай алмай, қияли болып та кеткені болады. Ішпек, жемек, кимек, күлмек, көңіл көтермек, құшпақ, сүймек, мал жимақ, мансап іздемек, айлалы болмақ, алданбастық — бұл нәрселердің бәрінің де өлшеуі бар. Өлшеуінен асырса, боғы шығады.

«Ненің қызығын көп іздесең, соның күйігін бір тартасың», — деген. Баз махфи олмая³ ол мен айтқан үш қуаттың ішінде екеуі, яғни «сила притягательная однородного» бірлән «подвижной элемент», — бұл екеуі қосылып тұра тұрған нәрсе, күллі пайда да бұлардан шығады, уа күллі зарар да бұлардан шығады. Мансап сүйгіштік, мақтаншақтық, ашуланшақтық, өтірікшілік, осыған ұқсаған әрбір маскүнемдікке тартып, құмар қылып, ақылдан шығарып жіберетұғын нәрселер осы екеуінен болады. Бұларды түбегейлеткенде жақсы нәрселерді түбегейлетіп, жаман нәрселерден, яғни жоғарғы айтылмыш секілді адамшылықтан шығарып, құмарпаздыққа салып жіберетұғын нәрседен бойды ерте тыйып алуға керек. Пайда, залалды айыратұғын қуаттың аты ақыл еді ғой. Бір ақыл қуаты бірлән мұны тоқтатып болмайды.

³ Баз махфи олмая (арабша-парсыша) — ашық болу, құпия болмау.

АБАЙ

Ғәм ақыл, ғәм қайрат — екі мықты қуат қосылып тоқтатады. Ол екеуі кімде бар болса, бағанағы екі қуаттың екеуі де аз болса, яки бірі бар, бірі жоқ болса, бағанағы екі қуаттар — бір басы қатты асау ат, жүтінсіз тауға ұра ма, тасқа ұра ма, суға ұра ма, жарға ұра ма — Құдай білсін, әйтеуір жолда көрген есті, ақылы дұрыс адамдар әлі сұрамай да қалады. Сенде ерік жоқ. Екі етек жайылып, екі көзің аспанда, масқара болып кеткенің өлгеніңше.

ҚЫРЫҚ ТӨРТІНШІ СӨЗ

Адам баласының ең жаманы — талапсыз талап қылушылар да неше түрлі болады, һәм талаптың өзі де түрлі-түрлі. Ғәм сол талаптардың қайсысының соңына түссе де, бірінен бірі өнерлі, түрлаулырақ келеді. Уа ләкин, адам баласы иә талапты, иә талапсыз болсын, әйтеуір «бәрекелдіні» керек қылмайтұғыны болмайды. Әрнешік, орынсыз ба, орынды ма, «бәрекелді» деушіні көңіл іздеп тұрады. Адам баласы өзі қай жолда, қай майданда жүрсе, сол майдандағы кісімен сырлас болады. Оның үшін өзге жолдағылардан «бәрекелдіні» оңды күтпейді. Маған «бәрекелді» десе, осы өзімменен серіктес, сырлас осылар «бәрекелді» дер дейді.

Талаптың ішінде адам баласы көбінесе басына қадір іздеп, сол талапта болады. Біреу мал қуып жатыр. Сараңдықпен, арамдықпен, әйтеуір мал тапсам, «Мал тапқан ердің жазығы жоқ», — дейтұғын, «Малдының беті жарық», — дейтұғын мақалға сеніп, халықтың түріне қарай, ит те болса, малдыны сөге алмайды деп, бұл мал һәм пайда, һәм қасиет болады бойыма дейді. Мұнысы рас, қазақтың өз құлқына қарағанда. Бірақ адамдыққа, ақылға қарағанда, қазақ түгіл, көңіл жиіркенетұғын іс. Осыған орай біреу ер атанамын, біреу қажеке атанамын, біреу молдеке атанамын, біреулер білгіш, қу, сүм атанамын деп, сол харекетте жүр. Әрқайсысы қазаққа бұлламақ та болып «осыным бірсыпыра елеу азық болар» деген талаппен қылып жүр.

Мұнысы қазақтың тамырын ұстап-ұстап қарайды дағы, «Мынаны алып келіп берсе, қымбат алғандай екен, осы күнде мына бір істің біраз пұлы бар екен» деп, қазақтың бетінен оқып, ізденген талап болмаса, кітап бетінен оқып іздеген талап емес.

Аның үшін кітап сөзіменен ізденген талап болса, әуелі көкіректі тазалау керек дейді, онан соң гиабат қыл дейді.

Қазақтың бетіне қарап, содан оқыған болса, ол талабыңды қыла бер, көкіректі дым тазалаймын деме, оны кім көріп жатыр, ішінде қатпар көп болмаса, құт-берекеге жағымды болмайды дейді.

Енді осыған қарап, қайдан оқып, біліп, ұмтылған талап екенін білерсің.

ҚЫРЫҚ БЕСІНШІ СӨЗ

Құдай табарака уатағаланың барлығының үлкен дәлелі — неше мың жылдан бері әркім әртүрлі қылып сөйлесе де, бәрі де бір үлкен Құдай бар деп келгендігі, уа һәм неше мың түрлі діннің бәрі де г а д е л е т, м а х а б б а т Құдайға лайықты дегендігі.

Біз жаратушы емес, жаратқан көлеңкесіне қарай білетұғын пендеміз. Сол махаббат пен гаделетке қарай тартпақпыз, сол Алланың хикметін біреуден біреу анығырақ сезбекпен артылады.

Инандым, сендім демек инандырамын, сендіремін деген емес.

Адамшылықтың алды — махаббат, гаделет сезімі. Бұлардың керек емес жері жоқ, кіріспейтұғын да жері жоқ.

Ол — жаратқан тәңірінің ісі. Айғыр биеге ие болмақта да махаббат пен сезім бар.

Бұл гаделет, махаббат сезім кімде көбірек болса, ол кісі — г а л ы м, сол — г а қ и л.

Біз жанымыздан ғылым шығара алмаймыз, жаралып, жасалып қойған нәрселерді сезбекпіз, көзбен көріп, а қ ы л м е н біліп.

КНИГА СЛОВ

НЕИЗЛЕЧИМАЯ ПЕЧАЛЬ МУДРЕЦА

*...В вечном к истине стремленье
Он прекрасен и велик.
Гете*

*К 150-летию Абая.
Посвящаю памяти поэта
с любовью и почетом.*

А

Абай. Так ласково, с любовью называют казахи одного из самых великих своих сыновей.

Абай — великий поэт, музыкант, переводчик, философ, политический деятель.

Абай — одна из самых трагических натур во всей казахской поэзии.

Он был мудрецом с неизлечимой душевной печалью.

**И сам я стремился возвысить свой ум,
И равных себе в красноречье не знал!
Но труд мой не ценят в народе, и я
Покой одиночества в жизни избрал.**

Абай впервые насытил казахскую поэзию философски. Он открыл новую поэзию, осуществив синтез философского и художественного начал. С именем Абая в степи рождается новая казахская поэзия с сознательной философской и

стилевой направленностью. Из слияния двух поэтических свойств и двух главных устремлений возникает настоящая новая поэзия.

Абай как никто добивался идейного обновления казахского общества, этого можно было добиться только пробуждая угасшие национальные чувства, восстанавливая подлинно народные традиции. Уже к концу 19 века творчество Абая поднялось к вершинам поэтического реализма 20 века.

В поэзии должна быть запечатлена цельная, неотчуждённая, спасенная от отчуждения личность. Абай всегда остается на стороне народа — ибо он, в его понимании, — единственная опора искусства, единственный хранитель духовности в мире.

Поэт не любовался извне самобытной образностью фольклора, творчество Абая значительно своей глубокой потребностью проникнуть внутрь образного мира народной поэзии, воспринять отношение к жизни, любви, смерти как событиям космического порядка.

Поэзия Абая усилена цветом, литературными и философскими ассоциациями. Читая Абая, зачаровываешься изобильной щедростью художника, ему доступно все: песенный напев, точность импрессионистских зарисовок, изящная стилизация, ироничная многогранность, завораживающая музыкальность.

Поэзия Абая певуча и таинственна. Стихи Абая — мощный поток душевности, непоколебимой жажды искупления и внутренней непосредственности.

И вдруг неожиданно возникает душераздирающий совестливый голос и оголенная душа — сострадание горю и нищете человеческим.

Его творчество — огромная боль, а временами отчаяние. Его лирика — глубокое переживание трагедии человеческого удела. Человек в своих чувствах должен стать достойным жизни и смерти, чтобы смерть искупалась только новой жизнью.

С поэзией Абая приходит большое дыхание мысли и чувства — дыхание истории казахского народа, дыхание планетарного осмысления бытия. А с его зачарованными печальными песнями приходит высокая мудрость и высшая ясность.

АБАЙ

Как великий поэт, Абай пропускал мир сквозь себя и создавал свой мир внутри себя. Поэт отказывается от многих средств внешней выразительности, пышной изобретательности, которыми виртуозно владел.

Абай всю жизнь убегал от окружающей действительности, вырывался из душной атмосферы феодализма и произвола. Он хотел уйти от увлекавшего его прежде классицизма степных акынов-поэтов в мир новых образов и идей.

Это уход от старого образа жизни, где поэту душно, в мир новых, благородных идей и активной деятельности. Жизнь воспринималась Абаем не как полоса чувственных наслаждений, а как борьба. Ради вечной жизни в поэтическом слове необходима самоотверженность. Только поэтическая самоотверженность способствует слову пережить века и вести людей вперед.

Стих его становится скупее, освобождаясь от любых условностей закона, главное устремление — движение мыслей. И при этом возвышается значение слова. Главная направленность стихов Абая — утверждение незыблемого и нескончаемого единства всего сущего, человека и космоса, души и вещей.

Абай, как никто другой, с особым даром чеканил в стихе формулы, схватывающие черты духовного и исторического явления.

Подлинную суть творца Абая, его значение в мировом пространстве казахская мысль оценила только в конце сороковых годов двадцатого века. И это было сделано благодаря величайшему роману казахского писателя Мухтара Ауэзова. Он первым понял, что Абай подлинный классик литературы своей эпохи, что истинная суть его поэзии в том, что в ней были заложены семена нового будущего, того самого будущего, которое уже начинало пробиваться через пласты имперского угнетения.

Б

Абай серьезно интересовался философией. Его эрудиция в этой области была основательна. В лирике поэта то предвосхищаются, то обдумываются или оспариваются идеи, выдвинутые восточной и западной философией в конце 19 века, не говоря уж о великих поэтах-суфиях — Омаре

Хайяме, Рудаки, Руми, Яссави, с которыми Абай вел многолетнюю беседу-дискуссию.

Опускаюсь и с жадностью пью,
 Зелье мертвое прожитых дней.
 И за явь сам себе выдаю,
 Шум толпы, грезы праздных людей.
 И готов снова верить врагу,
 И от вечных плутов бытия.
 Сломя голову прочь не бегу...
 Есть ли яд, что не пробовал я?

Философские размышления Абая — образ определенного отношения к миру, образ возможной поэзии человека в мире. Этическое было стихией мысли и поэзии Абая.

В его сознании все было стянуто к единому центру-поиску нравственной целостности, который помог бы человеку преодолеть страх смерти, сомнения в осмыслении жизни. Абаю по-настоящему важен и нужен только человек, только его нравственное, духовное существо. Именно поэтому в стихах поэта не человек растворяется в природе, а природа помещается во внутреннем пространстве человека.

Поэтика зрелого Абая — потребность в общении, в сердечной связи между людьми. Он призывает свой народ к пробуждению, бодрствованию духа, плоти и нацеливает его на непрерывную нравственную работу. В основе восточной политики лежит особое, почтительное отношение к слову, своеобразный культ слова.

Для поэта Востока подлинное поэтическое слово и было делом. Только таким образом можно было бы воздействовать на людей. Значительность слова поэта служила в степи оружием, разящим мечом.

Абай сумел органически слить воедино мудрость Востока и Запада. Степному поэту Абаю удалось сплавить формальные художественные особенности поэтики Востока и Запада, создать глубоко гуманистический восточно-западный синтез. Тем самым он развил гуманистический западно-восточный синтез Гете, равно противостоящий колонизаторским концепциям «европоцентризма» и националистическим догмам.

При глубоком осмыслении творческой эволюции Пушкина, мы ощутим особое развитие «восточной темы» в его поэзии.

Изумительно, проникновенно почувствовал Пушкин многие тончайшие музыкальные оттенки восточного стиха и сумел сохранить их, придать им свое звучание. Из знаменитого стихотворения «Кавказ» по цензурным соображениям выпала последняя строка:

Так буйную вольность законы теснят,
 Так дикое племя под властью тоскует,
 Так ныне безмолвный Кавказ негодует,
 Так чуждые силы его тяготят...

Западно-восточный синтез у Пушкина ярко изобличает колониальное притеснение царского самодержавия, поэт всей душой на стороне угнетенных, на стороне свободолюбивого народа.

В конце 19 века укрепилось колониальное притеснение Казахстана Российским самодержавием. Колониальная степь задыхалась в экономической, социальной, культурной отсталости.

Кочевая культура пришла в упадок, не приобретя взамен ничего кроме пустоты.

Насильно прерван гармонический миропорядок. Безликая, тупая, чудовищная сила уничтожения пришла в степь из реальной обыденности. Гибнет степь под натиском жандармов, а вместе с ней гибнет поэзия, легенда, сказка... Смерть от сабли и пули противоестественна. Произвол не сулит новое рождение. Мировая гармония рушится, когда в нее вторгаются социальные катаклизмы, экспансия.

Путь каждого казахского поэта и мыслителя в эти годы — трагичное одиночество. Как великий поэт, Абай понимал, что у него есть единственный путь, путь к народу. Он желал видеть свой народ высоким духом.

Никогда еще с 6—8 веков казахская мысль не работала с таким напряжением и в таком согласии.

Ток общих проблем, общих тревог и забот пронизывает всю национальную культуру от философских абстракций до лирических излияний.

У каждого великого поэта 19 века гуманистический синтез выступает в неповторимо индивидуальном облике. Высшая духовная ценность творения Абая, концепция свободной личности борца против социального зла и бесчеловечности.

Именно такое понимание свойственно и многим другим великим творцам — Шекспиру, Гете, Байрону, Пушкину, Лермонтову, Рабиндранату Тагору.

А

Поэтические и прозаические размышления Абая о личности, о ее конечности и бесконечности привели его к Богу.

Легко сказать: вот Бог!
 Но путь К нему лежит не через слово.
 Душой и сердцем чистым будь —
 Не надо истине иного.

Но Бога не постичь умом,
 Зря мой язык о нем толкует.
 Сомненья нет! Господь во всем,
 Что в зримом мире существует.

Мир сотворен Богом не для того, чтобы сделать его обителью зла. Земля создана для людей, ибо человек сам причастен к Божеству, он сам его частица, его порождение, без человека немислимы единство и гармония мира. Разум дан человеку, чтобы тот познал сотворенный для него мир и сделал свое познание орудием достижения высшей цели.

Для истинного мудреца не существует разделяющей небо и землю пропасти. Кажущееся сущим зло порождено лишь невежеством и преодолевается активным познанием, направлено к утверждению добра, к высшей цели — приобщению к Богу, к высшему строю гармонии.

Абай считает, что человеку предназначено жить, творить и действовать, а не пребывать в плену зла.

В своей удивительной «Книге Слов» поэт выразил многолетние раздумья, поиски и обретения, тревогу и отчаяние, скорбь и радость откровений, порыв духа и горькое подведение итогов, гнев и смирение.

В начале книги он пишет: «Хорошо я жил или плохо, а пройдено немало в борьбе и ссорах, страданиях и тревогах дошел до преклонных лет, выбившись из сил, пресытившись всем, обнаружил брэнность и бесплодность своих деяний, убедился в униженности своего бытия. Чем же теперь заняться, как прожить оставшуюся жизнь? Озадачивает то, что не нахожу ответа на свой вопрос».

Его «Книга Слов» — глубоко осмысленный путь к истине. Идея этой книги проста и величественна. Поэт не устает напоминать нам о том, что величайшей ценностью мира является человек и он должен быть прекрасен и гармонически совершенен. Прекрасными должны быть его душа, разум, тело и чувства. Человек призван направлять свои мысли и поступки только к добру, только к высоким деяниям.

Стремление от отдельной личности в конечном счете к человечеству неизмеримо изменило духовный климат поэзии Абая.

Осознание реального мира и личной ответственности каждого в мире — вот главное, обретенное великим поэтом и оплаченное творчеством и жизнью.

Абай безжалостно ставил перед своим народом вопрос о судьбе Казахстана. Нравственный максимализм Абая не унижает собственный народ, он призывает его к мудрости. Только поэтому творения Абая побуждают и поддерживают веру человека в свои силы, в торжество добра.

Мир вечен, един и гармоничен, объясняет Абай. Разлад, тоска, даже смерть не смогут разрушить гармонию, ибо они естественны.

На краю смерти в человеке открываются вершины его гнева, отчаяния и надежды.

Это взрыв чувств, напряжение всего человеческого существа, страсть, без которой нет подлинного вдохновения.

Абай был неистовым творцом.

Это неистовство поэта прозревало разом свою и мировую судьбу. Человеческая жизнь движется по законам прекрасной и трагической гармонии — истинной жизни: любовь и свободу обретают смертью, неистовство не соглашается на малое и неистовая душа рвется к последнему пределу.

Он как истинно великий человек не чувствовал страха перед клеветой, откровенными оскорблениями и ненавистью глупцов.

Он как истинный гражданин выполнил свой долг до последнего дыхания и оставался честным в стремлении к истине. Любовь всегда граничит со смертью, ибо любовь, не достигающая такого накала, — не любовь. И надо помнить: свобода достается только самоотрешением.

Мы ищем нравственные уроки в стихах Абая, чья жизнь стала легендой.

Й

Великий поэт степи, не понятый собственным народом, остался один на один с Богом.

Абай, как никто, любил свой народ, оттого его слова кровоточат, как кровоточит его душа.

Хрупкая душа творца была натянута, как тугая тетива лука.

Из этой жизни он ушел, ни с кем не попрощавшись. Те, кто были достойны его беседы, любви и сострадания, ждали его в потустороннем мире.

Все силы его были отданы на просвещение своего народа, но народ, приняв чарующие мелодии его песен, не постиг глубокую суть его мыслей, не последовал его мудрым советам.

Это было началом и концом трагедии Абая.

А трагедия его вольнодумного и беспечного народа только нарождалась и крепла...

*Роллан СЕЙСЕНБАЕВ,
март 1995
Лондон.*

**ПРИРОДА СМЕРТНА,
ВЕЧЕН ЧЕЛОВЕК**

СТИХИ

Я вырастил пса из щенка,
Он ногу мою прокусил.
Стрелять научил паренька,
Он взял и меня подстрелил.

* * *

Всадник с беркутом скачет по свежим снегам,
Он отыщет лисицу в горах по следам.
Конь и верный товарищ — как Божьи дары.
Справа кстати и впору, прекрасен он сам.
Вот навстречу ему стали стежки мелькать,
Он берет верный след, что идет по горам.
Он на самой вершине, загонщик внизу,
След отчетливо виден, как в редком лесу,
Если низом лететь, то она ускользнет,
Он взмывает и словно парит на весу.
Видя беркута, жертва его поняла:
На бегу не спастись, и в снегу замерла,
Свою шкуру она просто не отдаст:
Пасть оскалив, лиса грозный вид приняла.
Вот охота! А виды какие! Вперед!
Скачут кони и рвут на скаку удила.
Насмерть бьется лисица, на спину упав,
Беркут знает: противник силен и лукав.
Беркут смел и настойчив, как истый батыр,
Клюв и когти остры, глаз всезрящий кровав,
Шум размашистых крыл, грозный шелест хвоста
Это все он на жертву бросает стремглав.
Что за схватка двух молний в долине ночной,
Поединок батыров из сказки седой,
Беркут — хищник небес, а лиса — зверь земной.

Белый снег, черный беркут, лиса — рыжий хвост.
 Мнится: это купание девы нагой,
 На локтях поднимая в ночной тишине
 Струи кос, гладит знобко себя по спине,
 Рдеет лик из-под черных волос в глубине,
 Тело бело как снег, щеки маком цветут,
 Как жених и невеста друг друга берут
 В тесной брачной постели при полной луне.
 Две лопатки дрожат. Беркут жертву когтит.
 Под себя подминает добычу джигит.
 И встречает хозяина хлопаньем крыл,
 Принимая заправски-торжественный вид.
 Аксакал приторочив добычу к седлу, —
 «И да будет их трижды по девять!» — твердит.
 Шапку набок! Табак под язык он кладет,
 Золотистый табак, и душа в нем поет.
 Коли много добычи, как ягод в горах.
 Каждый случай охотнику радость несет.
 Даже тени недоброй в душе его нет,
 Когда он разговор про охоту ведет...
 Предаваться такому занятию я рад,
 Безобидно оно в круговерти земной,
 Согласится со мной, глядя в корень вещей,
 Тот, кто сердцем отзывчив и вдумчив душой.
 Ну а кто верхогляд и глядит свысока
 На такое занятие, тот просто слепой.
 Все увидит и в сердце своем отразит
 Тот, кто просто и ясно на вещи глядит.
 Эти речи поймет настоящий джигит,
 Если прелесть охоты в душе он хранит.

* * *

К наукам я холоден в юности был,
 Их пользу я видел, но смысла не знал.
 По зрелости лет потянулся я к ним.
 Увы, ухватить их я суть опоздал.
 Кого тут винить, что остался ни с чем?
 Учись в свое время, другим бы я стал.
 Есть радость одна — это дети мои.
 В ученье отдать я детей пожелал.

Но сына послал в медресе не за тем.
Чтоб службу служил и чины получал.
И сам я стремился возвысить свой ум,
И равных себе в красноречье не знал.
Но труд мой не ценят в народе, и я
Покой одиночества в жизни избрал.

* * *

Старость, тяжкие думы, стал чуток твой сон.
Яд и горечь — твой гнев, желчью ум поражен.
С кем печаль разделить, кто бы слово ценил?
А найдется такой, не утешит и он.

Юность старится, тот, кто рождается, — умрет.
Нет судьбы, чтоб закат превращался в восход.
Твоя радость в былом, как следы за спиной.
Кроме Бога, изменчиво все, что живет.

Честь мужчины — свое побеждать естество,
Бьется бездарь вслепую — вот участь его.
Мысль ленивца пуста, легковесны дела,
И его подчиняет себе большинство.

Честный труд не влечет низкородных людей,
Вот и хвастает хитростью ловкой своей.
Но за подлость настигнет их кара небес.
Бьют сосуд в один миг, а не в тысячу дней.

Для того, кому жизнь — достояние, тот
Ищет в мире добра и разумно живет.
Кто ни добр, ни умен, тот гуляет и пьет.
Что за низость — гулять день и ночь напролет!

Принимает невежда недобрый совет.
А что верит он в сказки, давно не секрет.
Кто оценит достоинство искренних слов?
Глупый верит не в правду, а в то, чего нет.

Алый жар, златом-серебром шитый платок,
Этот сказ и сегодня его не увлек.
К слову старца, ученого или отца
Он брезглив; эти речи ему невдомек.

Умный может рассечь вдоль на сорок частей
Тонкий волос, и трезв он в оценке своей.
В нем самом весы правосудья и суд.
Шум толпы для невежд — всех истин верней.

Людам недруг в душе, он улыбчив лицом
Свою жертву способен оплакать потом.
Двух удачливых встретит и верит, что Бог
На земле их отметил всевышним перстом.

Когда в людях раздор, черт узоры творит,
Принижаются ангелы, небо скорбит.
Чертов служка себя победителем мнит,
Там крадет, там ловчит, там хитрит, там дерзит.

Чтит себя ловкачом, хоть он просто наглец,
Шепотком он сеет вражду меж сердец.
Разве подлостью можно возвысить себя?
Как возьмется он душу спасать наконец?

Всяк ли может народ за собой повести?
Человечность и искренность вместе свести?
Ради славы ничтожество бьется за власть,
Но хулы и позора ему не снести.

* * *

Быстрый беркут любую добычу возьмет.
Пустельгу ценит этот, а ворона — тот.
Когда беркут взмывает высоко, то вслед
Запускают они своих птиц в небосвод.
Ворон, каркая, кружит, а где-то над ним
Пустельга свои песни пустые поет,
Но самим им добычу вовеки не взять.
Так и носятся в воздухе взад и вперед.
Только портят охоту, дразня и шумя.
Тот и этот хозяин в восторге ревет,
А что проку в том нет, никому невдомек.
Хвалят птиц своих после всю ночь напролет.
Пользы нет никакой ни уму, ни душе,
Но доволен потехою бедный народ.

* * *

О казахи мои, мой бедный народ!
Ус, не ведавший бритвы, скрывает твой рот.
Кровь за левой щекой, жир за правой щекой.
Где добро и где зло, ум ли твой разберет?
С глазу на глаз приветлив и добр, но потом,
Как торгаш ты меняешься сразу лицом.
Не внимая другим, ты твердишь про свое,
А твои пустозвоны гремят языком.
Ты владеешь добром? Ты об этом забудь,
Днем угрюм, по ночам ты не можешь уснуть.
Кто завистлив и волей не тверд, тот всегда
Легковесен — во гневе иль радости будь.
Все ничтожества бредят славой мирской,
Суетятся, шумят, нарушая покой.
Сомневаюсь весьма в исправленьи твоём,
Коли воля твоя стала волей чужой.

Из-за мелочи ближний обидчив навек,
Будто разума Богом лишен человек.
Нет единства, согласия, нет правды в душе,
Потому табуны твои тают как снег.
Все не впрок: и богатство, и ум, и родство,
Только зависть съедает твое естество.
Изживи этот старый порок, а не то
Разорвешь на лоскутья себя самого.
Ты тягался с другими умом и добром —
Ты себя надорвешь в состязаньи таком.
Если вовремя свой не исправишь изъян.
Ты останешься низок всегда и во всем.
И тебе никогда не утешиться впредь,
Если горки не можешь в пути одолеть.
Переменчивы все, нет опоры ни в ком.
Ну скажи, что за польза в веселье таком?
Если мудрый наставник придет, то его
Очернят за спиной потайным шепотком.

* * *

На вид здоров, душою мертв.
Всем встречным я твержу подряд:

Сегодня друг, а завтра — враг.
 Япыр-ау, что делать, брат?!
 Немолчный спор в твоём дому
 Грохочет, словно водопад.
 Ты тих и робок при чужих,
 И говоришь ни в склад, ни в лад.
 Таков ли был ты в прошлый раз?
 Батыр-ау! Что ж это, брат?
 Всего три дня ты вольный конь,
 А нрав твой дик и вид космат.
 В нужде ты ласков, и клюют
 На лесть твою и стар и млад.
 С чего ж ты нынче горд и хмур?
 Покой в душе, а ты не рад.
 На воровство и плутовство
 Готов всегда, как говорят.
 Давать, так — пять, а брать, так — шесть,
 И ты на это первый хват.
 При испытании всерьёз,
 Когда все спорят и галдят,
 Таких, как ты, в конце концов
 В раздор заносит и разлад.
 Дверьми не хлопай. Может быть,
 Ещё вернешься ты назад,
 В беде ль, в цвету родятся дни и вновь тебе
 Открыть те двери повелят.

* * *

Не для игры я стал стихи писать,
 Не для того, чтоб сказки собирать.
 Пишу, чтоб дать уроки молодым,
 Что могут свои чувства изъяснять.
 Меня поймет не твердолоб, а тот,
 Чьи ум и сердце могут понимать.
 Иди вперед без обходных путей,
 Суть слов понять под внешностью сумей.
 Я, может, странно говорю, но ты
 Таких словес не знал в семье своей.
 Что за народ! Ни слова не поняв,

Кричит: «скажи нам что-то поновей!»
Хазрат Али не стал я вспоминать,
Не стал о «светлой деве» сочинять,
На дряхлых стариков не стал я лгать,
Не стал мужей к бесчестью призывать.
Но если внешне речь моя бедна,
То все же смысл должны вы угадать.
Барымтачи от сильных род ведут.
До игр и баб охочь досужий люд.
Без разума, без чести, без забот,
Известны тем, что днем и ночью пьют.
И коль в глазах безумцев я смешон!
Молчи, язык, тебя здесь не поймут.
Мой брат, чья речь и дар на высоте,
Сдержи слова, оставь их при себе.
От них нет проку ни тебе, ни нам,
Они упав, растают в пустоте.
Франт, потаскун, спесивец, краснобай,
Ну что они, ну что они тебе?!

* * *

На сорок лоскутьев печалей
Разорвано сердце врагами.
Оно уцелело б едва ли,
Во всем разуверясь с годами.

Из тех, кого сердце любило,
Тот умер, тот сеет раздоры,
А та даже помнить забыла...
И нету ни в ком мне опоры.

Уж старость в упор подступает,
И выхода нет никакого.
Строптивый про горе не знает,
Но проку ведь нет от такого!
Эй ты, кто в крови и печали!
Побудь хоть немного со мною.
Душа понимает едва ли
Величье свое под луною.

* * *

Стучат часы, их стук — не праздный звук.
На стрежень жизни указывает стук.
Одна минута стоит целой жизни.
Прошла, и нет возврата ей в свой круг.
Часы — как будто тикающий вор.
Незримо жизнь крадущий с давних пор.
Изменчиво, легко, неуловимо
Наш век уйдет, как дымка с вечных гор.
Знак уходящей жизни — этот стук,
Гнетет ли душу, мерит ли досуг.
Уловки эти разгадал наш разум.
Тик-так — ну, право, безобидный звук!
Минуты, дни и месяцы, и год,
И год за годом — все в ничто уйдет.
На счастье уповая, ты ошибся,
Но ждешь, что Бог тебе его пошлет.

* * *

Мою душу взяла через слух
Залетевшая в наши края,
Столько мыслей навеяла вдруг...
Полюби эту песню, как я. Все от мысли...
За нею спеша,
Безоглядно я впал в забвенье.
Проникается песней душа,
Сердцем греется тело мое.
Кто идет через зной и пески,
Тот к источнику жадно прильнет.
От воды не прогонят тычки,
И угроза его не проймет.
Заставляет любить, трепетать.
Возвращает ушедшего след,
Помогает из праха восстать,
Оживляет того, кого нет.
Будто ловит мой слух в тишине
Дальний шепот, забытый давно.
Воскресает бывшее во мне,

Хоть и проклято Богом оно.
Опускаюсь и с жадностью пью
Зелье мертвое прожитых дней.
И за явь сам себе выдаю
Шум толпы, грезы праздных людей.
И готов снова верить врагу,
И от вечных плутов бытия
Слома голову прочь не бегу...
Есть ли яд, что не пробовал я?!

* * *

Верных друзей нет в народе.
Клятва бессмертная, где ты?
Жизни и не было вроде:
Плутни, насмешки, наветы.

Правда людьми позабыта,
Не угодил им и сплетней.
Сразу ответит обида:
Но их внимание зловредней.

Выгода, слава, услуги — Им!
А не прочему люду.
Если им выгодны слухи,
Пусть их пускают повсюду.

Сделал добра я немало,
Мир равнодушьем ответил.
Небо всю жизнь изломало,
Даже любимой не встретил.

Низость друзей утомляет,
Ропщут враги и грумятся.
Что за причина, кто знает.
Времени нет разобраться.

Кто благородных и близких
Не опознает по виду?
Кто неподобных и низких
Примет в достойную свиту?

* * *

Природа смертна, вечен человек.
Но где же он? Где жизнь его? Где век?
«Я!» и «мое» — меж ними расставанье
Невежды смертью нарекли навек.

В плену минут, покуда плоть жива,
Ты на ухабах держишься едва.
Не говори: «Он умер!» — он оставил
Другим свои бессмертные слова.

Полна соблазна жизнь и коротка.
К изъянам духа вечность не чутка.
Но где изъян, навряд ли ты заметишь,
Не проникая мыслью сквозь века.

Мирского друг — враг вечности всегда,
Ведь оба-два из разного гнезда.
Кто любит бранный мир, тот слаб пред вечным,
И праведным не будет никогда.

* * *

Много слов говорил я в былом далеке,
Много дум о грядущем поведал в тоске.
Я считал, устыдится разумный, узнав,
Что скакал не туда на плохом рысаке.

Мы, другим не в пример, любим зря говорить,
Часто скачут слова — смысла их не схватить.
Ни прозрачным слезам, ни кровавым слезам.
Сколь ни льются, нельзя зиму душ растопить.

Я хочу, чтобы ты мне с доверьем внимал,
Чтоб не форму, а суть моих слов постигал.
Право, что тебе стоит прислушаться, брат!
Не для праздной беседы я их записал.

Сколько можно тебе бездорожьем брести?!
Твоя правда — на торном широком пути.

Как же так? Ни наук, ни усердия в труде.
Наш народ даже скот разучился пасти.

* * *

Твердит про стыд, чтоб душу обмануть,
Лукавит, чтобы выжить как-нибудь,
Нет подлинной вражды, нет верной дружбы
Для слабого, чья обмелела суть.

Есть радость, пресыщенье, смерть, покой.
Завистлив любопытный род людской.
Питают плоть бездумно честь и совесть.
Ты жив на миг, на век махнул рукой.

Двуличье в близких, двойственность в друзьях.
Враги сильны, друзей втоптали в прах.
Любовь притворна, а вражда жестока...
В такой-то век судил мне жить Аллах!

Ты — зрелый муж, но с разумом юнца,
Твоим самообманам нет конца.
Отец ругает сына: тоже — дружба;
К лицу ли, когда сын бранит отца?

* * *

О чем душа моя томишься?
Скажи и зря не беспокой.
Чего ты ждешь, куда стремишься?
Давай поговорим с тобой.

Есть честь и слава, и свобода
У тех, кто возлюбим толпой.
Но без признания народа
Прок в этом, право, небольшой.

Хвала — небожеское слово,
Придумка лести, звук пустой.

Найдешь ли среди людей такого,
Чтоб не сплетал хвалу с хулой?

И чтоб хвалить сердцам убогим,
Как не убогие сердца!
Толпа, как проклятая Богом,
Шумит, и нет тому конца.

Толпа купить-продать готова,
Лишь только было что по чем.
У окаянного два слова —
Их так и вертит колесом.

Продажных слов тебе не нужно,
На них не купишь бытие.
Деньга для шлюхи — вроде мужа,
Достойный муж не для нее.

Я сам не раб хвалы словесной.
Тьма не осилит ум и свет.
Будь проклят человек бесчестный!
Пока есть смерть, позора нет.

Благие годы на просторе.
Как воды пенятся, шумят.
В былом все радости и горе,
Когда задумаешься, — ад.

* * *

Легко сказать: вот Бог! Но путь
К нему лежит не через слово.
Душой и сердцем чистым будь —
Не надо истине иного.

Земное тело испокон
Повадки жизненные множит.
А разум сердца устремлен
К тому, кого любить он может.

Но Бога не постичь умом,
Зря мой язык о нем толкует.
Сомнения нет! Господь во всем,
Что в зримом мире существует.

Свет разума и существа
Я сердцем сразу в Боге чую.
А мудрецы одни слова
Перебирают, но впусую.

* * *

Не верь хвалам: лукавит подлый век,
Таит коварство в сердце человек.
Верь самому себе, спасут тебя
Труды и ум — отныне и навек.

Доверчивость излишнюю сдержи.
За славой не гонись — то призрак лжи.
К лицу ль тебе, — других ввергать
В обман и слепо верить в миражи?

В беде не гнись, в беде не отступай.
Но в счастье тоже меру соблюдай.
Вглубь сердца погрузись: что там найдешь
И есть твой клад. Смотри, не потеряй.

* * *

В ночной тиши луна царит,
И отблеск на воде дрожит,
В глухом овраге дремлет мгла.
Река весенняя шумит.
В лесу деревья меж собой
Лепечут новою листвою.
Помолодевшая земля
Покрыта зеленью густой.
И ловит слухом горный край
Пастуший клик и песий лай.

Я рано задумался, но ничего не достигнул.
Хватали меня за рукав: погоди, удалец!

Когда поумнел, своей волей владеть перестал.
Не будь ко мне строг, что так долго
по свету блуждал.

Людей за собой не увлек, но познал униженья.
Удачи желаю тебе! Но не все я сказал!

Внутри меня тлеет отравя, как жар под золой.
Уйду на тот свет, ничего не свершив под луной.
Стихи мои, сплетники, все разболтают по миру.
Нет, лучше молчать!

Пусть останутся тайны со мной.

* * *

Рос ты быстро, стремясь в небосвод голубой,
С гордой, смелой, беспечной и вольной душой.
Как широкий зеленый ковер спелой жатвы,
Ты привольно покрыл твердь равнины земной.

Много пагубных лет миновало с тех пор.
Вот и время серпа начинает свой сбор.
Все сполна испытав: зной и стужу, и слякоть.
Не сломился ты духом, и молод твой взор.

Истомилась душа: все труды и труды.
На лице твоём страшные знаки беды.
Словно во поле колос налитый, тяжелый,
Твою голову клонит в твои же следы.

Человек умирает, уж так суждено,
Но — творит, будто смерти ему не дано.
Вот покажется смерть, украдет твою душу.
Где окажется жизнь и с ней ты заодно?

Нынче живы народы, а завтра их нет.
Блеском краткого дня обольщаться не след.
Угадаешь ли ты, где очутишься завтра?
Ты пришел, чтоб уйти, вот и думай, мой свет.

* * *

Бегут, струятся косы по спине.
 Позванивают ленты в тишине.
 Блеск шеи, чернь бровей, и шапка-бархат —
 Ну где еще такое встретить мне?

Глаза — как ночь в зеркальной глубине.
 Взгляд опалает сердце и во сне.
 Лик ясен, ряд зубов так безупречен —
 Ну где еще такую встретить мне?

Изящный стан, точеные ступни.
 Такая дева — редкость в наши дни.
 И, глядя на нее, я восклицаю: «Вот яблочко!
 Вот свет!.. А мы в тени».
 Запястья ли коснусь рукой своей —
 И к сердцу кровь прильнет еще сильнее.
 Склонюсь ли ближе к нежной белой шейке
 И жар меня расплавит до костей.

ЗИМА

Великан в белой шубе, с седой бородой,
 Никого он не видит, слепой и немой.
 На суровом лице белый иней блестит.
 Все скрипит и трещит под тяжелой стопой.
 Пар дыхания снежен, морозен и лют.
 Так пришел старый сват — и потряс наш покой.

Словно облако, шапку надвинул на лоб,
 От мороза багров, как батыр молодой;
 Брови-тучи свисают, скрывая глаза.
 А тряхнет головой — снег валит день-деньской.
 Его гнев превращается в снежный буран,
 Белой юрты-орды потрясая устоям.

Детям в радость мороз, высыпают из юрт,
 Но лицо опалив, убегают домой.
 В чекмене и тулупе пастух, но и тот
 Не стерпел, повернулся от ветра спиной.
 Кони слабо по насту копытами бьют,
 Сил уж нет, а трава под корой ледяной.

Воют волки, ощерясь с приходом зимы.
Эй, пастух, опасайся потравы лихой!
Угоняй табуны на другие места.
Сон не в сон!.. Лошадьми поживятся зимой
Не какой-нибудь волк, а Канай, Кондыбай,
А потом с глаз долой старика с бородой.

ВЕСНА

Растопила весна стылость долгой зимы,
В нежный бархат оделись низины, холмы.
По-отечески солнышко дарит тепло,
Все в природе теплеет, теплеем и мы.

С возвращением птиц расцветает весна.
Молодежь гомонит целый день допоздна.
Старики обнимаются, словно вот-вот
Из могил поднялись после долгого сна.

Из аулов далеких и ближних родня
Рада свидеться. Сколько души и огня!
Молодежь предается свободе, прогнав
Все заботы тяжелого зимнего дня.

Овцы блеют, верблюдицы резко кричат,
Птицы, бабочки в балках как снег мельтешат.
Под внимательным взглядом кустов и дерев
Ручейки, извиваясь, текут и журчат.

На воде гуси, лебеди — облако птиц.
Дети носятся в поисках птичьих яиц.
На крылатом коне полетишь ты стрелой.
Сокол твой опереньем сверкнет над тобой.
Ты с богатой добычей вернешься домой,
И тебя все девицы обступят толпой.

Молодайки красуются в лучших шелках,
С их узорами спрят цветы на лугах.
В небесах воробьи, а в кустах соловьи,
А дрозды и кукушки им вторят в горах.

Вот с товаром торговцы нахлынут сюда,
А дехкане займутся на ниве труда.
Долгий труд благодарно приносит плоды.
Погляди: молодойк умножает стада.

Землю очень искусно украсил творец,
Дарит свет — благодать наших темных сердец
Мать-земля! Когда люди сосут твою грудь,
То на них смотрит с нежностью небо-отец.

Бог послал нам весну, оживив все вокруг.
В милость божию верует царь и пастух.
Скот тучнеет, добро и богатство текут.
Духом жив человек. Создай же свой дух!

Всем тепло, кроме черного камня-гольца.
Все становятся щедрыми, кроме скупца.
Новой силы прилив ты почувал в себе,
Наблюдая с восторгом деянья Творца.

Гвалт детей. Сторожат солнцепек старики.
Скот от сытости млеет. Звучит колдовски
Перезвон, перелив, щебетание птиц.
Крик гусей, лебедей доносит с реки.

Когда прячется солнце, ликует луна,
И сверканьем ее мгла ночная полна.
Но, предчувствуя ясного солнца восход,
Блеск теряет, бледнеет и меркнет она.

Вся земля как невеста, а солнце — жених,
Правят вечно любовь и совет среди них.
Пока не было солнца, царила луна,
Но при свете зари лунный образ проник.

Теплый ветер и первый прилет журавля
Весть о свадьбе несут, все сердца веселя.
И, отбросив долой покрывало снегов.
Озарилась счастливой улыбкой земля.

От любимого солнца она без ума,
Хоть встречаться им долго мешала зима.
Вот и солнце! Печали и страсть утолив,
Засияла, горит как жар-птица земля.

Человек в очи солнца не смотрит в упор,
Хоть оно согревает его с давних пор.
Сам я видел, как солнце, покинув сей мир.
Входит в свой золотисто-пурпурный шатер.

ОСЕНЬ

Тучи серое небо сгущают во мрак.
Воздух осени мглою сырою набряк.
То ль от холода, то ли от сытных кормов
Табуны оживились и резв молодняк.

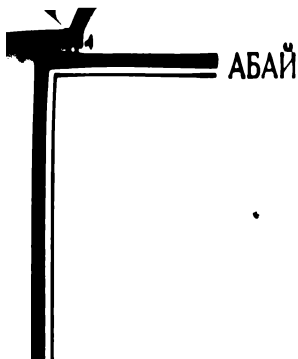
Ни травы, ни цветов. В безотрадные дни
Ни веселого смеха, ни детской возни.
И кусты и деревья стоят без листвы;
Как унылые, нищие старцы они.

Кто-то занят дубленьем, он мрачен и худ,
Старый драный халат его ветром продут.
Бабки пряжу прядут, молодайки меж тем
На дырявые юрты заплаты кладут.

Птичьи стаи летят из неведомых мест,
Каравана следы озирая окрест.
Все притихло, угрюмые лица везде,
Ни веселых потех, ни народных торжеств.

Знобкий холод трясет стариков и детей.
Что ни день, грусть-тоска донимает сильнеей.
Не дождавшись помоев и сладких костей,
Тем и живы собаки, что ловят мышей.

Табунами повыбиты травы в степях.
Свищет ветер, вздымая, как облако, прах.
Неуютно и холодно в юрте зимой.
О, проклятая жизнь — дым и копоть и страх.

ЛЕТО

Энойным летом налитые
В рост пошли цветы и травы;
Соки бродят в них живые;
У реки разбили станы
Скотоводы кочевые.
Гул висит над табунами,
Шум стоит у водопоя.
Жеребцы и кобылицы
Блещут сытыми боками;
Чтобы от слепней отбиться.
Хлещут по воде хвостами.
Между ними жеребята
Резво бегают кругами.

Вверх и вниз речные птицы
Мельтешат под небесами.
Молодицы и девицы
Блещут белыми локтями;
Плавно, медленно ступая,
Ставят юрты и смеются.
Смех приволен, мир раздолен.
Из поездки бай вернулся,
И стадами он доволен,
И конем, что не споткнулся.

В самой крайней юрте деды
Делом заняты приятным
И ведут свои беседы
За кумысом ароматным.
Внук, обманутый слугою,
Хнычет и сластей у бабки
Просит, топая ногою.
На коврах, в тени чинары
Баи важно восседают,
Перед ними самовары
Громко песни затевают.

Муж ученый держит слово,
Что быстрее коня степного.
Все согласие выражают

И кивают то и дело.
Вон старик стоит у юрты
С посохом, в рубашке белой,
Пастухов бранит, чтоб гнали
Шумный скот от юрт подале;

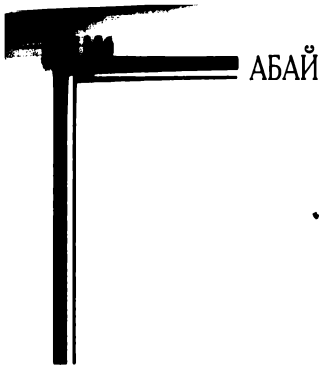
Лебезит и суетится
Перед баем, мол, за старость
Тот кумыса даст напиток.
Все табунщики так рьяны.
Под собой земли не чувят.
Подоткнув с утра чапаны.
На лихих конях гарцуют.
У реки расположилась
Молодежь сама собою.
Птиц стреляя, птиц пуская.
Вдруг из рук вспорхнет, блистая,
Птица синяя, подхватит
Утку в воздухе и сядет.
Все забыто. Бедный старец!
Или ты ошибся в чем-то.
Только старому неймется,
Одобрительно и громко
Он на весь аул смеется.

* * *

Поэзия — царица языка,
Она во власти только знатока.
В ней слову вольно и душе тепло.
Округлы формы, поступь так легка.

Кто допускает сор чужих словес,
Тот вовсе не поэт, а мелкий бес.
Читатели — все больше из невежд,
И не дано им слово знать на вес.

Аят и Хадис дали слову сок,
Чтобы расцвел поэзии цветок.
Когда бы слово не являло мощь,
Не стал бы словом говорить Пророк.

АБАЙ

Пророка, праведника, певца,
Ученого, святого мудреца —
Влекли слова, они слагали стих
По мере сил и милости Творца.

Стихи кропают многие шустро,
Но где избранник? Где его перо?
Кто может стих переложить, чтоб был внутри
Он золото, снаружи серебро?

Мой взгляд — в былом, я вижу старый быт,
Речь биев поговорками пестрит.
Что ни поэт, то неуч и глупец.
Из пустяков свои слова кроит.

Кобыз или домбра в руках у них,
Но служат недостойным песни их.
Прошли сквозь мир, кормясь за счет стиха —
Так на чужбине унижали стих.

И тот и этот петь и выть привык,
Продав за хлеб и душу и язык.
Как попрошайка выть в чужой земле
О том, что край его родной велик.

Тщеславных обирали похвальбой.
Но впрок не шла нажива, и порой
Тому кто слушал их, разинув рот,
Стихи казались праздной болтовней.

Не буду поговорками играть,
И горло, как акын, срывать.
Стих стал другим, так стань другим и ты,
Мой слушатель, чтобы меня понять.

Когда бы стал я славить старину,
Богатырей, красавиц и луну,
Ты бы внимал пустым моим словам,
Пуская восхищения слюну.

В цепях судьбы влачась за годом год,
К благим советам слеп и глух народ,
Зато плодит бродяг, пройдох, невежд,
Прости, увлекся, сей ругая сброд.

Сосну связавши с вербой, так сказать,
Всяк думает, чтоб где-нибудь урвать.
Из тех, кто ищет славы и добра,
Избранника судьбы не отыскать.

Кто воровством богатство нажил, тот
Гордится тем, что ловкачом слывет.
Нагнав на баев страхи мнимых бед,
Он выгоду свою и тут найдет.

Талант, терпенье, совесть, доблесть, честь —
Все не по ним, хотя и выбор есть.
Бегут от знанья, от глубоких дум,
Но ложь и сплетни теребят, как шерсть.

* * *

Немало мы прожили лет.
Пожалуй, пора на тот свет.
Язык мой и гибок и чист.
Как ясное небо лучист.
Но слушатель мой бестолков.
Знать, бедный удел мой таков.
Дойдя до преклонных годов,
Я нажил смертельных врагов.
Но в мире души не нашел.
Чтоб мой понимала глагол.
Сражаясь с толпою невежд,
Я много оставил надежд,
Но вышел на главный рубеж.
Довольно ходить на рысях
И падать на ровных местах!
Ты должен идти напрямик!
И пусть не загонят в тупик

Тебя ни печали, ни брань.
Воспрянь, моя воля, воспрянь!
Душа — ты окрепший птенец.
Что крылья раскрыл наконец.
Лети, иль на месте умри.
Пари, о родная, пари!
Устал я скорбеть и страдать,
Но многое должен сказать
И близких по духу найти.
Лети, мое слово, лети!
Пусть жара в груди не снести
И горькой тоски не избыть,
Спешу свою душу излить.
Всегда одинок средь невежд,
Ну что бы ты мог объяснить,
Ну что бы ты мог доказать
Толпе нечестивых людей?
Им только бы шум поднимать
В разгуле безумных страстей,
Им сплетни и ложь подавай
Не в силах оставить свой край,
Не в силах унять этот сброд,
Сидишь ты — а совесть грызет,
И так одиноко тебе.
Бесплодные годы прошли
С бесчестным народом в борьбе.
Твой путь одинок и уныл,
И ты покорился судьбе.
Да, имя твое — человек,
Но им ты не станешь вовек,
Живя среди подлых людей,
Орущих на скачках страстей.
Где дрожь твое тело трясет.
На сборы толпы не ходи
Без зова, и дома сиди.
Но где же терпения взять,
Чтоб дома весь век прозябать?
Узнав, что жена неверна.
Поняв, что погубит она,
Что стал бы делать потом?
Ведь и я в положении таком.

* * *

Коли в сердце нет воли, ничто
Не разбудит уснувшую мысль.
Коли света нет в разуме, то
Суждена тебе скотская жизнь.

Коли разум твой воли слабей,
То ему не постичь глубины.
Старца ум с каждым днем все грубей
От привычек, что пуше вины.

Жажду плоти душа утолит,
Но сама же ослабнет потом.
Плоть надеется и не скорбит,
И не знает отказа ни в чем.

У животных душа есть и плоть,
Но без разума, чувства и слов.
Что за радость прожить, о Господь,
Не вникая в глубины основ.

Коль слывешь человеком, тогда
Быть невеждой тебе не в чести,
Коль народ мой невежда, куда
Мне пойти, чтобы честь обрести?

* * *

Человек, ты мешок своего же дерьма,
От тебя после смерти воняет весьма.
Ты кичливо считаешь меня за неровню
Верный признак: твой разум осилила тьма.
Ты вчера был дитя, нынче старец седой.
Все меняется: мир и уклад вековой.
Чувствуй таинство Бога, люби человека.
Что тебя еще может увлечь под луной?

* * *

Я вырастил пса из щенка,
Он ногу мою прокусил.
Стрелять научил паренька,
Он взял и меня подстрелил.

* * *

Душа болит, скорбя,
Не может без тебя.
Но ты меня отвергла,
И зла моя судьба.
Бог дал такую участь
Переживу ли мучась?
Внушаю сердцу: пой!
А сам хожу больной.
Беда меня согнула,
Отказ терзает твой.
Так тяжело страдаю,
Как дальше жить, не знаю.
То лето, то зима,
Глотает годы тьма.
А ты молчишь надменно:
Ни звука, ни письма.
Душа горит, пылает
И кости расплавляет.
О, если бы мой стон
Тебе навеял сон,
Где бы стучали наши
Два сердца в унисон!
Воскрес бы я в надежде,
Что мил тебе, как прежде.

* * *

Чувства пылкие твои:
Лед и пламя, зной и холод.
Но тускнеет свет любви.
Да и ты уже не молод.
Прежде ты любил нежней.
Верен чувству дорогому.
Череду текущих дней
Ты осмыслишь по-другому.
Откровения любви
Вдруг покажутся пустыми.
Чувства прежние свои
Лень делить с людьми чужими.
Лень-то можно превозмочь.
Только жаль, что ум коснеет.
Твоего незнания ночь
Даже мудрый не рассеет.

КНИГА СЛОВ

Начало человечности — любовь и справедливость. Они присутствуют во всем и решают все. Это — венец творения Всевышнего. Даже в том, как овладевает жеребец кобылицей, проявляется любовь.

В ком господствуют чувства любви и справедливости — тот — м у д р, тот — у ч е н.

СЛОВО ПЕРВОЕ

Хорошо я жил или плохо, а пройдено немало: в борьбе и ссорах, судах и спорах, страданиях и тревогах дошел до преклонных лет, выбившись из сил, пресытившись всем, обнаружил бренность и бесплодность своих деяний, убедился в унизости своего бытия. Чем теперь заняться, как прожить оставшуюся жизнь?

Озадачивает то, что не нахожу ответа на свой вопрос.

Править народом? Нет, народ неуправляем. Пусть этот груз взвалит на себя тот, кто пожелает обрести неизлечимый недуг, или пылкий юноша с неостывшим сердцем. А меня сохрани Аллах от непосильного бремени.

Умножать ли стада? Нет, не стоит заниматься этим. Пусть дети растят скот, коль им надобно. Не стану омрачать остатки дней своих, ухаживая за скотом на радость проходимцам, вора и попрошайкам.

Заняться наукой? Как постичь науку, когда не с кем словом умным перемолвиться? Кому передать накопленные знания, у кого спросить то, чего не знаешь? Какая польза от того, что будешь сидеть в безлюдной степи, разложив холсты, с аршином в руке? Знания оборачиваются горечью, приносящей преждевременную старость, когда нет рядом человека, с кем можно поделиться радостью и печалью.

А может, посвятить себя богослужению? Боюсь, не получится. Это занятие требует полного покоя и умиротворения. Ни в душе, ни в жизни не ведаю покоя, уж какое благочестие среди этих людей, в этом краю!

АБАЙ

Воспитывать детей? И это мне не под силу. Воспитывал бы, да не ведаю как и чему учить? Какому делу, с какой целью учить, для какого народа воспитывать их? Как наставить, куда направить, когда сам не вижу, где бы дети могли приложить свои знания? И здесь не нашел я себе применения.

Наконец решил: бумага и чернила станут отныне моим утешением, буду записывать свои мысли. Если кто найдет в них нужное для себя слово, пусть перепишет или запомнит. Окажутся ненужными мои слова людям — останутся при мне.

И нет у меня теперь иных забот.

СЛОВО ВТОРОЕ

В детстве мне приходилось слышать, как казахи смеялись над узбеками: «Ах вы, сарты широкополье, камыш издаലെка носите, чтобы крыши покрыть, при встрече лебезите, а за спиной друг друга браните, каждого куста пугаетесь, трещите без умолку, за что и прозвали-то вас сарт-сурт»¹.

При встрече с ногаями² тоже смеялись и ругали их: «Ногай верблюда боится, верхом на коне устает, пешком идет — отдыхает, и беглые, и солдаты, и торговцы из ногаев. Не ногаем, а нокаем³ бы следовало вас называть».

«Рыжеголовый урус, этому стоит завидеть аул, как скачет к нему сломя голову, позволяет себе все, что на ум взбредет, требует «узун-кулака»⁴ показать, верит всему, что ни скажут», — говорили они о русских.

«Бог мой! — думал я тогда с гордостью. — Оказывается, не найти на свете народа достойнее и благороднее казаха!» Рядовали и веселили меня эти разговоры.

Теперь вижу — нет такого растения, которое бы не вырастил сарт, нет такого края, где бы не побывал торговец-сарт, нет такой вещи, которую бы он не смастерил. Живут миряне в ладу, вражды не ищут. Пока не было русских купцов, сарты

¹ Сарт-сурт- треск, трещотка

² Ногаями казахи называли татар.

³ Н о к а й - бестолковый, тупой.

⁴ Узун-к у л а к - длинное ухо, т. с. быстрое распространение слухов.

доставляли казахам одежду для живых и саван для умерших, скупали гуртами скот, который отец с сыном между собой поделить не могли. Теперь, при русских, сарты раньше других переняли новшества. И знатные баи, и грамотные муллы, и мастерство, и роскошь, и учтивость — все есть у сартов.

Смотрю на ногаев, они могут быть хорошими солдатами, стойко переносят нужду, смиренно встречают смерть, берегут школы, чтут религию, умеют трудиться и наживать богатства, паразитовать и веселиться.

Мы же, казахи, батрачим на их баев за жалкое пропитание. Нашего бая они гонят из своего дома: «Эй, казах, не для того наслан пол, чтобы ты его грязными сапогами топтал».

Сила их в том, что неустанно учатся они ремеслу, трудятся, а не проводят время в унижительных раздорах между собой.

О просвещенных и знатных русских и речи нет. Нам не сравняться с их прислужгой.

Куда сгнули наши былые восторги?

Где наш радостный смех?

СЛОВО ТРЕТЬЕ

В чем кроется причина разрозненности казахов, их неприязни и недоброжелательности друг к другу? Отчего слова их неискренни, а сами они ленивы и одержимы властолюбием?

Мудрые мира давно заметили: человек ленивый бывает, как правило, труслив и безволен, безвольный — труслив и хвастлив; хвастливый — труслив, глуп и невежествен; глупый невежествен и не имеет понятия о чести, а бесчестный побирается у лентяя, ненасытен, необуздан, бездарен, не желает добра окружающим.

Пороки эти оттого, что люди озабочены только одним — как можно больше завести скота и стяжать тем самым почет у окружающих. Когда б они занялись земледелием, торговлей, стремились к науке и искусству, не произошло бы этого.

Родители, умножив свои стада, хлопочут о том, как бы стада у их детей стали еще тучнее, чтобы передать заботу о стадах пастухам, а самим вести праздную жизнь — досыта есть мясо, пить кумыс, наслаждаться красавицами да любоваться скакунами.

В конце концов их зимовья и пастбища становятся тесными, тогда они, употребив силу своего влияния или занимаемого положения, всеми доступными для них средствами выкупают, выманивают или отнимают угодья соседа. Этот, обобранный, притесняет другого соседа или вынужденно покидает родные места.

Могут ли эти люди желать друг другу добра? Чем больше бедноты, тем дешевле их труд. Чем больше обездоленных, тем больше свободных зимовий. Он ждет моего разорения, я жду, когда он обнищает. Постепенно наша скрытая неприязнь друг к другу перерастает в открытую, непримиримую вражду, мы злобствуем, судимся, делимся на партии, подкупаем влиятельных сторонников, чтобы иметь преимущество перед противниками, деремся за чины.

Потерпевший не будет трудиться, добиваясь достатка иным способом, ни торговля, ни земледелие не интересуют его, он будет примыкать то к одной, то к другой партии, продавая себя, прозябая в нищете и бесчестии.

Воровство в степи не прекращается. Будь в народе единство, не стали бы люди мироволить вору, который, ловко пользуясь поддержкой той или иной группировки, только усиливает свой разбой.

Над честными сынами степи чинятся уголовные дела по ложным доносам, проводятся унижительные дознания, загады находятся свидетели, готовые подтвердить то, чего не видели и не слышали. И все ради того, чтобы опорочить честного человека, не допустить его к выборам на высокие должности. Если гонимому ради своего спасения приходится обращаться за помощью к тем же негодьям, он поступает своей честью, если не идет к ним на поклон — значит быть ему несправедливо судимому, терпеть лишения и невзгоды, не находя в жизни достойного места и дела.

Достигнув власти хитростью и обманом, волостные не замечают тихих и скромных, а стараются наладить отношения с людьми, подобными себе — увертливыми и ухватистыми, рассчитывая на их поддержку, а пуще всего опасаясь их вражды.

Сейчас в обиходе новая пословица: «Не суть дела, суть личности важна». Значит, добиться намеченного можно не правотою предпринятого дела, а ловкостью и хитроумием исполнителя его.

Волостные избираются сроком на три года. Первый год их правления проходит в выслушивании обид и упреков: «Не мы ли тебя выдвигали?». Второй год уходит на борьбу с будущими соперниками. И третий — в предвыборных хлопотах, чтобы снова быть избранным. Что остается?

Наблюдая, как народ чем дальше, тем больше погрязает в распри, я пришел к выводу: в волостные нужно избирать людей, которые получили пусть небольшое, но русское образование. Если таковых нет или есть, но их не хотят выдвигать, пусть волостные назначаются уездным начальством и военным губернатором. Это было бы полезно во многих отношениях. Во-первых, тщеславные казахи стали бы отдавать детей на обучение; во-вторых, волостные не зависели бы от прихоти местной знати, а подчинялись бы только высшему начальству. Дабы не плодить неизбежные доносы и клеветы и не давать им ходу, следовало бы оградить назначаемого от всяческих проверок и испытаний.

Мы имели возможность убедиться в бесполезности выборов биев-судей в каждой волости. Не всякому под силу вершить правосудие. Чтобы держать совет, как говорится, на «вершине Культобе», необходимо знать своды законов, доставшихся нам от предков: «Светлый путь» Касым-хана, «Ветхий путь» Есим-хана, «Семь канонов» Аз Тауке-хана. Но и они устарели со временем, требуют изменений и непогрешимых вершителей, коих в народе мало, а то и вовсе нет.

СЛОВО ЧЕТВЕРТОЕ

Люди, хорошо знающие казахов, говорили: «Если биев двое, то споров четыре». Отсутствие верховного судьи и четное число биев только усложняет решение споров. Зачем наращивать количество биев? Не лучше ли выбрать из каждой волости по три образованных и толковых человека, не определяя срока их пребывания на посту, и смещать только тех, кто обнаружит себя в неблагоприятных делах.

Пусть бы споры решались двумя судьями и посредником, выбранным истцами. И только не сыскав истины у этих людей, не придя к мировой, спорящие обращались бы к одному из трех постоянных судей. Тогда бы суды не затягивались.

Люди внимательные давно заметили — глупый смех равносителен опьянению. Опьянение ведет к проступкам, разговор с хмельным причиняет головную боль. Предаваясь пустому смеху, человек теряет совесть, отстраняется от дел, совершает непростительные ошибки, за что ожидает его возмездие, если не на этом, так на том свете.

Человек, склонный к размышлениям, всегда вдумчив, собран, будь то в делах мирских или перед судом смерти. Собранность в делах и мыслях — основа благополучия. Значит ли это, что мы должны постоянно предаваться унынию? Разве может душа лишь печалиться, на зная веселья и смеха? Нет, я вовсе не за то, чтобы мы только и знали что горевать беспричинно. Но стоит задуматься о своей беспечности, опечалиться этим и постараться избавиться от беспечности, заняв себя полезным делом. Не пустое веселье, а полезный и разумный труд исцелит душу.

Только слабые духом могут затвориться в себе, предаваясь горьким раздумьям, не находя утешения.

Если смеешься над глупостью человека дурного, смейся, не радуясь чужой глупости, а гневно. Такому смеху не будешь предаваться часто. Смех с досады — горький смех.

Смейся восторженно, искренне радуясь, когда видишь человека, обретшего благо, свершившего дела добрые, достойные подражания. Хороший пример учит сдержанности, вовремя остановит, не допустит опьянения.

Не всякий смех заслуживает одобрения. Существует же среди прочего смеха такой, что не идет из груди Богом данным путем, а рядится да пустым звоном рассыпается, единственно ради того, чтобы прожурчать красиво.

Человек рождается на свет с плачем и уходит скорбя. В промежутке между этими двумя событиями, так и не изведав истинного счастья, не распознав до конца ценности и неповторимости дарованной ему жизни, он бездумно прожигает ее в унижительных ссорах и недостойных спорах. Спыхватывается, когда жизнь уже на исходе. И только тогда начинает понимать, что ни за какие сокровища мира невозможно продлить ее хотя бы на один день.

Жить хитростью, обманом, попрошайничеством — удел бездарных проходимцев. Веруй в Бога, надейся на свое умение и силы. На честный и самоотверженный труд даже твердь земная ответит всходами.

СЛОВО ПЯТОЕ

Печаль омрачает нам душу, леденит тело, сковывает волю и, наконец, изливается словами из уст или слезами из глаз. Я видел, как люди молились: «О, Аллах, сделай нас беспечными, как младенцев». Мнят себя страдальцами, обремененными тяжкими заботами и несчастьями, будто они разумнее детей. О заботах же их можно судить по пословицам: «Если жить осталось до полудня, делай запасы на день», «Нищему и отец становится чужим», «Скот для казаха — плоть от плоти его», «У богатого лик светел, а у бедного — все равно, что точило», «Джигит и волк добудут пищу в пути», «Стада почитаемых мужей находятся в людях, заботятся они о своем добре от безделия», «Рука, умеющая брать, умеет и давать», «Кто сумел нажиться, тот и прав», «Приносящий дары срывает завесу отчуждения», «Если на бая надежда плоха, то и на Бога не надейся», «Если голоден, скачи к дому, где поминки», «Берегись озера с глубокими берегами, да народа немилосердного».

Подобных пословиц множество.

О чем они говорят? Не о науке и знаниях, не о мире и справедливости радеет казах, ему бы разбогатеть, да не знает — как? Вот и ловчит, хитрит, чтоб хоть лестью выманить богатство у других, не удастся — будет люто враждовать со всем светом. Отца родного не прочь обобрать и не сочтет это позором для себя. Не принято у людей осуждать тех, кто добывает себе скот обманом, подлостью, попрошайничеством, разбоем или другими ухищрениями...

Чем же отличается их ум от детского? Дети боятся раскаленного очага, взрослых не утратить и адовым огнем. Дети, стыдясь, готовы сквозь землю провалиться, а взрослые не ведают стыда. В этом их превосходство над детьми? Не раздай мы им того, что имеем, не позволим мы им разорить себя, не опустим мы до их уровня, они готовы отвернуться от нас.

И это народ, к которому мы тянемся душой?

АБАЙ СЛОВО ШЕСТОЕ

Одна из казахских пословиц гласит: «Начало успеха — единство, основа достатка — жизнь».

Но у каких людей бывает единство, и как они добиваются согласия между собой — казахи не знают. Полагают, что это — общность скота, имущества, еды. Если так, то какой прок от богатства и какой вред от нищеты? Стоит ли трудиться ради богатства, не избавившись прежде от родственников? Нет, единство должно быть в умах, а не в общности добра. Объединить можно людей различных по происхождению, религии и духу, щедро раздаривая им скот. Добиваться единства ценой скота — вот начало нравственного падения. Братья должны жить в согласии не потому, что находятся в зависимости один от другого, а надеясь на свои умения и силу, уповая каждый на собственную судьбу. Иначе они и Бога забудут, и делом не займутся, а станут искать напасти друг на друга. Погрязнут во взаимных обидах, будут клеветать, хитрить и обманывать друг друга. Как тут добиться единства?

«Жизнь — основа достатка». О какой жизни идет речь? О бытие ради того, чтобы душа тела не покинула? Но такое существование и собаке дано. Тот, кто дорожит такой жизнью, трепещет перед страхом смерти, становится врагом жизни небесной. Спасаясь, бежит от врага и слывет трусом, уклоняется от работы и слывет лодырем, превращается в противника истинного благополучия.

Нет, речь тут о другой жизни. О той, когда жива душа и ясен ум. Если ты жив, но душа твоя мертва, слова разума не достигнут твоего сознания, ты не сумеешь зарабатывать на жизнь честным трудом.

Бездельник, лживый зубоскал,
Нахлебник и нахал,
В душе холуй, на вид удал
Не ведает стыда.

Будучи таким, не сочти себя за живого. Праведная смерть предпочтительнее такой жизни.

СЛОВО СЕДЬМОЕ

Ребенок рождается на свет, наследуя два начала. Первое из них требует еды, питья и сна. Это — потребность плоти, без этого тело не может служить пристанищем для души, не будет расти и крепнуть. Другое — тяга к познаниям. Младенец тянется к ярким вещам, берет их в рот, пробует на вкус, прикладывает к щеке. Встрепенется, услышав звуки лудки или свирели. Подрощи, бежит на лай собаки, на голоса животных, на смех и плач людей, теряет покой, спрашивая обо всем, что видят глаза и слышат уши: «Что это? Зачем это? Почему он так делает?» — это уже потребность души, желание все видеть, все слышать, всему учиться.

Не раскрыв для себя видимых и невидимых тайн вселенной, не объяснив всего себе, человеку не стать человеком. И бытие души такого человека тогда ничем не разнится от бытия иной твари.

Изначально Бог отличил человека от животного тем, что наделил его душой. Почему мы, повзрослев и поумнев, не ищем и не находим удовлетворения тому любопытству, что в детстве заставляло нас забывать о еде и сне? Почему мы не избираем путь тех, кто ищет знаний?

Нам бы неустанно ширить круг своих интересов, множить знания, которые питают наши души. Нам бы понять, что блага души несравненно выше телесных, и подчинить плотские потребности велению души. Но нет, не стали мы делать этого. Кликушествуя и каркая, не продвинулись мы дальше навозной кучи у аула. Душа правила нами только в детстве. Повзрослев и окрепнув, мы не позволили ей повелевать собой, подчинили душу телу, на все окружающее смотрим глазами, но не разумом, не доверяемся порывам души. Довольствуясь внешним видом того, что охватывает взор, не пытаемся вникнуть во внутренние тайны, полагая, что ничего не теряем от этого незнания. На замечания и советы людей умных отвечаем: «Ты живи своим умом, а я своим проживу», «Чем быть богатым чужим умом, лучше быть бедным, да по-своему». Мы не способны оценить их превосходства над нами, не понимаем смысла сказанного ими.

Нет ни искры в груди, ни веры в душе. Чем отличаемся мы от животного, если видим только глазами? В детстве мы были

лучше. Тогда мы были человеческими детьми — стремились узнать как можно больше. Сейчас мы хуже скота. Животное не знает ничего, но и не стремится ни к чему. Мы не знаем ничего, но готовы спорить до хрипоты: отставая свою темноту, стремимся свое невежество выдать за знания.

СЛОВО ВОСЬМОЕ

Станет ли кто прислушиваться к нашим советам или внимать наставлениям? Кто-то волостной, а кто-то бий. Имея намерения учиться уму-разуму, разве стали бы они избираться на такие должности? Эти люди считают себя достаточно умными и стремятся к власти, чтобы учить и воспитывать других, будто бы достигли полного совершенства, и единственное, что им осталось, — это других наставлять. Им ли слушать нас, да и захоти они слушать, найдется ли у них на это время? Головы их заняты заботами: как бы ненароком не провиниться перед начальством, не обозлить вора, не смутить народ, не остаться в накладе, а найти выгоду. Кому-то надо побить, кого-то вызволить. Все недосуг...

Богачи? Те ни в чем нужды не знают. Пусть на день, но им дано богатство, им кажется, что они владеют сокровищами чуть ли не половины мира, а чего им не хватает, то купят за скот. Взоры их высоко, а помыслы еще выше. Честь, совесть, искренность для них не дороже скота. Был бы скот, уверены, можно подкупить самого Бога. Скот заменяет им все — родину, народ, религию, родных, знания. Где им прислушиваться к чужим советам? Прислушался бы да времени нет. Надо скотину напоить-накормить, выгодно продать, от вора и волка уберечь, от холода укрыть да найти человека, который бы занялся всем этим. Пока все уладит-утрясет, до похвальбы доведет. Недосуг и ему!

А вор-злодей да мошенник лукавый так или иначе никого слушать не станут.

Бедняки, что смиреннее овцы, озабочены своим пропитанием. Что им советы, знания, учения, когда все это не нужно богатым? «Не трогайте нас, беседуйте с теми, кто больше нашего понимает», — говорят они, будто, если беден, так и знания не нужны. Им ни до кого нет дела. Имея то, что имеют другие, они и горя бы никакого не знали.

СЛОВО ДЕВЯТОЕ

Я сам казах. Люблю я казахов или не люблю? Когда б любил, одобрил бы их нравы, нашел бы в их поведении какую-нибудь малость, что принесла бы мне радость или утешение, позволила бы довольствоваться не теми, так иными их качествами, и не померкла бы надежда моя. Но нет этого. Когда б не любил, не стал бы говорить с ними, делиться сокровенными мыслями, советоваться, входить в их круг, интересоваться их делами, спрашивая: «Что там делают, что происходит?», полеживал бы себе спокойно, нет, — так вовсе откочевал бы от них.

Надежды такой, что они изменятся или я образумлю, исправлю их, тоже не питаю. Не испытываю ни одного из этих чувств. Как же так? Должен бы склониться к чему-то одному.

Я хоть и живу, живым себя не считаю. Не знаю, от досады ли на людей, от недовольства ли собой, а может, и по какой иной причине. Внешне жив, внутри все мертво. Сержусь, но не испытываю гнева. Смеюсь, но не могу радоваться. Слова, произносимые мной, и смех кажутся мне не моими. Все чужое.

В молодые годы и не помышляя о том, что можно оставить свой народ, любил казахов всей душой, верил в них, когда же довелось узнать людей, когда постепенно угасла моя надежда, обнаружил: нет уже той силы, которая позволила бы покинуть родные края, породниться с чужими, поэтому в груди у меня сейчас — пустота, а вообще думаю: может, оно и к лучшему? Умирая, не буду страдать: «Увы, не привелось изведать еще такой-то радости!...» Не терзаясь сожалениями о земном, утешусь надеждой на предстоящее.

СЛОВО ДЕСЯТОЕ

Люди молят Бога о ребенке. Зачем человеку ребенок? Говорят, надо наследника оставить, чтобы сын кормил родителей на старости лет, молился за них после их смерти. Только и всего?

Что значит оставить наследника? Боишься, после смерти твое имущество окажется без хозяина? Тебе ли печалиться о вещах, которые останутся после тебя? Или тебе жаль оставить их людям? Какие сокровища ты нажил, чтобы жалеть о них?

АБАЙ

Хороший ребенок — в радость, плохой — в тягость. Как знать, какого ребенка даст тебе Бог? Или тебе недостаточно унижений, которые ты сам вынес за свою жизнь? Или мало гнусностей сотворил ты своими руками? Почему тебе хочется еще породить ребенка, вырастить его таким же негодяем, обречь его на те же унижения?

Хочешь, чтобы сын молился за тебя после твоей смерти? Если в жизни ты делал людям добро, кто не помолится за упокой твоей души? Но если ты чинил только зло, что тебе молитвы сына? Разве он сумеет сделать за тебя те благодеяния, которых ты сам не совершил?

Если просишь ребенка для радостей потусторонней жизни, значит заведомо желаешь ему ранней смерти. Если просишь для радостей этой жизни, разве родится у казаха такой сын, который бы, возмужав, окружил родителей заботой, ограждал их от мук? Твоему ли народу, такому ли отцу, как ты, воспитать подобного сына?

Ты хочешь, чтобы он кормил тебя, когда ты одряхлеешь? И это пустое. Во-первых, доживешь ли ты до немощной старости? Во-вторых, вырастет ли твой сын настолько милосердным, чтобы заботиться о твоей старости? Кто не возьмет на себя заботы о тебе, если у тебя есть скот? Не будет скота, еще неизвестно, кто и как будет кормить тебя. Также неизвестно, будет твой сын множить добро или примется транжирить нажитое тобой.

Хорошо. Скажем, Бог услышал твои молитвы, дал тебе сына. Сумеешь ты дать ему хорошее воспитание? Нет. Не сумеешь. Мало тебе своих грехов, погрязнешь еще и в грехах сына.

С самого начала жизни будешь обманывать ребенка, суля ему то одно, то другое. И будешь радоваться, что удалось обмануть. Кого будешь винить, когда он вырастет лгуном? Учишь его сквернословить, поносить других, чуть что защищаешь: «Не троньте этого упряма», потакаешь его озорству. Отдавая в учение, выбираешь муллу за малую плату, лишь бы научить ребенка читать и писать, учишь хитрости и подлости, вселяешь в его душу недоверие к сверстникам, прививаешь дурные наклонности. Это и есть твое воспитание? И от этого ребенка ты ждешь милосердия?

Люди так же молят Бога и о богатстве. Зачем человеку богатство? Ты молил Бога? Молил. Бог тебе дает, а ты не берешь! Дал он тебе силы, чтобы ты мог трудиться и наживаться. Разве ты тратишь эту силу на праведный труд? Нет. Бог дал тебе силы, чтобы ты мог учиться, дал разум, способный усвоить науки, но неизвестно, на что ты потратил их. Кто не сумеет разбогатеть, если будет трудиться без лени, добиваться без усталости, творить с умом? Но тебе ведь не это нужно, тебе хочется получить богатство, запугивая, выпрашивая, обманывая других. Разве это мольба? Это попрошайничество, разбой, чинимый утратившим совесть и честь.

Ну, скажем, выбрал ты этот путь, добыл себе скот. Так используй его на то, чтобы получить образование. Не для себя, так для сына. Без просвещения нет ни веры, ни блага. Без знаний ни намаз, ни посты, ни паломничества не достигнут цели. Я еще не встречал человека, который бы, добыв богатство разбойным путем, использовал его на благое дело. То, что добыто собачьим путем, и тратится по-собачьи. И не остается от такого богатства ничего, кроме горечи разочарования, злобы, душевных мук.

Пока богатство в его руках, он кичится им.

Растратив, хвалится тем, что «и он когда-то был богат». Обеднев, опускается до попрошайничества.

СЛОВО ОДИННАДЦАТОЕ

Чем промышляет, как живет народ? Есть два средства. Одно из них — воровство. Вор надеется разжиться краденым; бай думает умножить свои стада, вернув похищенное с лихвой; власть имущий, обещая баю сыскать и возратить пропажу, а вору — избежать правосудия, обирает обоих. Обыватель плутует, донося на вора властям, в то же время оказывая ему мелкие услуги и скупая у него ворованное по дешевке.

И другое — мошенники надоумливают людей на хитрости, о которых они и не помышляют, подстрекают: сделай так, и станешь знатным, сделай эдак — добудешь несметные богатства, обретешь славу неуязвимого, устроишь недругов. Разжигая нездоровые страсти, натравливая людей друг на друга, надеется сгодиться кому-нибудь из них, на том и греет руки.

АБАЙ

Так и живут: вельможный — помогая баю и пособляя вору, бедняк — подыгрывая власть имущим, поддерживая их в спорах, примыкая то к одной, то к другой партии, за здорово живешь поступаясь собственной честью, продавая жену, детей, сородичей.

Не будь вора и мошенника, задумался бы народ. Он бы и рад трудиться честно, тянуться к добру и знаниям, когда бы бай довольствовался тем, что имеет, а бедняк, не теряя надежды и веры, добивался бы того, чего ему не хватает.

Простой люд невольно посредничает в грязных делах. Кому под силу искоренить сие зло? Неужели канут в забвение понятия чести и клятвы, верности и совести?

Нашлась бы сила, способная укротить вора, но кто и каким путем образумит бая, из алчности потакающего лукавым наущениям мошенника?

СЛОВО ДВЕНАДЦАТОЕ

Когда кто-то учит других слову Божьему, хорошо ли, плохо ли делает он свое дело, у нас язык не повернется запретить ему проповедь, ибо нет ничего предосудительного в делах благонамеренных. Пусть наставляет, если даже сам недостаточно просвещен. Но ему следует помнить два непреложных условия.

Прежде всего, он должен утвердиться в своей вере, вторых, пусть слишком не довольствуется тем, что знает, а постоянно совершенствуется. Если кто, не завершив учебу, оставляет ее, тот лишает себя Божьего благословения, от его наставлений прока не жди. Что толку, если, обернув голову чалмой, строго соблюдая посты, совершая моления, он напускает на себя благообразие, но не знает, в каких местах требует повторения или в каком месте может прерваться тот или иной намаз?

Кто небрежен, не соблюдает себя в строгости, не умеет сострадать, того нельзя считать верующим — без бережливости и внимания не удержать в душе иман — веру.

СЛОВО ТРИНАДЦАТОЕ

И м а н — есть незыблемая вера в единого и всемогущего Создателя, о бытии и существовании которого дано нам знать из посланий через его пророка, да благословит его Аллах. Существует двойкий путь верования.

Одни принимают веру, убедившись в ее необходимости и справедливости, укрепляют ее в себе разумными доводами. Эту веру мы называем «якини иман»¹.

Другие веруют, черпая познания из книг и со слов муллы. Этим людям требуется особая приверженность к предмету своей веры, твердость духа, дабы выстоять перед соблазнами тысячи искусителей и не дрогнуть даже перед лицом смерти. Это есть «таклиди иман»².

Чтобы сохранить в себе иман, необходимо иметь отважное сердце, твердую волю, уверенность в своих силах. Но как нам быть с тем, кто не имеет знаний, позволяющих отнести его к приверженцам «якини имана», или не имеет твердых убеждений, легко поддается соблазнам и уговорам, из корысти называет черное — белым, белое — черным, клянется, выдавая ложь за правду, чтобы назвать его сторонником «таклиди имана»?

Сохрани нас Аллах от таких людей. Каждый должен помнить, не существует имана помимо упомянутых.

И пусть вероотступники не рассчитывают на беспредельность Божьей милости, они не заслуживают ни прощения Аллаха, ни защиты пророка. Будет проклят тот, кто принимает за истину ложные пословицы: «Острие меча сильнее клятвы», «Нет греха, которого не простил бы Аллах».

СЛОВО ЧЕТЫРНАДЦАТОЕ

Есть ли у человека что-либо драгоценнее его сердца? Называя кого-то человеком с сердцем, люди почитают его за батыра. Другие качества сердца они себе ясно не представляют. Милосердие, доброта, умение принять чужого за родного брата, желая ему благ, которые бы пожелал себе — все это веление

¹ Якини- истинная вера (арабск.)

² Таклиди — традиционная вера (арабск.)

АБАЙ

сердца. И любовь — желание сердца. Язык, повинясь сердцу, не солжет. Только лицемеры о сердце забывают. Те же, кого молва кичит «человеком с сердцем», часто оказываются людьми, не стоящими похвалы. Если у них не в чести учтивость, верность данному обету, отвращение от зла, способность вести за собой заблудших, а не плестись за толпой жалким псом, умение смело постоять за правое дело, когда это трудно, не отступить от истины, когда это сделать легче легкого, то в груди тех, кого люди почитают за батыров, бьется не обыкновенное, а волчье сердце.

Казах ведь тоже дитя человеческое. Многие из них сходят с пути истины не от недостатка разума, а от того, что не имеют в сердце мужества и стойкости, чтобы принять советы умного и следовать им. Многим из тех, кто уверяет, будто совершил зло по незнанию, я не верю. Есть у них знания, но постыдное безволие и лень заставляют их пренебрегать этими знаниями. Оступившись раз, редко кто находит в себе силы для исправления.

Те, кого люди называют крепкими жигитами, храбрыми жигитами, ловкими жигитами, чаще всего подбивают друг друга на темные, скверные дела. Их слепое подражание друг другу, бездумная удаля приводят к несчастьям.

Если человек, предавшись дурным поступкам, безудержному бахвальству, не в силах остановиться и взыскать с себя, не попытается очиститься перед Богом или собственной совестью, как назвать такого жигитом?

Впору задаться вопросом — человек ли он?

СЛОВО ПЯТНАДЦАТОЕ

Между умными и глупыми людьми, по-моему, есть существенная разница.

Родившись на свет, человек не может жить, не увлекаясь интересными вещами. Дни увлечений и поисков остаются в памяти самыми светлыми днями его жизни.

Разумный человек интересуется достойными серьезными делами, упорно добивается своей цели, и даже воспоминания о перенесенных невзгодах на пути к ней ласкают слух и радуют

сердце его слушателей. В ней не найдешь и тени сожаления о прожитых годах.

Легкомысленный человек тратит время на ничего не стоящие, пустые, бессмысленные затеи. Хватившись, обнаруживает, что лучшие годы пролетели напрасно и позднее раскаяние не приносит ему утешения. В молодые годы он ведет себя так, будто молодость бесконечна, не сомневается, что впереди его ждут еще более заманчивые утехы и радости. Но очень скоро, утратив былую силу и гибкость, он оказывается не годным ни на что.

И еще одно искушение подстерегает людей, страстно увлекающихся, — достижение успеха или приближение к нему, дурманит им головы, пьянит. Хмель застилает разум, заставляет совершать оплошности, человек невольно привлекает к себе внимание окружающих, становится объектом людских пересудов и насмешек.

Разумные в такие критические моменты не теряют рассудка, сдержанны и не выставляют своих чувств на всеобщее обозрение.

Глупый же скачет на неоседланном коне, воздев глаза к небу, словно обезумев, потеряв в пылу шапку и не обращая внимания на то, что полы его чапана покрывают зад лошади...

Вот что я видел.

Желаешь быть в числе умных людей, спросивай себя раз в день, раз в неделю или хотя бы раз в месяц: как ты живешь? Сделал ли ты что-нибудь полезное для своего образования, для земной или потусторонней жизни, не придется ли тебе потом испить горечь сожаления?

Или же ты и сам не заметил, не помнишь, как и чем жил?

СЛОВО ШЕСТНАДЦАТОЕ

Казах не беспокоится о том, угодны ли Богу его моления. Он делает только то, что делают другие — встает и падает, молясь. С Богом обходится примерно как с купцом, явившимся за долгом: «Это все, что имею, хочешь — бери, не хочешь — не из-под земли же я достану тебе скот». Не будет утруждать

АБАЙ

себя, думая, ломая язык, обучаясь, заботясь об очищении веры. «Это все, что знаю, не братья же за учебу на старости лет. Главное — не попрекнули бы, что не молюсь, а что язык коряв — не беда».

Разве у него язык устроен не так, как у других?

СЛОВО СЕМНАДЦАТОЕ

Воля, Разум и Сердце обратились однажды к Науке, чтоб разрешить спор: кто из них важнее.

Воля сказала: «Эй, Наука, ты ведь знаешь, без меня ничто не достигает совершенства: чтобы познать тебя, надо упорно учиться, а без меня этого не сделать; служить Всевышнему, поклоняясь ему, не ведая покоя, можно только с моей помощью, нельзя, если меня нет, добиться в жизни богатства, мастерства, уважения, карьеры. Разве не я оберегаю людей от мелких страстей и держу их в узде, не я ли предостерегаю их от греха, зависти, соблазнов, не я ли помогаю им собраться и в последнюю минуту удержаться на грани пропасти? Как могут спорить со мной эти двое?»

Разум сказал: «Только я способен распознать, какое из твоих слов полезно и какое пагубно, будь то в земной или загробной жизни. Только мне дано постигнуть твой язык. Без меня не избежать зла, не найти выгоды, не постичь знаний. Почему эти двое спорят со мной? На что они годятся без меня?».

Сердце сказал: «Я — владыка человеческого тела. Кровь идет из меня, душа обитает во мне, без меня жизнь невысказима. Я лишая сна, заставляю ворочаться тех, кто лежит в мягкой постели, вынуждаю их думать о бедных, не имеющих крова, мерзнущих и голодающих. По моей воле младшие почитают взрослых и снисходительны к меньшим. Но люди не стараются сбегать меня в чистоте и от этого страдают сами. Будь я чистым, не стал бы я делать различия между людьми. Я восторгаюсь добродетелью, я восстаю против зла и насилия. Самолюбие, совесть, милосердие, доброта — все исходит от меня. На что годятся эти двое без меня? Как они смеют спорить со мной?»

Выслушав их, Наука ответила:

— Воля, ты все верно сказала. В тебе еще много достоинств, о которых ты не упомянула. Ничего нельзя достигнуть без твоего участия. Но ведь в тебе таится и жестокость, равная твоей силе. Ты тверда в служении добру, но не меньшую твердость проявляешь и в служении злу. Вот что плохо в тебе.

Разум! И ты прав. Без тебя невозможно добиться в жизни чего-либо. Благодаря тебе мы узнаем о Создателе, посвящены в тайны двух миров. Но это не предел твоих возможностей. Лукавство и коварство — тоже творения твоих рук. И добрый, и злой опираются на тебя, ты верно служишь и тому, и другому. Вот в чем твой изъян.

Моя задача — помирить вас. Хорошо бы повелителем и вершителем в этом споре явилось С е р д ц е.

Разум! У тебя множество путей-тропинок. Сердце не может следовать по каждой из них. Оно не только радуется твоим добрым замыслам, но и сопутствует тебе в них с охотою. Но оно не последует за тобой, если ты замыслил недоброе, и даже отстранится от тебя с брезгливостью.

Воля! В тебе много силы и мужества, но и тебя Сердце способно удержать. Оно не станет препятствовать в деле благоразумном, но в деле ненужном повяжет тебя по рукам.

Вам следует объединиться и во всем повиноваться Сердцу. Если вы все трое мирно уживетесь в одном человеке, то прахом с его ног можно будет исцелять незрячих. Не найдете согласия, я отдам предпочтение Сердцу. Береги в себе человечность. Всевышний судит о нас по этому признаку. Так сказано и в Книге, — сказала Наука.

СЛОВО ВОСЕМНАДЦАТОЕ

Человек должен одеваться скромно, содержать одежду в чистоте, быть опрятным. Тратить на одежду больше, чем позволяют средства, обременять себя излишней заботой о внешности могут только щеголи.

Щеголи проявляют себя по-разному: один холит лицо, лелеет усы и бороду, нежит тело, ступает с важностью — то брови вскинет томно, то пальцами стучит, то локоть в сторону

АБАЙ

отставит; другой же подчеркнуто небрежен в своем щегольстве и, стараясь прослыть к тому же простецким парнем, как будто нечаянно обронит вскользь про лучшего скакуна и свои богатые наряды — мол, ничего особенного; усердствует, привлекая к себе внимание тех, кто стоит выше него, вызывает зависть в равных себе, а среди низших слывет примером недосыгаемой изысканности и роскоши. О нем говорят: «О чем можно тужить, имея такого коня и одеваясь как он?»

Все это и нелепо и стыдно.

Пусть никто не увлечется этой блажью, иначе трудно будет ему вернуть истинно человеческий облик.

В слове «кербез»¹ вижу родство со словами «кер»², «керден»³, предостерегающее людей от этих пороков.

Человек должен отличаться от других умом, знаниями, волей, совестливостью, хорошим нравом. Думать, что можно возвыситься иначе, может только глупец.

СЛОВО ДЕВЯТНАДЦАТОЕ

Дитя человеческое не рождается на свет разумным. Только слушая, созерцая, пробуя все на ошупь и на вкус, оно начинает познавать разницу между хорошим и плохим. Чем больше видит и слышит дитя, тем больше узнает. Многое можно усвоить, внимая словам разумных людей. Недостаточно обладать разумом — только слушая и запоминая наставления знающих, избегая пороков, можно стать полноценным человеком.

Но если человек постигает мудрые речи, неуместно восторгаясь или наоборот вяло, рассеянно, не переспрашивая непонятого, не стараясь вникнуть в суть сказанного или же не делает для себя никаких выводов, хотя чувствует их справедливость и пользу, что толку от того, слушает он или не слушает?

О чем говорить с человеком, который не знает цену слову?

Как сказал один мудрец, чем говорить с людьми, не знающими цену слову, лучше пасти свинью, которая признает тебя...

¹ Кербез — франт, щеголь.

² Кер — чванливый.

³ Керден — спесивый.

СЛОВО ДВАДЦАТОЕ

Все мы знаем — ничто не властно над судьбой. Человеку свойственно чувство пресыщения. Это не приобретенное, но дарованное природой свойство человека. Изведав однажды пресыщение, уже не освободиться от него. Если даже собравшись с силами отбросишь его, оно будет наступать и одолевать тебя.

Разумный не преминет задуматься о том, что нет такой вещи, которым бы не пресытился человек. Надоедает ему, в большей или меньшей мере, все — еда, развлечения, щегольство, пиры, компании, стремление превзойти других, женщины. Рано или поздно обнаружив порочность, бессмысленность всего, он разочаровывается и охладевает.

Жизнь человека, его судьба, так же, как и все, что существует на свете, переменчивы. Ничему живому на земле не дано состояние покоя. Откуда же взяться постоянству чувств?

Испытать пресыщение дано людям умным, которые в жизни стремятся к совершенству, многому знают цену, разборчивы, способны постичь никчемность и суетность земного бытия. Постигшим скоротечность и тленность земной радости сама жизнь кажется постылой.

Я подумал: блажен тот, кто глуп и беспечен.

СЛОВО ДВАДЦАТЬ ПЕРВОЕ

Трудно удержаться от самодовольства, будь оно в большей или меньшей степени. Я отметил два вида его: это гордыня и бахвальство.

Горделивый человек сам себе дает высокую оценку. Прилагает все усилия, чтоб не прослыть в народе невеждой, легкомысленным, не сдерживающим своих обещаний, невоспитанным, чванливым, бессовестным лгуном, злопыхателем, мошенником. Понимает всю унижительность этих пороков, стремится быть выше их. Это свойство человека разумного, совестливого, возвышенного. Он согласен с тем, чтоб о нем не говорили ничего хвалебного, и сделает все возможное, чтоб его имя не поносили.

Другой же, бахвал, усердствует, чтоб о нем говорили

АБАЙ

как можно больше. Пусть все знают, что он — батыр богат, родовит... Он упускает из виду, что люди непременно скажут и то, чего человеку не очень хотелось бы слышать о себе. Не то чтобы он забыл об этой стороне известности, просто даже не обращает внимания на эту неизменную изнанку славы. Такие хвастуны обычно бывают трех видов.

Первый из них одержим желанием прославиться в чужих краях, среди незнакомых ему людей. Он невежда, но в нем еще теплятся некоторые человеческие качества.

Другой хочет стать известным и быть хваленым в своем роду. Невежество этого полное, человечности явно недостает.

Третий ищет, чем бы похвастаться перед своими домочадцами или в своем ауле, ни один человек со стороны не одобрил бы его похвальбы. Вот этот — невежда из невежд, и он уже не человек.

Тот, кто желает заслужить похвалу среди чужих, будет стараться отличиться в своем роду. Тот, кто желает быть хваленым в своем роду, будет добиваться похвалы у своих близких. Тот, кто ищет похвалы у близких, уверен, добьется ее, расхваливая и вознося до небес самого себя.

СЛОВО ДВАДЦАТЬ ВТОРОЕ

Думаю, кого среди казахов сегодня я бы мог любить или уважать?

Уважал бы б а я, да нет нынче такого; если и есть, он не хозяин своей воли и своего богатства. Враждуя с одними, из осторожности раздает скот другим, оказываясь в итоге обязанным доброй сотне людей. Думает, оказал милость, откликнувшись на их покорные просьбы. По глупости своей так думает. Он сам находится в зависимости от них. Ни щедрым, ни милосердным его не назвать. На родной земле со своим народом бьется, добром сорит, распинаясь перед недостойными. Там, где баи не находят между собой согласия, плодятся всякого рода проходимцы, страшат их и живут за их счет.

Стал бы уважать м ы р з у. Но не встретить в наши дни истинно щедрых, а тех, кто без толку раздает скот направо и

налево, больше, чем собак. Одни раздают скот добровольно, желая сыскать выгоду, другие — поневоле, иной так суетится, стараясь мырзой прослыть, будто приложили ему в одно место просоленную кошму, да только чаще всего тоже оказывается жертвою лиходеев.

Уважал бы волостного и бия. Однако нет в степи божеской управы и суда. Власть, заслуженная низкопоклонством или купленная за деньги, не дорогого стоит.

Хотел бы уважать с и л ь н о г о, но вижу — все у нас крепки на худое дело, готовых на добрые дела не сыскать.

Найти бы человека у м н о г о и ему оказать почести. Но нет человека, чей бы ум был скор в служении делу совести и справедливости, а на хитрость и вероломство всяк горазд.

Уважал бы у б о г о г о и н и щ е г о, но ведь и его не сочтешь безгрешным. Не смотри, что на лежащего верблюда не может сесть. Будь у него сила, найдется и сноровка прихватить для себя что-нибудь тишком.

Остался кто? Х и т р е ц да х в а т. Этих нам не унять! Пока они других не разорят и по миру не пустят...

И что же, кого нам любить, за кого молиться? Смердящие волостные и бии не в счет. Остается тот т и х и й бай, живущий по причине своей кротости согласно пословице «Коль ищешь достатка, избегай раздоров». Этот у всех в немилости, хотя и раздает одну половину своего богатства, а другую половину тщится уберечь от вора и насильника.

Делать нечего, — его нам жалеть, за него молиться.

Никого другого я не нашел.

СЛОВО ДВАДЦАТЬ ТРЕТЬЕ

Есть одна радость и одно утешение, которые проклятием висят над казахом.

Р а д у е т с я он, встречая скверного человека или видя чей-то дурной поступок, которого он сам не совершил, радуется и говорит: «Сохрани нас, Аллах, от такого-то! Ведь и он считает себя человеком, рядом с ним мы — люди совсем чистые, совсем светлые». Разве Аллах сказал, что ему достаточно быть лучше такого-то? Или может, умные люди пообещали, что он не будет

АБАЙ

зачислен в плохие, коли разыщет человека, превосходящего его в невежестве и порочности? Разве станешь лучше, равняясь на мерзавца? Добру учатся у добрых людей. Можно понять того, кто на скачках приходит первым или интересуется, сколько еще лошадей впереди него. Но какой смысл спрашивать, сколько скакунов осталось позади? Какая радость знать проигравшему, пять или десять скакунов он обогнал?

В чем казах находит утешение? Он говорит: Не мы одни такие, все так поступают, не следует выделяться, лучше быть с большинством. Той¹, который празднуешь со всеми, самый большой той». Разве Аллах велел ему существовать только в толпе? Или Аллах уже не властен над толпой? Или у Всевышнего не хватит оков на толпу? Разве высокой наукой овладевает любой человек? Или она под силу лишь единицам? Может, люди все до единого одарены гением? Или гениальность осеняет только одного из тысячи? Разве толпу нельзя унижить? Разве будет легче от того, что половину людей поразит недуг, а другая половина останется здоровой? Разве не нужен один человек, хорошо знающий местность, когда тысячи блуждают, не зная ее? Что лучше для путников, если разом оголодают все лошади или будет сытой хотя бы половина их? Что лучше, когда пострадает от джута весь народ или уцелеет хотя бы половина его? В чем утешение одному дураку от того, что рядом находятся тысячи других безмозглых? Покорит ли невесту негодный жених, заявив, что у всего его рода дурно пахнет изо рта? Утешится ли невеста, узнав, что не только ее суженый обладает этим изъяном?

СЛОВО ДВАДЦАТЬ ЧЕТВЕРТОЕ

Говорят, нынче на земле живет более двух миллиардов человек. Из них нас, казахов, более двух миллионов².

Казахи, не сходны ни с одним другим народом в своем стремлении к богатству, в поисках знаний, постижении искусства,

¹ Той - праздник, пиршество

² Абай приводит здесь неточные цифры, по итогам переписи населения 1897 года казахов, проживающих в областях, сопредельных с Российской империей, насчитывалось 4 млн. 84 тыс. (Я. Е. Володарский. Население России за 400 лет. XVI-XX вв. М., 1973, с.111).

в проявлении чувства доброжелательности, силы, хвастовства или враждебности.

Мы враждуем, разоряем друг друга, следим друг за другом, не давая ближнему своему и глазом моргнуть.

Есть на свете города с численностью жителей более трех миллионов. Есть на свете люди, которые трижды обошли шар земной.

Неужели нам так и жить, подстерегая друг друга, оставаясь ничтожнейшими из всех народов на земле? Или все-таки наступят светлые дни, когда люди забудут воровство, обман, злословие, вражду и устремятся к знаниям, обучатся ремеслу, начнут добывать богатства честным, достойным путем.

Вряд ли наступят такие дни. Сейчас на каждые сто голов скота зарятся двести человек. Разве они утихомятся, пока не уничтожат друг друга?

СЛОВО ДВАДЦАТЬ ПЯТОЕ

Хорошо бы дать казахским детям образование и вполне было бы достаточно научить их сначала хоть тюркской грамоте. Но наша земля — Дар аль-Харб¹, к тому же чтобы отдать детей учиться, надобно скопить богатство, необходимо знать персидский и арабский языки. Голодному ли сохранить ясность ума, радеть о чести, питать прилежание к учителю? Скудость достатков, межродовые раздоры способствуют развитию в людях таких дурных наклонностей, как воровство, насилие, стяжательство. Будет скот, значит брюхо будет сыто. А там появится и тяга к знаниям, ремеслу. Начнут люди подумывать как бы получить образование или хотя бы детей чему-нибудь научить.

Нужно учиться русской грамоте. Духовные богатства, знания, искусство и другие несметные тайны хранит в себе русский язык. Чтобы избежать пороков русских, перенять их достижения, надо изучить их язык, постичь их науку. Потому что русские, узнав иные языки, приобщаясь к мировой культуре, стали такими, какие они есть. Русский язык откроет нам глаза на мир. Изучив язык и культуру других народов, человек

¹ Дар-аль-Харб (араб.) — территория, где прошли сражения, где трудно внедрить мусульманский религиозный закон.

становится равным среди них, не унижается ничемными просьбами. Просвещение полезно и для религии.

Тот, кто живет раболепствуя, готов продать мать с отцом, родных и близких, веру и совесть ради милостивого похлопывания по плечу. Иной не смотрит на то, что зад оголился, ему лишь бы заслужить одобрительную улыбку чиновника.

Русская наука, культура — ключ к мировым сокровищницам. Владеющему этим ключом все другое достанется без особых усилий.

Казахи, обучающие детей в русских школах, пытаются использовать их грамотность как знак превосходства в распрях с сородичами. Избегай этих намерений. Стремись научить детей честным и разумным трудом добывать свой хлеб, пусть другие последуют доброму примеру, тогда мы не будем терпеть произвол вельможничающих русских, коль у них нет единого для всех закона. Нужно учиться, чтобы узнать то, что знают другие народы, чтобы стать равными среди них, чтобы стать защитой и опорой для своего народа.

Пока из той молодежи, что получила русское образование, не вышло выдающихся личностей. Потому что родители и родственники портят их, сбивают с праведного пути, и тем не менее они намного лучше тех, кто не получил никакого образования. Жаль только, что всей их образованности хватает лишь на то, чтобы растолковывать чужие слова. Состоятельные люди редко отдают своих детей в учение, они скорее всего отдадут детей бедняков на поругание и унижение русским учителям. Чему они могут научиться, эти несчастные?

Ссорясь с родственниками, некоторые восклицают: «Чем терпеть ваши обиды, отдам сына в солдаты, а сам отращу волосы и бороду!». Не боятся такие люди ни божьей кары, ни людского позора. Чего может достичь отпрыск такого человека, если даже и получит образование? Да и многое ли даст ему это образование? Далеко ли уйдет он от других? Учатся абы как: пришел, посидел, ушел. Никакого стремления, никакого усердия. Отец с трудом соглашается отдать ребенка в учение, когда кто-то другой берет на себя все расходы. Разве он согласится расстаться с добром ради обучения ребенка?

Мой тебе совет, можешь не женить сына, не оставлять ему богатых сокровищ, но обязательно дай ему русское образование, если даже придется расстаться тебе со всем нажитым добром. Этот путь стоит любых жертв.

Бога почитай, людей стыдись! Если хочешь, чтобы сын твой стал человеком, отдай его в учение! Не жалея добра!

Останется он необразованным негодяем, кому от этого польза? Станет ли он утешением для тебя? Будет ли счастлив сам? Облагодетельствует ли свой народ?

СЛОВО ДВАДЦАТЬ ШЕСТОЕ

Казах бывает рад до безумия, когда его скакун на состязаниях приходит первым, борец, выставленный им побеждает в поединке, борзая или ловчий сокол отличается на охоте. Не знаю, бывает ли в его жизни большая радость? Пожалуй, нет!

Но что за удовольствие находит он в том, что одно животное превосходит другое в ловкости и быстроте или в том, как один человек повергает наземь другого? Ведь не он опередил и даже не сын его поборол кого-то? А оттого все, что у казаха нет большего врага, чем другой казах. Бурно восторгаясь по ничтожнейшему поводу, один старается своей радостью досадить другому, породить в нем зависть.

Известно, вызывать в людях зависть намеренно: значит нарушить шариат, повредить своим делам, противиться здравому рассудку. Что за утешение приносит им чужая злоба. Почему это доставляет им удовольствие? И почему те, другие, огорчаются их успехам, чувствуют себя чуть ли не униженными?

Кровных скакунов заводят то в одном, то в другом ауле, ловчая птица, хорошая собака оказываются в руках то одного, то другого. И силачи не все родом из одного аула. Все эти достижения не являются плодом творения человеческих рук. Однажды опередивший, однажды осиливший не остаются быстрейшими и сильнейшими навсегда. Так почему люди, зная об этом, досадуют так, как если бы обнаружили их собственные черные замыслы или постыдные дела? Огорчаются, словно их с землей сровняли?

Нетрудно догадаться: народ-невежда радуется всякому пустяку, не стоящему внимания. Радуюсь, он теряет рассудок, хмелеет, не помнит, что говорит и творит. Стыдится не того, чего надобно стыдиться, и, совершив дело неприглядное, не покраснеет.

Вот они, признаки невежества и безрассудства. Скажи ему об этом, будет слушать и поддакивать: «Да-да, все верно». Но не вздумай поверить его словам, он — один из тех, многих. Видя глазами, понимая умом, он, словно безвольное животное, не в силах отказаться от порочного. И никому не под силу обуздать, переубедить, образумить его. Взяв за правило дурные проступки, уже никогда не отречется он от них. Только великий страх или смерть способны разлучить его с вредной привычкой.

Не встретить человека, который, признав свою неправоту, пытался бы обуздать себя.

СЛОВО ДВАДЦАТЬ СЕДЬМОЕ

Это слова Сократа, сказанные им ученому, одному из своих учеников Аристодему о служении всемогущему Создателю. Аристодем часто подсмеивался над верующими.

— Эй, Аристодем, как ты думаешь, есть на свете люди, творения которых были бы достойны восхищения?

— Их множество, учитель, — ответил тот.

— Назови хотя бы одного из них.

— Меня восхищают поэзия Гомера, трагедии Софокла, умение иных перевоплощаться в чужие образы, также я восхищаюсь живописью Зевксиса, — Аристодем назвал еще несколько известных имен.

— Кто по-твоему достоин большего восхищения, тот, кто создаёт безжизненное изображение человека или Всевышний, сотворивший человека с его разумом и живой душой?

— Достойн последний. Но только в том случае, если его творения созданы силой разума, а не волей случая.

— В мире много полезных вещей. Польза одних очевидна, о назначении других нельзя судить по внешнему виду. Как ты думаешь, какие из них сотворены силой разума, какие случайно?

— Разумеется, вещи, польза которых очевидна, — творения разума.

— Хорошо. Всевышний, создавая человека, наделил его пятью органами чувств, зная об их необходимости человеку. Он дал глаза, чтоб видеть, без них мы не могли бы наслаждаться красотами мира. Чтоб можно было открывать и закрывать глаза, даны веки, чтоб уберечь их от ветра и сора, даны ресницы, чтоб отвести от глаз пот, стекающий со лба, даны брови.

Не будь у нас ушей, мы не могли бы слышать ни грохота, ни нежных звуков, не смогли бы наслаждаться пением и музыкой. Не имей мы носа, не могли бы различить запахов, нас не тянуло бы к ароматам, не отвращало бы от зловоний. Не имея языка и нёба, не отличали бы сладкое от горького, мягкое от жесткого.

Разве все это не на пользу сотворено?

Наши глаза и нос расположены близко ко рту, чтобы мы могли видеть и обонять запах того, что едим. Другие необходимые нам, но вызывающие брезгливость, отверстия находятся далеко от благородных органов, расположенных на голове.

Разве это не свидетельствует о том, что Бог создавал нас обдуманно?

Подумав, Аристодем признал, что Создатель поистине всемогущ и создавал свои творения с огромной любовью.

— Тогда скажи мне, все живое, что создано, питает нежную любовь к своему детенышу, все живое ненавидит смерть, старается прожить как можно дольше, заботится о продлении жизни. Все создано для жизни и продолжения ее. Разве не из любви Бог создал их любящими, созидающими жизнь?

— Эй, Аристодем, — продолжал Сократ, — как ты можешь думать, что кроме тебя, человека, никто не обладает разумом? Разве не напоминает человеческое тело крупницу земли, по которой он ходит? Разве влага твоего тела не капля всей земной влаги? Откуда у тебя разум? Откуда бы он ни был, только благодаря душе, данной тебе, ты стал вместителем столь высокого разума. Ты только видишь совершенство, цельность и гармонию закона, по которому создана природа, видишь, поражаешься, но не охватить тебе сознанием того, что видишь.

Как ты думаешь после этого, природа — бесцельное порождение случая или создание Творца — обладателя неизмеримого разума? Если не волей разума, то силой нерушимой и прекрасной закономерности, соизмерившей благоразумие и назначение всего созданного, объясняется тайна, которая не подвластна человеческому сознанию.

— Верно все, что ты говорил, — ответил ученик, — ясно, что Создатель обладает поистине великим разумом. Я не оспариваю его всемогущества. Но не перестаю удивляться тому, что всеисильный Создатель нуждается в моих молитвах.

— Аристодем! Ты ошибаешься. Если существует кто-то, кто печется о твоём благополучии, — ты в долгу перед ним. Неужели ты нуждаешься в объяснении такой простой истины?

— Откуда мне знать, заботится он обо мне или нет?

— Тогда посмотри на всех животных и посмотри на себя. Разве мы одинаково воспринимаем действительность? Человек способен думать о своём прошлом, настоящем и будущем. Животное же смутно помнит своё прошлое и настоящее, а о будущем и не помышляет.

Сравни внешний облик человека и животного. Человек стоит прямо, на двух ногах, чтобы зреть окружающее. Он способен подчинить своей воле любое животное. Животные же надеются только на свои ноги, на свои крылья, не умеют подчинить себе своих собратьев. Создай Бог человека таким же беспомощным, как животные, тот бы ни на что не годился. Человек сотворен владыкой всего живого на земле. Будь у животных человеческий разум, вряд ли их внешний облик соответствовал бы способности трудиться, учить других красноречию и добродетели.

Подумай, разве бык способен построить город, изготовить инструменты, быть учтивым, оказаться искусным мастером? То, что Бог наделил человека высоким разумом и поместил этот разум в столь совершенное, гармонически сочетающее в себе духовную мощь и нравственную красоту тело, доказательство того, что Бог создал человека лучшим из своих творений, изначально заботясь о нём. Разве после этого человечество не обязано поклоняться Богу?

Так, говорят, закончил учитель беседу.

СЛОВО ДВАДЦАТЬ ВОСЬМОЕ

Мусульмане! Существуют на свете богатые и бедные, здоровые и хворые, разумные и глупые, добрые и злые. Если кто спросит, отчего это так, вы ответите — такова воля Аллаха.

Но случается, Аллах вознаграждает богатством всеми презираемого лодыря, а другой, поклоняясь Богу, честно трудится и все-таки живет в нужде, кое-как питает жену и детей. Безобидный тихий человек часто болен и немощен, а какой-нибудь мошенник и вор наделен дюжим здоровьем. У одних и тех же родителей один из детей рождается умным, другой глупым.

Аллах призывает всех быть добродетельными, жить честно. Готовя праведным место в раю, грешникам муки ада, одних он направляет по верному пути, других по ложному. Разве это не противоречит Божьему милосердию, его справедливости? И люди, и все их имущество принадлежат Аллаху. Он обращается со своей собственностью так, как ему заблагорассудится.

Как нам понять его деяния?

Твердить, что Создатель безгрешен, значит, признав его несовершенства и погрешности, продолжать молчать об этом из страха? В таком случае чего может добиться смертный своими стараниями и усилиями? Все творится по воле Создателя. Людям не в чем винить друг друга. Разве творя добро и зло, они не исполняют волю Господа?

Разумный человек должен знать: долг верующего творить добро, правое дело не может бояться испытания разумом. Если не дать свободу разуму, то как быть с истиной: «Да познает меня обладающий разумом»? Если существует в нашей религии изъян, то как запретить разумному думать о нем? На чем бы основывалась религия, не будь разума? Чего стоит добро, творимое без веры?

Нет, ты должен понять и поверить в то, что добро и зло созданы Богом, но не он творит их; Бог создал богатство и бедность, но не он сделал людей богатыми и бедными; Бог создал болезни, но не он заставляет людей страдать от них. Иначе, все — тлен.

АБАЙ СЛОВО ДВАДЦАТЬ ДЕВЯТОЕ

Есть среди казахских пословиц заслужившие внимания, но есть и такие, которые не несут в себе ничего божеского либо человеческого.

Говорят: «Если живешь в нужде, забудь о стыде». Да будет проклята жизнь, не ведающая стыда! Если же это добрый совет не брезговать любой тяжелой работой, будучи в услужении, то в таком труде нет ничего постыдного. Заработать свой хлеб честно, вместо того чтобы перебиваться милостыней или прозябать в безделии — удел совестливого человека.

«Ловкий может и снег зажечь», «Умелой просьбой можно все выпросить» — вот они, Богом проклятые слова! Чем жить, уповая на ловкость и вымаливая крохи с чужого стола, не лучше ли брать богатства у земли, трудясь в поте лица?

«Если безвестно имя твое, подожги поле». Какая необходимость в дурной славе?

«Лучше один день быть бурой¹, чем сто — выхолощенным верблюдом». На что нужна жизнь одного дня, проведенная в безумствах, приносящих только опустошение?

«При виде золота и ангел сходит с праведного пути». Да быть им жертвой на пути ангела! Зачем ангелу золото? Сказав это, люди оправдывают свою же алчность.

«Богатая казна милее отца с матерью, собственная жизнь дороже золотого дворца». Какую цену можно дать за жизнь того негодяя, которому казна кажется милее отца с матерью? Только человек, лишенный ума и чести, может променять отца с матерью на золото. Родители наживают добро, заботясь о благе детей, и тот, кто равняет родителей с казной, совершает богопротивное дело.

Нужно быть осторожными, повторяя пословицы, порожденные ханжеством и недомыслием.

---

¹ Верблюд-производитель.

СЛОВО ТРИДЦАТОЕ

Бытуют у нас так называемые «болтливые хвостуны», на сорока из них не уедешь дальше аула. На что они годятся? Кому какая польза от них? Нет у них ни здравого ума, ни самолюбия, ни широты взглядов, ни глубокого мышления, не отличаются они ни силой, ни доблестью, ни человечностью, ни совестливостью.

Бросит иной из них небрежно через плечо: «Ах, оставьте! Кто кого лучше? Чья голова, думаете, приторочена к чужому седлу? Разве он кладет мясо в мой котел или дает мне дойный скот?»

Или вскинется с отчаянной решимостью: «Мне ли жизнь свою щадить? Да чего она стоит? Ради благородного дела готов хоть под пули, хоть в ссылку. Все одно смерти не миновать!»

Встречался вам когда-нибудь казах, действующий в соответствии с подобными словами? Я не видел среди них смирившихся перед властью смерти, но ведь они никогда не выкажут и страха перед ней. При случае любой из них с жертвенной готовностью рассечет себе горло ладонью: «Да быть мне зарезанным на месте!»

Когда б эти слова были искренни, их хозяин мог бы сразить нас если не умом, так неслыханной храбростью. Но как нам назвать того, чья угроза рассчитана на трусов, от страха готовых забраться в любую щель при серьезных стычках? Если это всего-навсего напускная отвага, с помощью которой он добивается признания мадодушных: «Уж больно страшен гнев этого кафира!».

Бог мой! Будь он прекрасен душой, щедр и бескорыстен, смел и верен слову, разве не угадывались бы эти достоинства по одному его виду?!

А этот один из тех нечестивцев, о которых говорят: «Бесстыжему лицу и челюсти неумные даны».

СЛОВО ТРИДЦАТЬ ПЕРВОЕ

Существует четыре причины, способствующие восприятию и запоминанию услышанного:

во-первых, нужно утвердиться духовно и быть непреклонным;

во-вторых, слушать советы умных людей со вниманием и открытым сердцем, с готовностью и желанием уяснить смысл сказанного;

в-третьих, вдумчиво, неоднократно повторять про себя эти слова и закреплять их в памяти;

в-четвертых, следует избегать вредных свойств ума, если даже придется подвергнуться искушениям этими силами, не поддаваться им.

Вредные свойства ума: беспечность, равнодушие, склонность к беспричинному веселью, тяга к мрачным раздумьям и губительным страстям. Вот эти четыре порока способны разрушить и ум, и талант.

СЛОВО ТРИДЦАТЬ ВТОРОЕ

Тем, кто стремится усвоить науку, необходимо знать условия, без которых невозможно достичь цели.

Во-первых, обретая знания, не ставь себе задачи получить через них какую-нибудь выгоду. Чтобы заняться наукой, прежде всего нужно полюбить ее, иметь стремление к ней. Если ты ценишь знания как высшее благо, каждое открытие новых истин принесет твоей душе покой и удовлетворение. Крепко запоминай то, что ново для тебя, тогда появится стремление к поиску; любовь к науке, память хорошо усвоит и запечатлеет в себе то, что ты видел и слышал.

Если же мысли твои заняты другим, а науку ты ищешь из жажды накопительства, твое отношение к знаниям будет таким же, как отношение мачехи к пасынку. Когда душа и мысли поистине благосклонны к науке, она и сама становится благосклонной — легко даётся. С половинчатой благосклонностью она и воспринимается половинчато.

Во-вторых, изучая науки, ставь перед собой ясные и благородные цели, не стремись приобрести знания для того, чтобы иметь возможность спорить с другими. В разумных пределах споры помогают обрести твердость в убеждениях, но

чрезмерное увлечение ими только портит человека. Потому что охотники до словесной перебранки чаще всего затевают споры не для выяснения истины, а чтоб блеснуть своими знаниями, одержать верх над другими. Такие споры рождают зависть, они не прибавляют человечности, не служат науке, напротив — сбивают людей с толку. Это — занятие смутьянов. Тот, кто сбивает с праведного пути сотни людей, не стоит мизинца того, кто возвратил на путь истины хотя бы одного человека!

Да, споры — один из путей науки, но тот, кто втягивается в них, рискует стать самодовольным спесивцем, завистливым сплетником. Такому человеку в спорах не чужды и ложь, и злословие, и брань, унижающие человеческое достоинство.

В-третьих, если ты добился истины, не отступай от нее даже под страхом смерти. Если твои знания не способны убедить тебя, не думай, что кто-то другой оценит их. Если ты сам не ценишь своих знаний, как ждать признания других?

В-четвертых, существуют два орудия, способствующие умножению знаний. Одно из них — мулахаза¹, и другое — мухафаза². Эти способности должны находиться в непрестанном совершенствовании. Не усилив их в себе, не умножить знаний.

В-пятых, в девятнадцатом Слове сказано о четырех губительных недостатках ума, среди них тот, что называется беспечностью, праздностью ума. Душа моя, заклинаю, остерегайся этого зла! Оно губительно и для Бога, и для человека, и для разума, и для чести. Оно — враг всему! Но там, где жива совесть, этому недостатку нет места.

В-шестых, сосуд, хранящий ум и знания, — характер человека. Воспитывай свой характер! Предавшись зависти, легкомудрию, то и дело попадая под влияние чужих речей и сиюминутных увлечений, можешь утратить твердость характера. Не будет пользы от учения, если нет надежного хранилища для знаний.

Для того, чтобы достигнуть намеченной цели и быть верным своему долгу, в характере человека должны быть постоянство, решимость, сильная воля, способные сберечь трезвость рассудка и чистоту совести.

Все должно служить делу **р а з у м а и ч е с т и**.

¹ Мулахаза (араб.) - тонкое искусство ведения полемики.

² М у х а ф а з а (араб.) - твердость в отстаивании своих позиции.

СЛОВО ТРИДЦАТЬ ТРЕТЬЕ

Хочешь быть богатым — учись ремеслу. Богатство со временем исыкает, а умение — нет. Тот, кто продает плоды своего ремесла без обмана, в народе считается святым. Но тех, кому Бог даровал хоть какое-нибудь ремесло, не минуют и пороки.

Во-первых, они не ищут на стороне лучших мастеров, чтобы перенять их опыт, и не стремятся достичь большего мастерства. Довольствуясь тем малым, что имеют, считают, что этого вполне достаточно, и предаются лени.

Во-вторых, нужно трудиться неустанно. А им стоит приобрести два-три поголовья скота, как они начинают воображать себя утопающими в благополучии, начинают бездельничать, чваниться, дело свое делают спустя рукава.

В-третьих, стоит кому-нибудь обратиться к ним с просьбой: «Ты мастер, братец, ты щедр», или «Что тебе стоит сделать для меня то-то и то-то», как они начинают думать с самодовольством, что дожили до дней, когда люди начали обращаться к ним с просьбами. Возгордись, поддавшись лести, они теряют свое драгоценное время, дают повод торжеству лукавого льстеца.

В-четвертых, такие люди домогаются приятельских отношений с кем бы то ни было. Достаточно пройдохе подарить им какую-нибудь мелочь, пообещать помочь, назвать другом, они и рады, что оказались нужны кому-то, что годятся в друзья. Тут-то и сказываются их наивность, незнание жизни. Доверившись лживому языку, безумно радуясь приветствию мнимого друга, они стараются сделать для него все, если ему чего-то не хватает, делятся с ним собственным добром, забывают о еде, одежде, о своих заботах и обязанностях, когда поджимает нужда, бегают, выпрашивая займы. Угождая другим, тратят без пользы время, остаются без доходов, втягиваются в раздоры из-за долгов, теряют свой человеческий облик, живут в нищете и бесславии.

(Почему так происходит? Порой люди, способные провести кого угодно, сами легко оказываются обманутыми.)

СЛОВО ТРИДЦАТЬ ЧЕТВЕРТОЕ

Все знают, что люди смертны, что смерть приходит не только за старыми, и взяв кого-то, она никогда не возвращает его. Казах верит в это поневоле, а не потому что доходит до этой истины путем глубокого размышления.

Казахи твердят, что верят тому, что есть Бог, который спросит после смерти за все, за добро отплатится добром и накажет за зло, что наказание и награда Его отличаются от мирских, воздаяния Его бесконечно щедры, а кара неизмеримо жестока. А мне не верится в их слова. Потому что они не веруют искренне и осознанно. Поверь они в это, творили бы добро соответственно своей вере и не знали бы печали. Разве возможно убедить их в чем-то другом, когда даже в эти истины они веруют смутно? Каким путем исправить их? Можно ли назвать их истинными мусульманами?

Тот, кто хочет избежать мучений на этом и на том свете, должен помнить: не бывает в душе одновременно двух радостей, двух страстей, двух противоречий и двух горестей. Это невозможно. Тот, для кого земные радости и земные печали выше забот и радостей потустороннего мира, не мусульманин.

Насколько казах мусульманин — судите теперь сами. Если бы встретились ему две вещи, одна из которых предназначена для потусторонней жизни, вторая — для земной, и предстояло бы ему выбрать что-то одно, казах не упустил бы случая выбрать вторую, полагая, что приобретет первую в другой раз, а если не будет случая, Аллах великодушно простит его за выбор. Перед судом смерти этот человек будет клясться, что не променял благо потустороннего мира на земные радости. Как ему верить после этого?

Человек человеку друг. Потому что все в жизни — рождение, воспитание, чувство сыггости, голода, печали, горя, форма человеческого тела, путь, которым являешься на свет и которым уходишь из него, — все у всех одинаково; и в другом мире — смерть, погребение, тление, допрос на Страшном суде — все общее. Как знать, проживешь ты еще пять дней или нет? Все люди гостят друг у друга, сам человек — гость в этой жизни, так стоит ли злословить, враждовать из-за богатства, завидовать чужому счастью, коситься друг на друга из-за пустяков?

АБАЙ

Преклоняться не перед Богом, а перед человеком, молить не о благословении своего труда, а о том, чтобы добро для тебя было отнято у других, разве с подобной просьбой следует обращаться к Аллаху? Разве Создатель может ради одного унижать и обездоливать другого?

Не имея ни здравого ума, ни образования, не умея связать двух слов, упрямо настаивать на своем, тягаться с мудрыми, — разве это достойно звания человека?

И что это за человек?..

СЛОВО ТРИДЦАТЬ ПЯТОЕ

Призвав к Суду хаджей, суфи, мулл, жомартов¹ и сендов, Всевышний строго спросит с них. Поставит отдельно тех, кто был хаджой, суфием, муллою, жомартом и сендом, но служил и был благотворителем при жизни лишь ради того, чтобы жить в почете и пользоваться всеми благами. И поставит отдельно тех, кто служил ради служения Аллаху, старался быть угодным ему.

И скажет тем, кто возносил ему хвалу из корысти: «Вы при жизни служили ради того, чтобы к вам обращались уважительно — софеке, хаджеке, молдеке, мырзеке. Здесь этого не будет. Ваша счастливая жизнь кончилась, кончилась ваша власть над людьми. Здесь вы не то что почитаемы будете, а наоборот, спросится с вас за все. За все придется отвечать! Я дал вам жизнь, наделил богатством. Вы же использовали это для наживы, обманывали людей, прикрываясь заботой о потустороннем мире».

Тем же, кто старался честно служить, он скажет: «Вы жизнью своей и всеми делами старались угодить мне. Я доволен вами. Для вас мной уготовано место почетное, проходите же! Возможно, здесь вы встретите друзей и тех, кому делали добро, или тех, кто содействовал вашим добрым намерениям. Радуйтесь же!»

¹ Жомарт - щедрый, занимающийся благотворительностью.

СЛОВО ТРИДЦАТЬ ШЕСТОЕ

В хадисе¹ нашим Пророком, да благословит его Аллах, сказано: «У кого нет стыда, у того нет и веры». В народной поговорке говорится то же самое: «У кого есть стыд, у того есть иман». Становится очевидным: стыд есть неотъемлемая часть имана. Но что такое стыд?

Существует стыд, порожденный невежеством. Это схоже с застенчивостью ребенка, который стыдится вымолвить слово или подойти к незнакомому человеку, хотя никакой вины его ни перед кем нет. Не имея вины перед шариатом, перед собственной совестью, стыдиться того, чего не следует стыдиться — верный признак глузости и низкородности.

Истинный стыд тот, который испытывают, совершив поступок, противный законом шариата, совести, человеческому достоинству. Такой стыд бывает двух видов.

Один из них — когда стыдишься не за себя, а за провинность другого. Стыдишься, потому что сострадаешь человеку, и думаешь: «Япырай, что стало с этим человеком? Почему он вдруг поступил так недостойно?» — краснеешь за него.

Другой стыд вызван своей совестью, собственной провинностью перед шариатом, перед своей совестью и человечностью, допущенной по ошибке или случайному инстинкту. Может, никто кроме тебя и не знает о твоей провинности, но твой разум и естество терзаются, наказывают себя. Ты не находишь себе места, не можешь смотреть людям в глаза, мучаешься.

Люди, способные переживать такой стыд, отказываются от еды, теряют сон, случается, что в отчаянии они кончают жизнь самоубийством. Стыд — это человеческое достоинство, заставляющее изнутри признать свою вину и вынести себе наказание. В такие часы и мысли в голову не идут, и слова как будто теряются. Некогда утереть слезы из глаз и влагу из носа. Человек уподобляется жалкому псу. Он не только не может смотреть людям в глаза, но и вообще ничего не видит. Тот, кто знает о таких терзаниях, но вместо того, чтобы великодушно простить виновного, усиливает его страдания, лишен человечности и милосердия.

---

¹ Х а д и с — предания пророка Мухаммада.

АБАЙ

Люди, которых я вижу сейчас, не стыдятся ничего и не умеют краснеть. «Я же признал свою вину, чего еще?» — говорят они. Или оправдываются: «Ладно, я опозорился, но ведь и ты так поступаешь?» Или говорят: «Вот такой-то и такой-то сделали то-то и то-то, но ходят по земле, как ни в чем не бывало. Я же, по сравнению с ними можно сказать, ничего плохого не совершил. К тому же у меня была причина так поступить». Вместо того чтобы устыдиться содеянного, они обеляют себя.

Как нам назвать такого, человеком стыдливым или не ведающим стыда? Назвать стыдливым не позволяют хадис и слова, сказанные мудрыми...

Как нам понять, есть у этих людей и м а н или нет его?!

СЛОВО ТРИДЦАТЬ СЕДЬМОЕ

1. О достоинствах человека суди по тому, как он начал дело, а не по тому, как ему удалось завершить его.

2. Как ни прекрасна мысль, пройдя через человеческие уста, она тускнеет.

3. Сказав мудрые слова самонадеянному невежде, порой обретаешь утешение, но чаще всего от них не остается и следа.

4. Твори благо разумному, глупого оно только портит.

5. Сын своего отца для других — враг. Сын человеческий — твой брат.

6. Достойный, попросив многого, довольствуется малым, ничтожный просит много, но останется недовольным, если дашь больше, чем он просит.

7. Тот, кто трудится для своего блага, уподобляется животному, которое пасется только для себя; того, кто трудится, выполняя человеческий долг, Всевышний метит своей любовью.

8. Кто отравил Сократа, кто спалил Жанну д'Арк, кто казнил Гайсу, кто закопал нашего пророка в останках верблюда? Толпа. Толпа безрассудна. Сумей направить ее на путь истины.

9. Человек — дитя своего времени. Если он плох, в том виноваты и его современники.

10. Будь в моих руках власть, я бы отрезал язык тому, кто твердит, будто человек неисправим.

11. Остаться одиноким — все равно что умереть. Все беды падут на голову одинокого. В мире много порочного, но и утешение, и веселье существуют в нем же. Кто с достоинством выдержит первое? Кто устоит во втором?

12. Кому из нас не приходилось бывать в беде? Теряет надежду только слабый. Верно, что в мире нет ничего неизменного, но ведь и зло не вечно. Разве после суровой зимы не приходит полноводная цветущая весна?

13. Если некто молчит в гневе, значит всю силу гнева он затаил в себе. Извергающий черную брань — обычно хвастун или трус.

14. Успех и счастье опьяняют человека. И только один из тысячи умеет сохранить хладнокровие и разум.

15. Если хочешь, чтоб дела твои ладилась, берись за них разумно.

16. Высокая должность — все равно что высокая скала. На нее и неторопливая змея вползет, и быстрокрылый сокол взмоет. Недоброжелатели начинают хвалить тех, кто еще не достиг вершины, а эти, легковверные, радуются их словам.

17. Мир — океан, время — веяние ветра, ранние волны — старшие братья, поздние волны — младшие братья. Поколения сменяются чередой, а кажется — незыблем их покой.

18. Простолудин, прославившийся умом — выше царя, вознесенного удачливой судьбой. Юноша, продающий свой труд, достойнее старца, торгующего своей бородой.

19. Сытый попрошайка — дьявол во плоти, ленивый суфи — лицемер.

20. Плохой друг — все равно что тень, когда солнце над головой, от нее не избавиться, когда тучи сгущаются, ее не сыщешь.

21. Будь откровенен с тем, кто одинок, поддерживай хорошие отношения с теми, у кого много друзей. Будь осторожен с беспечным и стань опорой обездоленному.

22. Бесплезны и бесплодны: бессильный гнев, любовь без верности, учитель без ученика.

23. Пока ты добиваешься счастья, добра тебе желают все, но как только ты достигаешь цели, твой доброжелатель — лишь ты сам.

Дети мои, утешение сердца моего! Вот написал несколько слов о человеческих деяниях и завещаю написанное вам, как память. Прочтите со вниманием, вникните в суть этих слов, и ваши сердца преисполнятся любовью. Любовь человека неотделима от его разума, человечности, знаний. Исходной, изначальной причиной этих свойств являются совершенства, которые даются человеку от рождения — крепкое здоровье, прекрасная внешность, все остальное зависит от благородства отца и матери, от мудрых наставников и добрых друзей. Устремленность и понятливость порождаются любовью. А разум, человечность и знания будят в человеке интерес к науке.

Ребенок по доброй воле не тянется с ранних лет к учебе. Приходится его принуждать или привлекать до тех пор, пока у него не возникнет жажда знаний. Ребенка, имеющего стремление к знаниям, можно считать человеком, можно питать надежду на то, что он будет стремиться познать Бога, понять себя и окружающий мир, что он научится приобретать добро, не поступаясь честью, и будет избегать зла. Иначе ему суждено пребывать в невежестве, в лучшем случае получит он весьма поверхностные знания. Скверно, что многие родители, дурно воспитавшие своих детей, затем отдают их на попечение мулл, ибо пользы от этой учебы нет. Развращенные сызмальства дети не могут иметь интереса к знаниям, религии, почтения к своим наставникам. Не получится из них полноценных людей, добросовестных мулл, истинных мусульман. Самое сложное — воспитать в них человечность. Потому что Аллах — это путь истины, а искренность и правдивость — враги зла. Разве друг явится на приглашение, посланное через врага? Не добиться истины, если в душе нет любви к ней. Человеческие знания добываются любовью к истине, жаждой открытия для себя природы и сути вещей. Это не Божие всезнание, любознательность и стремление к наукам дают человеку знания лишь соразмерные его рассудку.

Но прежде всего надобно возлюбить Аллаха. Известно, что На у ка — один из ликов Всевышнего, потому и любовь к

Науке — признак человечности и искренности. Не достигнуть вершин Науки, занимаясь ею для стяжательства, достижения корыстных, низменных целей. Пусть богатство, всеобщее уважение и слава сами найдут человека, только тогда они смогут стать достойным украшением его. А преклонение перед ними принижает человека, независимо от того, добьется он успеха или нет.

Если ты обрел любовь к истине, желание учиться — найди в себе внимательный слух и искреннее прилежание. Исповедующие ислам прежде всего должны знать, в чем заключается истина имана, ибо иман — это не слепое поклонение. Скажем, поверили мы в Бога, в то, что слова Корана — изъяснение его воли, что Мухаммед Мустафа, да будет благословенно его имя, является посланником его. Что нам дает такая вера? Ты веруешь в Бога ради него или ради своего спасения? Аллах велик и он не пострадает от твоего неверия. Если ты утверждаешь, что вера твоя необходима тебе самому хорошо, значит, ты веруешь. Но если это — вера ради веры, пользы от нее тебе не будет. Твоя вера окажется поистине праведной, принесет пользу, когда ты сам этого жаждешь. Нужно знать, какими усилиями достигается осознанная, разумная вера...

Ты сказал, что веришь в Бога, в его лики и имена. Тогда ты должен знать его имена, понять величие сущности каждого из восьми его ликов, назвавшись мусульманином, почитать себя рабом Всевышнего и стараться подчинить свои помыслы его воле. Не тверди невежественно, что невозможно уподобиться Богу. Действительно, нельзя в точности воспроизвести творения Всевышнего. Но подражай во всем делам его, следуй указанным им путем. Вот светлейшие лики Аллаха: Жизнь, Наука, Могущество, Зоркость, Чуткость, Желание, Слово, Созидание.

Создатель наделил человека подобными качествами, но не в таком абсолютном совершенстве, каковым он сам ими обладает.

Можем ли мы называться мусульманами, направляя данные нам, пускай мизерные, но все же способности не по назначению, не употребляя их в угоду Всевышнему? Нужно знать, каким образом уподобить свои действия восьми величайшим качествам Аллаха, ибо природа Аллаха такова,

АБАЙ

что не нуждается в нашем описании, этого требует наш разум, нуждающийся в ясности представления Бога в восьми упомянутых ликах. Не зная их, нам не составить представления о Всевышнем. Поскольку мы знаем Аллаха по мере его проявлений, познать его окончательно не дано никому. Даже мудрейшим из мудрых не разобраться в его деяниях, не то чтобы постичь внутреннюю сущность его природы. Аллах всемогущ, наши возможности ограничены. Измерить конечным бесконечное — невозможно. Стараясь закрепить в сознании понятия о нем, мы твердим: Аллах есть, Аллах един. Но самое понятие «есть», «един» не соответствует непостижимой сущности Аллаха, ибо любое возможное в действительности явление не минуется измерения «един». Применимо оно ко всему мирозданию, которое находится во владении Аллаха, о чем поведано нам в Книге, где также упоминается восемь неизменных ликов и девять благодетельных имен Аллаха, выражающих неповторимый образ и действия его.

Я же хочу повести речь о четырех ликах — первые из них — Наука и Могущество, остальные являются неотъемлемой составной частью, дополняющей и объясняющей сущность этих двух. Отмечу еще одно из шести ликов — Ж и з н ь.

Мы говорим: Аллах есть, Аллах един, характеризуем и воспринимаем его, как Могущество Науки. Задумаемся, имеют ли реальную силу понятия «есть», «един», «могущество», «наука»? Не приходится сомневаться в том, что могущество науки — реальная сила: где Ж и з н ь там и Ж е л а н и е. А там, где Наука, Желание тоже неизбежно. Наука сама по себе ничего не дает. Все на свете приводится в движение Могуществом Всесильного. Одним из свойств, присущих Желанию, является С л о в о, то есть речь. Разве Слово может обойтись без буквенных знаков и голоса? Только слово Аллаха беззнаково и безголосно. Но коли есть потребность говорить, значит есть способность слышать сказанное и видеть зримое, не так ли? Аллах слышит и видит не так, как мы — ушами и глазами, что является господствующим преимуществом, то есть Могуществом Науки.

Следующий из его образов — С о з и д а н и е, то есть претворение в жизнь. Если считать, что Созидание — один

и ликом Аллаха — пребывает в непрерывном претворении, не освобождаясь от этого, не обособляясь, как Наука и Могущество, а находясь в подчинении и принуждении, это указывало бы на его бессилие и зависимость. А зависимость не к лицу Аллаху. С о з и д а н и е утверждает М о г у щ е с т в о. Отсюда следует — благодаря Науке и Могуществу находят единение все восемь ликов Аллаха. Наука безмерна и совершенна. Могущество — всесильно и безупречно. О мастере судят по его делам.

Ни одному смертному не дано объять разумом — каким колоссальным трудом сотворено и какой могущественной силой собрано в единое целое все, что мы видим и ощущаем.

Если у земного существа р а з у м является его властителем, а сила служит ему во всех его деяниях, напрашивается вывод: не те ли свойства служат и Аллаху? Понятия Наука и Могущество должны восприниматься совместно «Всезнающее Могущество», иначе одно из них окажется ведущим, другое ведомым. Что тоже противоречит учению Аллаха.

В таком случае может оказаться, что восемь ликов Аллаха, не сливаясь в единый образ, превратятся в разные и самостоятельные лики. Усматривать преднамеренность их соединения — для создания могущественного образа — было бы ошибкой.

Все эти свойства исходят от одного Создателя, все вместе они олицетворяют единый и неповторимый образ Аллаха.

Сила человека заключается в его разуме и знаниях. Могущество Аллаха выражено в Науке и Милосердии. Хотя Милосердие не упоминается в числе восьми его ликов, оно поясняется смыслом следующих его имен: Всемиловитый, Милосердный, Сострадательный, Всепрощающий, Любящий, Защищающий, Покровительствующий, Благодетельный, Дарующий, Учтивый. Упомянутые имена Аллаха являются доказательством научной обоснованности моих суждений. Удивительная гармония сотворенного мироздания подтверждает логику приведенных мною доводов. Ведь все на свете создано так, что одно служит интересам другого. Неживые тела не чувствуют боли и служат пищей одушевленной твари; животные поддерживают жизнь разумных существ — людей; животные освобождены от ответа перед Страшным судом, а

АБАЙ

человек наделен разумом и властвует над всем. В том, что Бог создал человека способным держать ответ на Страшном суде, проявились его справедливость и любовь к человеку. Он создал образ человеческий отличным от форм червей, птиц, прочей живности, наделил человека лучшим сложением, поставил на две ноги, высоко расположил голову, чтобы он мог обозревать окружающий мир, чтобы он не пригибался и не брал пищу, как животное, дал ему две руки, которые служат голове; чтобы он мог наслаждаться ароматами, дал ему нос; чтобы он мог видеть употребляемую пищу, дал ему глаза; чтобы защитить их от опасностей, дал веки; ресницы даны, чтоб уберечь веки от трения; брови — чтобы отвести от глаз стекающий со лба пот; язык дан для того, чтобы люди могли общаться, понимать друг друга и трудиться сообща. Разве это не свидетельство любви к человеку? Если кто-то любит тебя, разве ты не обязан отвечать ему тем же?

Вдумайся: солнце испаряет влагу, превращает ее в тучи, которые, проливаясь на землю животворным дождем, дают жизнь семенам, травам и цветам, радующим человеческий глаз и сердце; созревают всевозможные плоды, сахарные тростники, поддерживающие жизнь на земле; реки стекают в моря и озера, утоляют жажду животных и птиц, служат обиталищем для рыб. Земля одаривает человека хлебом, хлопком, коноплей, плодами и ягодами, хранит в себе ископаемые богатства; птицы дают человеку пух, мясо, яйца; животные — молоко и шкуру; вода — рыб, рыбы — икру, пчелы — мед и воск, черви — свой шелк. Производя эти богатства, никто и ничто на свете не скажет: «Это мое!» Все предназначено для блага человека. Фабрики и машины, созданные невероятным трудом, служат на радость и пользу человеку.

Разве это не проявление любви Аллаха к человеку? Разве не долг человека отвечать любовью на любовь?

Чтобы человечество из-за своей ненасытности не истребило виды животных и не причинило ущерба последующим поколениям, Аллах заставил ту же человеческую жадность оберегать животных; звери и птицы надеются на свою силу, крепкие ноги, быстрые крылья; находят убежище в глубине вод, обитают в высоких скалах, хоронятся в лесах; все живое стремится к размножению и наделено инстинктом самосохранения

и заботы о потомстве. Все создано не в расчете на то, чтобы животное развиваясь, совершенствовалось до уровня человека, а с целью обеспечить человека неиссякаемым источником питания. Во всем мы находим проявление доброты и справедливости.

Мы не задумываемся над тем, что доброта и справедливость — есть условия шариата, считаясь мусульманами, мы должны были быть верными последователями Аллаха, но разве мы следуем ему неукоснительно? Разве для нас недостаточно этих ярких, подобных небесным светилам доказательств заботы Аллаха о человеке?

Нам нравится видеть благодеяния других. Но себя мы не обременяем лишней заботой о ближних. Разве это не грешно?

Кто допускает зло, не препятствуя ему, тот не может считаться истинным мусульманином. Или же он мусульманин наполовину.

Где тот праведный путь, указанный Всевышним? Этого многие не знают. Я не встречал мусульманина, который бы внял словам Пророка:

«Задумайся о деяниях Аллаха» или следовал бы молитве:

«Люби Аллаха, и он возлюбит тебя».

«Твори людям добро, ибо Аллах любит творящих добро».

«Верующие в Бога творят благие дела, им уготовано место в раю».

Аяты Корана изобилуют знаниями о прекрасных деяниях, но никто из нас не пытается вникнуть в их суть, нет у нас ни желания, ни достаточного усердия для постижения этих истин.

«Есть люди, которые веруют в Аллаха, считают своим святым долгом творить людям добро, ибо знают, Аллах не любит злонамеренных». Об этом свидетельствуют следующие слова пророка, да благословит его Аллах:

«Кто несправедлив, тот не имеет совести. Не имеющий совести, не имеет веры».

Отсюда мы уясняем, что вера не может возникнуть сама по себе, она рождается справедливостью и благонаравием. Но справедливости и добродетели не добиться одними молитвами и слепым поклонением. Доказательства тут не требуются. Ты видишь мусульман, усердно молящихся и соблюдающих строгий пост, однако этого недостаточно.

Справедливость — мать всех благодеяний. Понятия совесть и честь исходят от справедливости. Справедливый человек непременно задумается и спросит себя: «Почему я одобряю добрые дела других, а сам не спешу принять в них участие?» Разве это не свидетельство его справедливости и честности? Разве это не начало благих дел? Но почему, заботясь о людях, он не проявляет такой же заботы о Создателе?»

Стремление к благотворительности порождается умением довольствоваться малым. Не теряйте чувства справедливости, не уставайте творить добро. Без справедливости нет ни веры, ни человечности. Как учит Аллаяр суфи, один порок рождает сто других.

Понятия о Всевышнем сложились в нашем сознании как о Знающем, Милосердном, Справедливом. Если признаки Науки, Милосердия, Справедливости присутствуют в тебе, это означает, что ты имеешь стремление к знаниям, ты — истинный мусульманин и обладаешь высокой человечностью. Известно, что жауанмарт¹ воплощает в себе три таких качества, как правдивость, благонамеренность, разум. Правдивость олицетворяет Справедливость, благонамеренность — Милосердие, а Разум, как мы знаем, — одно из имен Науки. Этими свойствами, но в малой мере, наделен человек; долг его — довести их до совершенства, использовать на благо, помнить о них, беречь их в себе. Достичь этого можно, имея искренние желания и неустанно трудясь. Этими тремя качествами обладает пророк, за ним — святые, ученые и истинные мусульмане; эти качества направлены на служение Всевышнему, проповедуются пророком, и приняты святыми с любовью. Но их любви хватило только на то, чтобы проявить заботу о загробной жизни. О мирских радостях они забыли или не брали их во внимание.

Ученые же думают и заботятся о земной жизни. Суждения святых и ученых — противоречивы, хотя они недалеко ушли друг от друга в своих убеждениях, хотя обе стороны рассуждают в пользу учения Аллаха.

Но ведь любой спор должен закончиться удовлетворением?

Наука и Разум, как и человеческая природа, не терпят насилия над собой, им противны неискренность, они учат

¹ Жауанмарт — благородство.

ны быть добрыми, искренними, благодетельными, что и есть Милосердие.

Но я думаю, что и святые, и ученые ищут удовлетворения в шорах ради своего тщеславия.

Если бы человечество для своего усовершенствования избрало тарикат², путь, указанный святыми, мир бы пришел в шинуение. Кто бы тогда пас скот, кто бы остановил врага, кто бы шил одежду, кто бы сеял хлеб, добывал богатства земных шедр?

Разве отказавшись от благ, дарованных Всевышним, мы не рискуем оказаться неучтивыми, неблагодарными и неблагодарными, впадая тем самым в тяжкий грех?!

Избравшим этот путь грозит полное исчезновение или они окажутся жертвами кафиров, самые невыдержанные из них бесславно сойдут с избранного ими пути.

Если этот путь предначертан лишь для половины мусульман, то напрашивается вопрос: разве существует половинчатая истина? Истина должна быть единой для всех. Разве может быть выборочная истина? Выборочная справедливость? В таком случае у такого народа не может быть и самой жизни. Ибо жизнь есть высшая истина. Без жизни не может быть совершенства.

Не все святые презрели земные блага. Известно, что трое приближенных пророка — хазрет Гусман, Габдурахман ибн Гауф, Сагид ибн Абдукас славились своими богатствами.

Строгую воздержанность святых можно объяснить их неуверенностью в своей силе, опасением соблазниться мирскими радостями, что несомненно ослабило бы их веру. Или же это вызвано желанием отвлечь внимание людей от накопительства примером своей воздержанности, в расчете на то, что люди, видя их смирение, откажутся от пагубных увлечений, корыстных целей и изберут путь любви к благотворительности. Если это предпринято из самоотверженной любви к людям, то их жертвы неоправданны, путь их опасен и неверен. Добиться истины подобным путем могут только люди преданные своей вере, достигшие вершин науки, обладающие могуществом власти, редким мужеством, духовной непреклонностью. Собрать в

² Тарикат — здесь направление в религии, исповедующее духовное самосовершенствование путем строгой воздержанности и полного смирения.

АБАЙ

одном человеке эти качества почти невозможно, или же их обладатель может оказаться непревзойденным мошенником.

Стремление отличиться, возвыситься над другими портит человеческую натуру. Невежда, объявивший о своем вступлении на путь тариката, тем самым признается в безнравственности.

Мыслитель и ученый — суть одно, но в познании обнаруживается их отличие. Признанная в миру внешняя наука преподносится нам в виде наставлений. Наставники, достигшие наибольшего успеха в своих наставлениях, называются учеными.

Ничто не создано без причины, возможно, служители подобного учения одержимы жаждой постижения тайн могущества Аллаха, что никому не возбраняется, или они занялись наукой, такого склада из безграничной любви ко Всевышнему? Но уместно ли говорить именно о такой любви, коль человеку не дано познать самого Аллаха?

Только любовь, порожденную ясным пониманием, безмерной верой, чувством благодарности и признательности ко Всевышнему за тех существ, что сотворены им с любовью, наделены способностью любить и сострадать, можно назвать любовью ко Всевышнему.

И только те достойны звания ученого, кто стремится постичь Аллаха соразмерно своему рассудку, кто ищет первопричину всех явлений и предметов. Они добиваются истины, справедливости, блага в интересах человечества, для них не существует в жизни радости и удовольствия, помимо их труда. Не будь этих мыслителей, идущих верным путем, наступило бы всеземное крушение. Эти истинные ученые являются костяком всех человеческих творений, их умами приводится в порядок все, что есть на земле. Их деятельность направлена на земное благоденствие, как говорится: земная жизнь — есть возделанная нива для жизни загробной.

Не всякий ученый — мудрец, но всякий мудрец — ученый.

Традиционная вера приобретается с помощью наставления ученых, но благодаря просвещению мудрых, она перерождается в истинную веру. Добиваются этого мудрецы, постигшие высший смысл мусульманства. Ученые же мирских наук не знают основ религии, хотя они добиваются истины и сумели

раскрыть для себя тайны вселенной и человеческого бытия. Из семи условий шариата они способны признать лишь Аллаха, не могут отличить сторонников Аллаха от его противников. Пусть они не являются нашими духовными пастырями, но они служат нашей признательности, ибо, как сказано пророком в хадисе, лучшими из людей считаются те, кто приносит пользу окружающим.

Эти люди не знают ни сна, ни покоя, ни развлечений, они находятся в неустанном поиске полезных для человечества открытий, они добыли электричество, подчинив человеку энергию молнии, научились держать связь друг с другом на огромных расстояниях, заставили огонь и воду выполнять колоссальную работу, непосильную тысячам людей, они совершенствуют человеческий разум, учат нас отличать добро от зла, несомненно, мы во многом обязаны им.

Теперешние муллы — противники ученых. Что свидетельствует о невежестве священнослужителей или о прератности их помыслов, ибо сказано: по природе своей человек тяготеет ко злу. Многие из их учеников, заучив несколько молитв на арабском или персидском языках, считают, что могут участвовать в спорах, гордятся этим, и вместо пользы причиняют людям вред, сбивая их с пути громкими призывами и пустым бахвальством. Иные из них вредят не из злого умысла, а подчиняясь природному инстинкту. Отрадно видеть, когда кто-то из них, вняв правдивому слову, возвращается к совести. Разве назовешь совестливым того, кто препятствует правде? Самодовольство, тем более необоснованное самодовольство, портит человека. Если правда именуется еще истиной, а истина — есть Аллах, нужно не противиться ей, а постараться понять и рассудить справедливо. Подобное заблуждение чревато опасностью отчуждения от религии.

Когда великий пророк, да благословенно будет его имя, сказал, что «Грядет день равный по своей продолжительности году», богословы спросили его: «Сколько же будет молитв в тот день?» И получили ответ: «Об этом будут знать ученые того времени». Не хотел ли пророк этими словами дать понять, что вместе со временем будут меняться, обновляться и каноны религии?

В наши дни методы обучения в медресе безнадежно устарели, оказались не только бесполезными, но и вредными. В соответствии

АБАЙ

с этим в Турции уже открылись новые учебные заведения, где помимо богословия преподаются военная дисциплина и другие науки. Наша молодежь многие годы отдает пустой зубрежке в медресе, и оттуда выходят невежественные, неразумные, не приспособленные к труду люди, которые и в дальнейшем живут обманом да ложью. Учение мулл не приносит ничего, кроме вреда.

Красота мироздания облагораживает человеческий разум. Случается, что из-за нужды и нехватки человек теряет свой человеческий облик, звереет. Не иметь стремления к постижению мировой науки — признак невежества, что осуждается и Кораном.

Между богатством, накопленным для того, чтобы возвыситься, и богатством, которое копят для того, чтобы иметь возможность помочь страждущим и не быть в зависимости от других, есть большая разница.

Мы не стремимся овладеть знаниями в целях наживы. Напротив, используем богатства на пути к овладению знаниями. Искусство — вот подлинное, неиссякаемое богатство, учиться ему — самое благородное дело. Знания должны служить справедливости и отвечать требованиям закона Божьего. Человек обязан быть благодетельным и не только восхищаться благотворительностью других, но и самому неустанно творить добро.

Говоря о муллах, хочется особенно предостеречь вас от ишанов. Их учения ложны, пагубны. Многие из них невежды, не знают подлинных законов шариата, а избирают путь богослужения, пытаются учить других при всей убогости собственных знаний, учения этих искусителей человечества вредны даже для псевдорелигий. Они находят себе опору среди глупцов, слова их — ложь, свидетельство их учености — четки, чалма и больше ничего!

Так знайте же, дети мои! Путь Всевышнего беспределен. И никому не дано преодолеть его. Тот, кто решился пойти по этому пути, считается истинным мусульманином. Если конечная твоя цель — обогащение, это уже не Божий путь, это свидетельство твоей ограниченности. Что за непостижимая уму алчность, алкать богатства всего мира?! Если ты намерен делиться с другими своими деньгами, скотом, знаниями, другими благами

это и есть путь Всевышнего, единственный путь, не знающий предела. Избравшие его считаются истинными рабами Его, они могут питать надежду приблизиться к Богу. Какая надежда может быть у иного пути?

Способности и намерения некоторых людей направлены на улучшение внешнего вида, они заботятся о своей одежде, следят за походкой, считая сие занятие высоким достижением. Стараются выставить себя напоказ, как на торгах, вызывают зависть у глупцов, чей ум только в глазах. Глядя на них, одни изводятся, снедаемые завистью, другие выбиваются из сил, подражая им. Кому какая выгода от этого? Сколько усилий потрачено только на то, чтобы понравиться окружающим своей внешностью! Достоинства человека содержатся не в наружности, а в чистоте его помыслов, неприукрашенной внутренней сущности, по которым и распознает нас Аллах. Разве прибавится ума у этих поклонников зеркал? Разум человека совершенствуется безграничной, неиссякаемой любовью к добру.

Совершенным мастерством своим Аллах создал мироздание и человека, чтобы тот мог расти и продолжать род людской. Святой долг каждого из нас — множить число своих друзей. Это зависит от сердечности, благорасположенности к окружающим, что вызовет ответное чувство, или хотя бы не желайте зла другим, не пытайтесь возвыситься над другими словами или делами.

Возвыситься духовно можно иными путями.

Во-первых, умение сохранить человеческие достоинства даже во время великих испытаний, облагораживает человека.

Во-вторых, самовосхваление, выпячивание собственных достоинств могут только навредить тебе.

В-третьих, злонамеренность, принижение, оскорбление самолюбия других порождает ответную враждебность.

Причина желания отличиться перед другими — хвастовство, оно порождает зависть, одна зависть влечет за собой другую.

Отсутствие же этих пороков приносит человеку умиротворение, а в умиротворенной душе рождается стремление.

Существуют три вещи, способные унизить весь человеческий род, которых следует избегать, это: невежество, леность, злодеяние.

Невежество — то есть отсутствие знаний, без которых

ничего нельзя добиться; отсутствие знаний равняет человека со скотом.

Леность — злейший враг искусства; бесталанность, безволие, бесстыдство, бедность — порождение лени.

Злодеяние — враг человечества; причиняя зло другим, человек отдаляется от людей, уподобляясь дикому зверю.

Противоядие от этих пороков — человеколюбие, желание всеобщего благоденствия, твердость духа, справедливость, глубокие всесторонние знания. Направь свои знания на путь, указанный Аллахом, ибо Аллах не ленился, огромными усилиями и старанием создал гармоничный совершенный мир. Твое дело тоже должно быть сделано с усердием и добрыми намерениями. Все, что создано Аллахом, имеет свое назначение, плоды твоего труда тоже должны быть обращены на пользу людям. Иначе любой труд бесполезен. И вера твоя — тщетна.

Известно, творения Аллаха не создавались без трудностей и ни один предмет не создан без назначения. Все имеет свою цель, свою причину. Человек, имеющий тягу к знаниям, обязан помнить — любое дело должно вершиться целенаправленно.

Пророк, да благословит его Аллах, оставил в хадисе нам такие слова: «Прежде чем взяться за дело, надобно иметь цель и стремление».

Но вот вы решили совершать отныне омовения, читать молитвы, соблюдать посты. Но не грешно ли заботиться только о внешнем соблюдении обрядов? Если ваша душа чиста, соблюдение обрядов богослужения отражает вашу духовную жизнь, внешняя упорядоченность лишь украшает и облагораживает вашу веру. Не поэтому ли мудрецы утверждали, что вера одна, что она освящена многотерпением, без сдержанности, она тускнеет, а возможно даже обречена на погибель. Сказано это к тому, чтобы невежды, думающие лишь о соблюдении обрядов, не забывали о главной задаче — вере.

У меня есть основания думать, что они убеждены: достаточно им совершить обязательные элементы обрядов, чтобы считаться мусульманами. Это не так, обряды являются всего лишь стражами веры. Но что проку от стража, который только будит, не заботясь о сохранности и благополучии охраняемого предмета? Что станет с верой без бдительности?

Разве подлинная цель — не сохранность и чистота охраняемого предмета?

Неспособные разобраться в смысле обрядовых знаков, прислушайтесь! Самое главное в них — намаз. Но прежде чем приступить к нему, вы должны совершить омовение. Омывание совершается после очищения от скверны. Помните об этом! Эта процедура должна закончиться проведением влажными руками по ногам — некоторые из знаков носят символический характер.

Избавившись от скверны, вы совершаете омовение, очищая невидимые стороннему глазу части тела, что, разумеется, совершенно неинтересно знать посторонним, но этими действиями вы показываете людям, что ваша душа безгрешна и вы приводите свой внешний облик в соответствие с внутренним состоянием. При полном очищении и спокойствии вы готовитесь приступить к намазу.

Намаз — это молитвы, заклинания.

Легкое прикосновение мокрыми пальцами к шее и ногам означает, что они уже омыты и чисты.

Приступая к молитве, вы касаетесь пальцами ушей — это означает, что вы не смеете перед Аллахом воздеть руки выше, это движение выражает ваше признание — Аллах превыше всего, и вашу мольбу к нему — не дай потонуть в мирской суете, протяни руку помощи.

Склоненная голова и сложенные на груди руки — знак того, что вы стоите не просто как раб перед вельможей, не как простолюдин перед падишахом, а выказываете этим признание как более слабое, ничтожное создание справедливости и непомерному могуществу всемудрого Аллаха.

Обращение лицом к Кыбле³ — предполагаемому месту посещения Всевышнего, хотя мы знаем, что не может быть на земле места, достойного его пребывания, это надежда на то, что ваши молитвы достигнут слуха Всевышнего.

Чтение намаза начинается с суры Фатиха. Смысл этой суры полон глубокого таинства, требующего пояснений.

Поклоны, совершаемые положе руки на колени, — знак того, что мусульманин предстал перед ликом Аллаха.

³ Кыбла - направление, показывающее Мекку - мусульманскую святыню, куда мусульмане обращают лицо во время молитвы

Первое прикосновение лбом земли означает, что человек вышел из земли, второе — что он вернется в землю же. Обращение лицом к небу — знак мольбы и надежды на воскрешение после смерти, чтобы держать ответ перед Аллахом.

Вы заканчиваете молитву еще одним поклоном и словами приветствия ко Всевышнему и его пророку, да благословит его Аллах, а также пожеланием всем мусульманам мира, единства и благополучия.

Итак, что же мы уяснили для себя из этого Слова?

СЛОВО ТРИДЦАТЬ ДЕВЯТОЕ

Да, безусловно, наши предки уступали теперешним людям в образованности, учтивости, ухоженности и опрятности. Но обладали они двумя достоинствами, которых у нас теперь нет.

Изживая в себе недостатки, доставшиеся нам от предков, мы растеряли эти достоинства. Если бы мы имели в характере своем решимость и усилия, направленные на приобретение новых качеств, приложили к тому, чтобы сохранить старые, возможно, мы встали бы в ряд с другими народами. Поскольку нет решимости характера, вновь приобретенное более благоприятствует развитию в нас свойств демонических, нежели человеческих. Это — есть одна из серьезных причин утраты нами национальных достоинств.

О каких качествах мы говорим? В стародавние времена были люди, которые звались «ел басы»¹, «топ басы»². Они решали споры, управляли жизнью общества. Простой народ, худо-бедно, занимался своими делами. Не принято было оспаривать решения «ел басы» и «топ басы» или бегать от одного к другому. Говорят: «Возьми альчик, если он удобен для твоей руки, сделай из него битую». «Когда каждый сам себе бий, не ужиться и на бескрайних просторах, когда есть глава общины, не сгореть и в огне». Люди, признав эту истину, приносили жертву святым духам, и помолясь, отдавали бразды правления всеобщему избраннику и впредь старались поддерживать во всем,

¹ Ел басы- глава народа.

² Топ басы- глава общины.

скрывая его недостатки и славя достоинства. Относились к нему с должным почтением, слушались и неукоснительно повиновались, тогда и влиятельные лица не переступали пределов благоразумия. Как им было не заботиться о людях, когда все были братьями, и достояние у них было общее?

И второе — люди свято берегли и дорожили единством. Стоило кому-то призвать на помощь других, упомянув при этом имена предков, как все бросались на выручку, забыв обо всех обидах и раздорах, охотно шли на уступки и жертвы. Говорили тогда в народе:

«Кто не умеет простить вины ближнего, того чужой обидит».

«Братья ссорятся, но не отрекаются друг от друга».

«Если шестеро погрязли в раздорах, потеряют то, что в руках, если четверо пребывают в согласии, на них небесная благодать нисходит».

«Кто ищет верного пути, находит казну, кто ищет раздоров, находит беду».

Где теперь этот благородный дух общности и радение о чести?

Они были обеспечены людской стойкостью, совестливостью, доблестью. Мы лишились их.

У теперешних дружба — не дружелюбие, а вероломное коварство.

Вражда — не отстаивание истины, а зависть или просто неумение жить в согласии.

СЛОВО СОРОКОВОЕ

Почтенные, вот о чем я хочу спросить вас. Как это получается, что о покойниках мы не говорим дурного, а среди живых не видим достойных?

Отчего старики живут в согласии с молодыми, а между собой враждуют, хотя число их сверстников с каждым днем становится все меньше?

Стоит кому-то уехать на чужбину, как все тут же начинают любить его как родного. Но как только он возвращается, мы вынуждаем его бежать от нас. Почему?

АБАЙ

Почему, увидев хорошего человека из чужого рода, люди распинаятся перед ним, восторгаясь его достоинствами, а в своем роду не замечают тех, кто превосходит чужаков в мудрости и благородстве?

В чужом краю расхваливают свой аул, вернувшись, превозносят достатки чужого аула. Как это так?

Почему родители ласковы, заботятся о детях, пока они маленькие, но охладевают к ним, как только они взрослеют?

Почему родичей трудно собрать, когда радость, горе или другое достойное собрание, а как запахнет воровством или разбоем, они тут как тут?

Почему родичи досадуют и обижаются на тебя, когда твоя лошадь приходит первой на скачках?

В старину люди помнили, если кто-то хотя бы раз помог им добраться до места, они вспоминали об этом с благодарностью до последних дней своих. Нынче люди быстро забывают о добрых делах. Почему?

Почему байский сын, обеднев, не стыдится воровства, а идти в услужение к другому баю считает для себя зазорным?

Почему двое хороших людей не могут ужиться в одном роду? А двое подлецов почему-то всегда становятся друзьями?

Почему тот, кого ты считаешь другом, кому ты даришь коня, отворачивается от тебя, получив стригунка от твоего недруга?

Почему иной не ценит друга, с которым живет в согласии, а за врага, который в кои веки исполнил единственную его просьбу, готов отдать жизнь?

Почему многие не желают добра друзьям, а если кому-то из двух друзей повезет, они становятся заклятыми врагами?

Почему одни ищут человека, который бы дал им разумный совет, но избегают тех, кто знает их дело до тонкостей?

Почему иные в гостях ведут себя так, будто пригнали с собой весь свой скот, а принимая гостей в своем доме, делают вид, будто далеко отогнали все свои стада?

Люди ищут покоя, но стоит ему воцариться, как им тут же становится скучно? Почему?

Почему народом всегда правят ловкие дельцы? И почему, как правило, они всегда бедны?

Почему младшие жены бывают строптивыми? Почему злодеи бывают смелыми? Почему иные бедняки бывают спесивыми?

Почему людей сдержанных, живущих мирно, называют безвольными, а тех, кто распушен, хвастлив, драчлив, считают удальцами?

Почему казахи не слушают праведные слова, не находят для этого времени, но будут охотно внимать сплетням и грязным наветам и не уйдут не выслушав их до конца, хоть все дела их пойдут прахом?

СЛОВО СОРОК ПЕРВОЕ

Тому, кто вознамерился учить, исправлять казаха, нужно обладать двумя преимуществами.

Первое — иметь большую власть, пользоваться огромным влиянием, чтобы, запугивая взрослых, забирать у них детей и отдавать в учение, направляя одних по одному пути знаний, других — по другому, а родителей заставляя оплачивать их расходы. Девочек достаточно было бы обучить мусульманству, чтобы они были сильны хотя бы в религии. В таком случае можно было бы надеяться: когда состарившиеся родители отойдут от дел, молодое поколение пойдет по правильному пути.

Второе — нужно владеть несметными богатствами, чтобы подкупом брать детей у родителей и отдавать их в учение, как было сказано выше.

Никто не обладает властью, способной запугать нынешних людей. Никому не дано богатство, которого хватило бы на то, чтобы задобрить всех родителей.

Не запугав или не подкупив казаха, невозможно, уговорить или убедить его в чем-либо. Невежество, доставшееся от отцов, впитавшееся с молоком матери, пройдя сквозь мясо, достигло костей и убило в нем человечность. Между собой у них какие-то ужимки и кривляния, шепотки да двусмысленные намеки, ничего более увлекательного на ум им не приходит. Они пытаются думать, но им некогда сосредоточиться на своей мысли. Говоришь с ними — они и слушать со вниманием не могут; глаза их бегают, мысли разбредаются.

Как жить?

Как нам быть дальше?

АБАЙ СЛОВО СОРОК ВТОРОЕ

Одна из причин пристрастия людей к порочному — безделье. Когда б он возделывал землю, занимался торговлей, разве мог бы он вести праздную жизнь? Ездит из аула в аул на выпрошенной у кого-то лошади, живет на дармовщину, разносит сплетни и слухи, хитростью и коварством подстрекает других или сам идет на поводу у подстрекателей, скитаясь без дела и без пользы. Тот, кто стремится к благополучию, кто привык жить своим трудом, сочтет такую жизнь унижительной. Разве он оставит свое дело, чтобы бродяжничать бесцельно?

Тот, у кого заводится хоть мало-мальский скот, не довольствуясь этим, не бережет то, что имеет, а отправляется на поиски радостей, оставив пастухам и детям заботу о стаде, которое становится добычей воров, хищников, гибнет в непогодь. Он терпит эту утрату, но будет не в силах отказываться от участия в тайных заговорах, сплетнях, мелких дрязгах. Желая обрести значимость и вес в обществе, он считает обязательным для себя быть причастным к мерзким и злым козням, грязным нашептываниям, ничтожному пакостничеству. Достигшие кое-какого достатка, бросают свое добро на попечение других, «ты, мол, присмотри, пригляди», сами же предаются суесловию, дармоедству, праздному шатанию.

Нынче люди не дорожат высоким умом, всеобщим уважением или богатством; умение писать жалобы, умение ловко обвести кого-то вокруг пальца — вот что в почете. Кому удастся это, будь он беден и сир, ему всюду уготовано почетное место, жирный кус мяса и упитанный конь. Такому мошеннику легко улестить простоватого бая, заявив лицемерно: «Вы только велите, ради вас я хоть в огонь готов пойти». И этого достаточно, чтобы, не ударив палец о палец, быть сытым, одетым, ездить на хорошем коне и пользоваться всеобщим уважением.

Бай не думает об утерянном покое, не считает своих расходов. Прежде чем говорить с кем-то, он будет держать совет с проходимцем, который стелется перед ним мелкой иноходью, страшась потерять доверие бая, тревожась, как бы не завелись у владыки другие советчики. «Аллах с вами, — говорит он угодливо, — неужто вы сами не додумались до такой простой

неци?» И начнет подсказывать хитрости одну гнуснее другой, внушать баю подозрительность к другим. В конце концов бай теряет доверие к себе окружающих. Если умный человек не соглашается с баем и отворачивается от него, прохвост тут как тут: «Вот видите? Не я ли говорил вам, что это его козни?» И вовсе подчинит своей воле наивного бая.

Вот на что теперешние люди тратят свой ум и желания.

Вот чем они живут.

СЛОВО СОРОК ТРЕТЬЕ

Человек наделен от природы телом и душой. Нужно знать, какие из свойств тела и души даны от рождения и какие приобретаются в результате труда.

Необходимость есть, пить, а также спать — произвольные потребности. Желание что-то увидеть и узнать задатки произвольного инстинкта, но разум и знания являются приобретением человеческого труда. Слушая ушами, видя глазами, прикасаясь руками, пробуя на язык, вдыхая носом, человек получает представление о внешнем мире.

Полученные ощущения, приятные они или неприятные, воспринятые пятью указанными органами чувств, располагаясь в памяти в заданной закономерности, создают определенную образность.

Получить приятное впечатление от хорошего и отвращаться от плохого — естественная способность человека. Сначала эти задатки очень слабы. Человек развивает и усиливает эти способности, без внимания и развития они притупляются, исчезают или остаются в зачаточной стадии, оказываются ни для чего не пригодными.

Тот, кто много слушает и видит, черпая знания извне, тот имеет многое: он способен трезво рассуждать и отличать полезное от вредного. Человека, способного анализировать события и факты, относят к людям умным.

Невежда, не способный мыслить, не приученный трудиться, пытается свалить свою нерадивость на Бога. «Что делать, если Бог не наделил умом?» или «Нас с тобой Бог создал не одинаковыми», — говорят они.

АБАЙ

Разве Бог велел ему не вслушиваться, не всматриваться, не запоминать слышанное и виденное? Разве сказано ему: ешь, пей, развлекайся, довольствуйся похвалой и превращайся в животное, растеряв душевные сокровища?

Другие говорят: «Может, ум и взаправду дело наживное, но стремлением наделяет природа. Наделенный способностями приобретает и ум. Неспособные остаются неразумными». И это неверно.

Стремление есть и у детей, что бесспорно. Мы уже говорили, что сначала способности человека очень слабы и нуждаются в дальнейшем развитии и совершенствовании. Даже ремесло, которым человек занимается с желанием, изо дня в день становится более совершенным.

Если не возвращаться к приобретенным навыкам, ты можешь утратить их, ты и сам не заметишь, что стал другим человеком. Разве умение и мастерство, покидая тебя, предупреждают об этом заранее? Попытка вернуть их потребует еще больших усилий, чем прежде.

Душевные способности настолько разнообразны и многогранны, что описать здесь все их невозможно. Сила души способна удержать долгое время навыки приобретенного мастерства, но без внимания они теряют свою ценность и со временем может иссякнуть и сама сила, удерживающая их. Приобрести ее заново невозможно.

Сила души обладает тремя особыми свойствами, которые нужно ценить и беречь в себе, потому что без них человек превращается в животное.

Первое из них называется «подвижной элемент». Что это такое? Это свойство помогает не только осознать увиденное и услышанное, но побуждает живо осмыслить, что из чего происходит и куда ведет. Без этого свойства бесполезно много чтение, оно ничего не даст. Не сделав вовремя, не подумав вовремя, не сказав вовремя, опаздывая всюду, будешь всю жизнь жалеть и огорчаться: «Какая жалость! Там-то, тогда-то надо было поступить так-то!».

Другое свойство называется «притягательная сила однородного». Узнав что-то новое для себя, начинаешь думать и сравнивать со сходными вещами. Во всем ли у них есть сходство? Или только в отдельных элементах?

И пока не уяснишь себе всей причины сходства, не расспросишь, не проверишь свои предположения, не найдешь успокоения.

И третье. Называется оно «впечатлительностью сердца». Если сумеешь сберечь сердце от превратностей четырех пороков, таких, как самодовольство, корыстолюбие, легкомыслие, беспечность, полученные ощущения извне четко отразятся в зеркальной непорочности сердца. Эти впечатления будут питать твой ум и запомнятся надолго. Если не убережешь чистоту сердца, потускнеет зеркало души, все в нем будет видеться смутно или в искаженном виде. И понятия твои обо всем на свете сложатся неверно.

Все, что добывается трудом и находится вне тебя, называется богатством. Не зная всех перипетий и тонкостей ведения хозяйства, трудно удержать в руках свое добро. Так же трудно уберечь нажитое духовное богатство — ум и знания, от которых может быть и немалый вред. Не зная об этом, потеряв бдительность, можно легко лишиться приобретенного.

Все на свете имеет свою меру. В том числе и хорошее. Великое дело — знать меру всему. Умение думать — похвально, но некоторые люди, чрезмерно увлекшись, запутываются в мыслях, теряют здравый рассудок.

В желаниях есть, пить, одеваться, развлекаться, любить, наслаждаться, обогащаться, добиваться власти и даже в проявлении осторожности и хитрости, направленной на то, чтобы не быть обманутым, нужно знать меру. Все, что сверх меры — есть зло.

Древние мудрецы говорили: «В том, чего упорно добиваемся, мы находим зло». Да будет известно тебе, в двух свойствах духовной силы, называемых «притягательной силой однородного», «подвижной элемент», кроется все то добро и все то зло, что существует на свете. Властолюбие, эгоизм, гнев, ложь — все, что порочит человека, берет начало в этих истинах. Такую силу нужно уметь направлять на усовершенствование хороших и полезных качеств, нужно подавлять порочное в его зародыше.

Разум отличает полезное от вредного, но даже силой разума не одолеть этого зла. Одолеть его может только тот, кто соединит в себе силу разума и силу воли. Сумевший

АБАЙ

сосредоточить в себе разум и волю подобен быстроному скакуну — ему подвластно все.

Если же эти качества не развиты или одно из них присутствует, а другого нет, то эти две силы понесут тебя, как необъезженный, неуправляемый скакун, бросая и на скалы, и в воду, и в пропасть. Ты безволен. Несешься, не разбирая дороги, полы твоего халата распущены, глаза воздеты к небу... И до скончания дней твоих не избавиться тебе от бесчестия.

СЛОВО СОРОК ЧЕТВЕРТОЕ

Ничтожнейший из людей тот, кто не имеет стремления. Но стремления бывают различные. И те, кто стремится к чему-либо, отличаются друг от друга по способностям и силе воли. Талантливые или бездарные, все они не прочь услышать похвалу в свой адрес. Они ждут ее, заслуженную или нет, все равно.

Люди общаются с людьми своего круга, делятся с ними сокровенными мыслями. И скорее всего ждут похвалы от тех, кто живет рядом с ними и знает их, а не от незнакомых и далеких людей.

Одни стремятся к почестям. Другие алчут богатства. Неважно каким образом, скаредностью или хитростью. «Кто добыл богатство, тот безгрешен» или «У имущего лик светел», — говорят они и знают, что никто их за это не осудит. Видят в богатстве свое главное достоинство и честь. Судя по их извращенным нравам, так оно и есть, но если смотреть с позиций человечности — это один из отвратительных пороков.

Одни хотят прослыть храбрецами, святыми, баями, другие — не чураются славы хитрых, ловких, всезнающих. Чванятся худой славой, пытаясь даже из нее извлечь выгоду.

Все стремятся к чему-то, стремятся читать, но не по книгам, а по лицам людей. Смотрят, точно прощупывают биение пульса и определяют: «А... сегодня в цене то-то и то-то, а вот на этом деле можно недурно заработать».

Чтобы постичь науку по книгам, нужно, говорят, прежде всего очистить от скверны душу, помыслы, и только потом приступить к чтению.

Если предпочитаешь учиться по лицам, продолжай начатое, но старайся очиститься, ведь никому не видно, что там у тебя в душе. Говорят, чем больше складок и зазубрин в ней, тем шире и прочнее благоденствие.

Вот и суди теперь, кто чему учится и к чему стремится.

СЛОВО СОРОК ПЯТОЕ

Доказательством существования Единого и Всемогущего Бога является то, что многие тысячелетия на различных языках люди говорят о существовании Бога и сколько бы ни было религий, все считают, что Богу присущи любовь и справедливость.

Мы не создатели, а смертные, познающие мир по созданным лицам. Мы — служители любви и справедливости. И отличаемся тем, насколько лучше один другого осознаем творения Всевышнего.

Веруя и поклоняясь сами, мы не вправе сказать, что можем заставить верить и поклоняться других.

Начало человечности — любовь и справедливость. Они присутствуют во всем и решают все. Это — венец творения Всевышнего. Даже в том, как овладевает жеребец кобылицей, проявляется любовь.

В ком господствуют чувства любви и справедливости — тот — мудр, тот — учен.

Мы не способны придумать науку, мы можем только видеть, о с я з а т ь созданный мир и постигать его гармонию р а з у м о м.

BOOK OF WORDS

THE INCURABLE SADNESS OF THE WISE ONE

A Word about Abai

For the hundred and fiftieth
anniversary of the birth of Abai.
This is dedicated to his memory
with gratitude and love.

He is beautiful and great
in his eternal yearning for the truth..

Goethe

A

Abai. Thus, fondly and with love the Kazakhs call one of their greatest sons.

Abai was a great poet, musician, translator, philosopher and political activist.

Abai had one of the most tragic natures in all Kazakh poetry.

He was a wise man with an incurable sadness of the soul:

**I myself strove to improve my mind,
and knew no equal in eloquence!
But my work is not valued among the people
and I chose the peace of solitude in life.**

Abai was the first to enrich Kazakh poetry with philosophy. He discovered a new poetry, realising the synthesis of philosophical and artistic principles. With the name of Abai, a new Kazakh poetry of conscious philosophical and stylistic purpose was born on the steppe.

Like no one else, Abai achieved the renewal of ideas in Kazakh society. This could only be achieved by awakening the old national feelings and resurrecting the genuine folk traditions. Already at the end of the nineteenth century Abai's art rose to the height of poetic realism of the twentieth century.

Poetry must bear the stamp an integral, unestranged personality, saved from alienation. Abai always remained on the side of the people — for they, in his understanding, are the only support of art, the only preserver of spirituality in the world.

The poet did not admire from outside the original picturesqueness of folklore — Abai's art, with a deep and meaningful necessity, penetrates into the essence of the world of imagery of folk poetry, and perceives the relationship to life, love, death, as events of the cosmic order.

The poetry of Abai is made more powerful by colour, and literary and philosophical associations. When you read Abai, you are enchanted by the abundant generosity of the artist — everything is available to him: the melody of a song, the precision of impressionistic sketches, elegant style, ironic versatility, spell-binding musicality.

The poetry of Abai is melodic and mysterious. The poems of Abai are a powerful torrent of soulfulness, expressing an unquenchable thirst for redemption and inner spontaneity.

Then suddenly, unexpectedly, a heart-rending voice of conscience and a naked soul impinge upon us — his compassion for the sorrows and poverty of mankind.

His art is full of pain, and sometimes despair. His lyric poems are a deep-felt experience of the tragedy of the fate of human beings. A person must feel worthy of life and death, in order that death may redeem him only with new life.

Abai's poetry brings a great breath of thought and feeling — a breath of the history of the Kazakh people, of the planetary comprehension of existence. His sad, enchanted songs are imbued with lofty wisdom and the utmost clarity.

Abai communicates the power of his art, he shocks the imagination and ennobles the soul. His artistic world, created and brought forth by his genius, is huge and great. His art sprang from life. He was extraordinarily well-read and knew thousands of lines by heart. He read books in Arabic, Farsi, old Chagatay, and Russian.

ABAI

Like any great poet, Abai let the world go through him and created his world within him. He rejected many of the means of external expressiveness, of high-flown invention, which he had mastered with such virtuosity.

All his life he eschewed the realities that surrounded him, and extricated himself from the oppressive atmosphere of feudalism and lawlessness.

He wanted to get away from the traditions of the steppe minstrel-bards, which had earlier attracted him, into the world of new images and ideas.

This was a departure from the old aspects of life, which stifled the poet, into the world of fresh, noble ideas and active participation. Life as understood by Abai was not a period of sensual enjoyment, but a struggle. Self-sacrifice was inevitable for the sake of immortality in the words of poetry. Only self-sacrifice in poetry allows the word to survive the ages and to carry people forward.

His poetry becomes barer, freeing itself from any conventions; the main aspiration is the movement of ideas. By this the significance of the word is intensified. The main direction of Abai's poems is the affirmation of the unshakeable and unending unity of everything living, humankind and the cosmos, the soul and inanimate objects.

Abai, like none other, had a gift for expressing with clarity and precision the formulas that capture the features of spiritual and historical phenomena.

It was only at the beginning of the 1940s that Kazakh thinkers began to appreciate the essence of Abai's poetry and his significance as a world-class poet. This came about as a result of the very great novel by the Kazakh writer Mukhtar Auezov. He was the first to understand that Abai is a genuine classic of the literature of his time, and that the true essence of his poetry lies in the fact that in it contained the seeds of the new future, a future that was already beginning to burst through the layers of imperialist persecution.

B

Abai was profoundly interested in philosophy. His erudition in this field was fundamental to this work. The ideas put forward in eastern and western philosophy at the

end of the nineteenth century are anticipated, meditated on or argued about in his lyric poems. The same is true of the ideas of the Sufi poets—Omar Khayyam, Rudaki, Rumi and Yassavi, with whom Abai carried on a discussion over many years.

I go down to the bottom, and thirstily drink
the venomous poison of days I lived through.
Again I take as reality
the deceptive noise of the crowd.

Again I begin to believe
the cunning of the eternal deceivers.
I don't run away at breakneck speed.
Is there any poison that I have not drunk?

Philosophical reflections for Abai are the sign of a defined relationship to the world, a sign of a possible position of mankind in the world. Ethics were an element of his thought and poetry.

In his consciousness all was drawn into a single centre of search for moral integrity, which would help man to overcome his fear of death and doubts about his understanding of life. Indeed, for Abai only the human being, his moral and spiritual existence, is important and necessary. So in his poems it is not the human being who dissolves in nature, but nature that finds its place in the inner space of the human being.

The poetry of the mature Abai enjoins contact, a heartfelt connection with people. He calls on his people to wake up and keep their souls and bodies vigilant, urging them to ceaseless moral endeavour.

At the core of eastern poetry lies a special, honoured relationship to the word, a distinctive cult of the word. For the poet of the East, the genuine word of poetry was also an act. In this way only could one exert influence on the people. The significance of the word served on the steppe as a weapon, a powerful sword.

Abai was able to unite organically the wisdom of the East and the progressive ideas of the West. The steppe poet Abai succeeded in fusing the formal poetics of East and

ABAI

West to create a deeply humanistic synthesis. In the same way he developed the western-eastern synthesis of Goethe, opposed in equal measure to the colonialising concepts of “Eurocentrism” and nationalistic dogmas.

In the creative evolution of Pushkin, we find the special development of the “eastern theme” in his poetry. It is amazing how deeply Pushkin felt the many, subtle musical nuances of eastern poetry and was able to preserve them and give them their own resonance. The last line of his famous poem “The Caucasus” was left out because of the censor:

So the laws confine the stormy freedom,
so the wild tribe is in anguish under the power,
so now the silent Caucasus is indignant,
so alien powers oppress it...

The western-eastern synthesis in Pushkin clearly exposes the colonial oppression of the tsarist autocracy. The poet was wholeheartedly on the side of the persecuted, on the side of the freedom-loving people.

At the end of the nineteenth century the colonial oppression of Kazakhia by the Russian autocracy was intensified. The colonial steppe was choking in economic, social and cultural backwardness. The nomadic culture had fallen into decline, leaving a void in its place.

The harmonious world order was forcibly broken. A faceless, crude, monstrous power of destruction came into the steppe as an everyday reality. The steppe was cowed under the oppression of gendarmes, and with it poetry, legends, fables... Death from the sabre and the bullet is against nature. Arbitrary rule does not bring about rebirth. The harmony of a world is destroyed when social cataclysms and expansionism violate it.

In those years the way of every Kazakh poet and thinker was one of tragic loneliness. Abai understood, as a great poet, that he only had one way – the people. He desired to see his people as having lofty spirits.

Never, since as far back as the seventh and eighth centuries, had Kazakh thought worked with such effort and accord. The current of general problems and anxieties runs through the whole of national culture from philosophical abstractions to lyrical outpourings.

The humanistic synthesis of every great poet of the nineteenth century comes out in its unrepeatably individual aspect.

The highest spiritual value of the works of Abai is the concept of the free personality of a fighter against social evil and inhumanity. The same understanding is characteristic of many great creators: Shakespeare, Goethe, Byron, Pushkin, Lermontov, Rabindranath Tagore...

A

Abai's reflections in poetry and prose about the personality, about its finiteness and infiniteness, led him to God.

It's easy to say: "Here is God!" But the way
to him does not lie through the word.
Be pure in soul and heart—
there is no need for any other truth.

But you cannot reach God with your mind,
in vain my tongue interprets him.
There is no doubt! God is in everything
that exists in the visible world.

The world was not created by God to become a dwelling-place of evil. The world was created for people, for human beings participate in godliness, and part of it and its outcome. The unity and harmony of the world are inconceivable without mankind. Reason is given to humans so that they may understand the world created for them and use that knowledge as a weapon to achieve a higher aim.

For those that are truly wise, there is no abyss separating heaven from earth. Evil, which seems to exist, is born only of ignorance and can be overcome by directing knowledge to the affirmation of good, to the higher aim: union with God and the higher structure and harmony.

Abai considers that human beings are destined to live, create and act, and not to be in the captivity of evil.

In his amazing Book of Words the poet expressed his reflections over a period of years, his searchings and dis-

coveries, anxiety and despair, sorrows and joy of revelations, impetuosity of soul and bitter reckonings, anger and humility.

At the beginning of the book, he writes: "Whether for good or ill, I have lived my life, travelling a long road fraught with struggles and quarrels, disputes and arguments, suffering and anxiety, and reached these advanced years to find myself at the end of my tether, tired of everything. I have realised the vanity and futility of my labours and the meanness of my existence. What shall I occupy myself with now and how shall I live out the rest of my days? I am puzzled that I can find no answer to this question."

His Book of Words is a deeply meaningful way to truth. The idea that permeates it is both simple and grand. The poet tirelessly reminds us that humans have the greatest value in the world, and that they should be beautiful and harmoniously perfect. Their souls should also be beautiful, as should their mind, body and feelings. Humans are called upon to direct their thoughts and actions only to the good, only to exalted actions.

The striving from a separate personality towards humanity changed incredibly the spiritual climate of the poetry of Abai.

Understanding of the real world and the personal responsibility of everyone in the world — this is what the great poet worked for in his art and life.

Abai relentlessly placed the question of the fate of Kazakhia before his people. When laying stress on higher moral standards, he does not denigrate his own people, but rather calls them to his wisdom. It is precisely because of this that his art arouses and sustains the faith of human beings in their strength, in the triumph of good.

Abai explains that the world is eternal, united and harmonious. Discord, anguish, even death cannot destroy the harmony, for they are natural.

The extremes of anger, despair and hope seize people when they confront the inevitability of death. This burst of feelings, tension of the whole human being, is a passion without which there is no original inspiration.

Abai was a raging creator.

With this rage the poet contemplated clearly his own

and the world's fate. Human life moves within the laws of a beautiful and tragic harmony: love and freedom are found in death, anger does not settle for the small, and the raging soul rushes to the last redistribution.

Like a truly great man, he did not fear slander, open insults and the hatred of fools.

Like a true citizen, he fulfilled his duty to mankind, served it to his last breath, and remained honest in his striving for the truth.

Love is always on the border of death, for love that has not reached that incandescence is not love. One should also remember that freedom is only attained through self-denial.

We search for moral lessons in the poems of Abai, whose life has become a legend.

I

The great poet of the steppe, not understood by his own people, remained alone, face to face with God.

Many are captives of the transitory,
and so they trip and fall.
But can one say "died" about one
who left behind immortal words?

Abai loved his people as no other, and that's why his words ooze blood as his soul bleeds.

The frail soul of the creator was taut as the bowstring.

He left this world without any farewells. Those who were worthy of his conversation, love and fellow-suffering were waiting for him on the other side.

All his powers were dedicated to the enlightenment of his people, but the people only appreciated the enchanting melodies of his songs, and did not comprehend the deep essence of his thoughts, did not follow his wise advice.

This was the beginning and the end of the tragedy of Abai.

And the tragedy of his freethinking and irresponsible people was born and grew stronger.

Rollan Seisenbaev

POETRY

**I brought him up from a puppy to a dog —
he bit me on the leg.
I taught someone how to shoot—
and he cunningly shot me down.**

* * *

The ticking of clocks is not an idle sound:
life flows by, my friend, their beating repeats.
A minute is like an age for a man:
it goes, it dies, and the circle of life is closed.

A clock is a ticking thief,
stealing life daily, taking it unnoticed,
so that without love and constancy
life is nonetheless just fleeting deception.

In a clock's rustling is past life,
if it dulls a soul or comforts it,
still reason knows that time is treacherous,
it goes past as though its tick is harmless.

A day, a month, a year go off into ashes,
old age comes, time flows away...
Since transient time beckoned us pitilessly,
oh, imperishable Creator, have mercy upon us!

* * *

Nature can die, but humans are immortal,
but they can't return, nor joke and laugh again.
The ignoramuses called death
the parting between "I" and "mine".

Many are captives of the transitory,
and so they trip and fall.
But can one say "died" about one
who left behind immortal words?

Who in this life is not susceptible to temptation?
Eternity is sensitive to the flaws of the mortal.
You won't be able to identify in what the flaw lies,
if you don't tirelessly follow deep thought.

Who is a friend to the worldly cannot be a friend
to the after-life.
You cannot combine the two equally in one.
I cannot turn my tongue to call those just who have
a weakness for the worldly and are weak-willed
before eternity.

* * *

Oh, Kazakhs, my poor people,
you let your moustaches grow.
Since you don't distinguish good from evil,
now you have blood on one cheek and
grease on the other.
Eye to eye, you're welcoming and kind, but then
you're mercenary-minded and your face changes.
You don't pay attention to others and go on
about your own stuff,
and you rattle your tongue with idle talk.
You cannot display power over your own good;
your night sleep is broken, you've forgotten
daytime laughter.
Envy gnaws at those who are not strong,
tomorrow is different from today.
Any old rabble try to control you.
They have disfigured the face of the people.
I have serious doubts about your being corrected
if your will has gone from you.
Those close to you take offence
at the slightest trifle,
and God has taken away their sound judgement.
There is no unity, no agreement,
no truth in the soul,
and so your herds disappear like snow.
Measuring your power of intelligence and good,
rivalry has shed your powers.

I have told my tale without the fabled
     Hasret Ali and the dragon,
 and there is no beauty with a gold chin.
 I don't revile old age, calling death down on it,
 and I don't call the dzhigits to dishonour.
 Do not turn away, considering my words
     not colourful enough.
 Convince yourselves somehow that the most
     valuable word is the deepest.

The noisy rustlers are born from knights.
 They are bustling people, given over to women
     and empty fun,
 without honour, reason or jobs,
 well known as stormy drunkards.
 If I arouse laughter from a pitiful group
     of madmen,
 then, my tongue, don't make the effort, be silent.
 My brother who has the gift of poetry and
     fine speech,
 I curse—don't waste good words on us.
 There's no use in them for us, for you.
 Priceless words sink in the emptiness.
 Dandy, phrase-monger, womaniser, proud one,
 what joy can they bring to you?

GIRL'S SONG

You praise so splendidly—
 you've thought of everything.
 I no longer am in control of myself,
 you yourself know where to take me.

We notice others too,
 and we avoid those who throw themselves
     headlong at us.
 But if we meet one as noble as you,
 how can we refuse with a shake of the head?

Your words are of the same order as your mind.
 You are a hot coal, and I am like butter.
 Your hot words have penetrated through me,
 how can the butter not melt?

I will be calm if you are kind to me,
 but if you abandon me—oh my God!
 You'll never find a creature in this world
 with a more bitter fate than your wretched one.

If you don't fulfil my desires,
 what can be done—you'll bury me in the ground.
 Don't attract me to you
 if you have not true love in your heart.

Then sadness about you will turn to grief,
 my soul will be brought crashing down to earth.
 Another's bed without you
 will become my grave.

You are a bold, proud man,
 worlds bow before you.
 There are numberless wretches like I,
 who await your favours by the threshold.

If your soul is favourably disposed to me
 and you truly incline towards us,
 then I am your turtle-dove and you are a hawk.
 Take, enjoy your prey.

Winding like a silken thread,
 bending like a flower stem,
 I am crushed under your weight
 and fulfil passion to the end.

I wrote these words after much consideration.
 I thought through all my thoughts.
 If they move you,
 take them, young people, and read them.

If someone will read and recognise the words,
 if a flame flares in the heart,
 if a soul is encountered by whom these words
   are readily understood,
 let them sing them as songs.
 He who gathers poems jealously,
 who has forgotten melodious songs,
 poor KokBey, how you've blundered,
 missing out on these poems.

* * *

The tresses stream heavily down her back.
 The clink of coins round her neck can be heard
     as she walks quietly.
 White-necked one, black eyebrowed,
     wearing a velvet cap.
 Where in the world is such beauty?

The mirror whirlpool of her eyes reflects the world,
 her every glance burns the heart.
 Her teeth are pearls, the white silk
     of her tender body...
 Who has found such a beauty?

Her supple, harmonious figure, her miniature feet.
 This girl is like a dream.
 Who will dare to stretch out and pluck
 this ripe, sweet, forbidden fruit?

If a brave man will touch her wrist,
 he will finally hear his heart scream.
 He who leans his head on her white neck
 will burn to his bones in love's flames!

* * *

We've lived a lot of life,
 there's only one thing left—to go down into
     the grave.
 My tongue has not lost its suppleness
 and a good summer reigns in my words.
 God granted me
 slow-witted listeners.
 Having lived till my declining years,
 drawing on to death itself,
 I have never met a person
 who would listen to my words.
 Having reached the zenith of life,
 fighting with ignorant people
 I have now reached the border.
 Now walk, don't stumble,
 don't hide where you can't hide.
 Leave your former speed behind!
 Whatever grief takes you over,
 it should not chase you into a blind alley.

Whoever the profane praise,
don't you be profane among them.
Struck by God's anger, the crowd
engage in idle talk for nothing.

Everyone speculates with words,
but what about trading them?
Two words from a devil
and they are turned in a wheel.

Don't take a sold word—
it cannot achieve pricelessness.
Money is the husband for the whore.
She does not value a true husband.

I am not a slave of the words of praise,
violence does not hold sway over reason.
He who is damned by God is not worth a penny,
and there is no shame while there is death.

Life with its riches
is like torrents of water.
Joys and misfortunes in the past,
if one thinks about it, are poison.

* * *

My heart is in forty shreds
from the malicious intent of the world.
How can it stay unharmed
among this bigotry?

Of those whom the heart loved,
one has died, another's become an enemy.
Some sow evil, others discord.
There's no one to rely on.

Old age has become close
and there are no hopes ahead.
The obstinate are those who know no grief,
but they do us no good.

Oh, you, whose heart is bloody from mourning,
turn to me.
Think of the unquenched greatness
of the indefatigable soul.

BOOK OF WORDS

The rich man is not happy with his riches.
 They let the horses out to pasture in summer, au-
 tumn they can't find them to saddle.
 Rustlers chase whole herds away leaving no tracks—
 they are evil spirits, who cannot even smile at their
 luck!

The merchant cannot trade in peace, he's realised:
 the debtor will never pay him back! The debtor
 without shame publicly denies his words,
 the merchant is tormented by the shameless
 people.

The intelligent man is humiliated.
 Only the ignoramus is happy that the world has
 fallen so low.
 Like speckled snakes or croaking hungry toads,
 they hiss at the old, and shame has disappeared
 completely!

It's even more difficult for the influential
 to maintain authority,
 they cannot get rid of the bandit robberies.
 Mischief circles like thieves at large,
 the authorities can't even question it.

Close relatives are ready to chase each other into
 the grave—
 they don't hear each others' words.
 Step-brothers and brothers, children, sisters, wives,
 don't live a single good day in peace.

The strong strain to overcome the obstinate,
 ready in their passion to burn in the flames.
 In a bad, drunken bout,
 they cannot distinguish beforehand harm from good.

They are reluctant to chase the herds to the upland
 pastures,
 and there's always scandal in the autumn pastures.
 The winter for the herd is a bitter fate.
 They don't argue the facts so as not to court disaster.

The young men have forgotten all shame before
 the old.

The money-grubber can't get over his avarice.
 He flatters you with his welcome,
 but behind your back he slanders and abuses you.

* * *

Poetry is the queen of language, the sovereign of
 the word.
 It takes a wise man to extract it from the strongholds.
 Language has free will in it and it warms the heart
 with the roundness and perfection of its form.

If an alien word has crept into the poem,
 then the poet is most despised, most talentless.
 Performers and listeners alike are more and more
 ignorant.
 There are none among them who recognise the word's
 weight.

Ayat and Khadis are the fathers of the word.
 Their famous poems sang.
 Do not endow the word with powerful strength
 unless Allah and the Prophet profit by it.

The learned men preaching in the mosque,
 the sad songs of the holy,
 each of them compose poems harmoniously
 in measure of their gifts and powers.

Many test themselves in composing poems,
 but there are chosen ones among them.
 Some of the best Kazakhs are fated
 to compose poems with gold hearts, arrayed in silver.

I See this when I look back on the past:
 the speech of the powerful is peppered with proverbs.
 Stupid, ignorant poets
 shower them with their poems that are woven from
 various trifles.

They picked up the kobyz and the dombra
 and sang songs of praise to the unworthy.
 They wandered, asking for mercy with their songs,
 debasing the word in foreign parts.

He scares the powerful with imaginary enemies,
hoping to find gain from their confusion.

Conscience, honour, tolerance, talent:
no one will make a choice from these.
They don't seek deep thought or true knowledge.
They pluck like wool gossip and lies.

* * *

There are no true friends among people.
Where can you find the unshakeability
of a promise?
What once existed, now is no longer.
Mockery, slander, subterfuge.

Good deeds are soon forgotten.
You tolerate a blunder and a grievance arises.
Refuse their services.
If only they didn't cause harm.

Gain and praise
only serve themselves.
If there is gain from gossip,
then let there be gossip everywhere.

I have only got back grief
from those I did good to.
O God, you have ruined my life,
I never even met a woman to love.

The enemies mock and bully.
Treachery wears down the friends.
Some play tricks, but who is guilty?
Life passes before you can understand it.

Who cannot identify by sight a good person,
worthy of true friendship?
Who will value closeness
with a self-satisfied, treacherous cheat?

* * *

Sadness is born from learning,
malice is born from knowledge.

A third shakes the hand of holy people,
outside he's sanctimonious but inside
he's a wicked person.

Some of them make the hadj,
although the hadj is not compulsory for their sort.
Why was he zealous for this,
when he's given back the gift of being a Moslem?

Grey-haired, indignant old man,
run from the crowd, hurry home.
If suddenly rivalry breaks out among the relatives,
and they divide up into sides,
you will have to take the choice sheep's head
in exchange for a blessing.
You can't find words of reconciliation,
you'll just say "Don't regret the good!"
Don't beg for bitches' honours.
Sit at home if hungry death menaces you.
If you think about it seriously,
where are there not such old men?
Only harm comes from the elders who sow
discord,
and aimlessly stray round the world.

* * *

Who stuffs his pockets tight
will prepare for his friend a wicked deception.
Who always bows to gain
is alien to people's poverty and troubles.

A slave to riches, a boasting empty vessel,
he stabs the people in the eyes and reaps their envy.
Pig of pigs, hoping to force them to love him
he gives left-overs instead of bones to those close
like to dogs.

Nowadays who has heard praises to the mind?
For whom are honour and conscience
characteristics?

Everyone has an eye to get rich quick:
and in their lust for gold they'll even eat shit!

Do you dare to read these bitter words?
Sell your work. But conscience is not for sale!

The advice of one who knows
will not lessen your darkness.

* * *

The word Allah is easy to pronounce,
but the way to Allah lies not through the tongue.
The striving of the heart, the honesty of the soul:
nothing is too awkward for the truth.

The efforts of the body are concentrated
on the acquisition of knowledge;
reason and knowledge of the heart
are the manifestation of love to the creator.

You cannot reach Allah by reason.
Oh, I haven't got the language to talk intelligently
about Him!

There is no doubt as to His existence:
all that exists is witness to that.

The heart does not know, but it feels.
It has Reason and Essence.
And the wise preachers in vain
run their fingers over words.

* * *

Man is a sack, full of shit.
When you die, you'll smell worse than shit.
You are proud because you think you are
above me —
That's a sure sign of your darkness.
Yesterday you were a child, now you are in your
declining years.
You are convinced that you cannot remain in
one position.
Love human beings, feel the mystery of Allah
What could be more fascinating in this life!

* * *

Life has passed, full of regrets.
I have lived it, not discovering its fullness.

I considered myself as one of many thinkers
and I lived without thought or worries, expecting
empty boasting.

I myself lagged behind in teaching the unintelligent.
Many ignoramuses tried to equate me with them.
Idleness became a common phenomenon.
Vulgar jokes, empty fun.

We call him Russian who throws truth
in your face.
He does not turn away squeamishly from vain
hypocrisy.
If we don't rid ourselves of unreliability
and come to
some mutual understanding
earlier or later we'll lose our humane features.

The treacherous idler destroys the common peace.
Sincerity cannot be found even in a friend.
They don't forgive the heart the smallest thing,
hiding bitter reproach in their heart.

True love and friendship don't recognise
alienation.

The unity of hearts has no shame.
Our confessions of love and friendship
are a burden on the heart, created out of falsity.

I have no friends, nor love, whom I trust.
I have put my disillusion into poems.
The unknown world seemed to be the smooth
of a lake,
until the soul became stained.
Friendship given by God is a source of warmth,
trusting conversations cleanse the soul.
If I would create an expert friendship
one of the fools would scratch my hand,
like a dog rose with its thorns.

The soul tirelessly thirsts for a friendship,
the blood appeals for it and seethes in expectation.
But I have never met anyone who can stand up to
an enemy,
and I never found a friend more faithful than
peaceableness.

BOOK OF WORDS

My songs are gossips, chattering round the world.
It's better for me to be silent, and not give away
my secrets.

* * *

I spoke many words before too,
in sadness I spoke them, thinking of the future,
hoping that the intelligent ones would be ashamed
and think again and try to turn over a new leaf.

Our people talk too much, they're not a good
example.

One word hastens after another—there's no
understanding them.

With tears from eyes, with blood from heart —
it's impossible to thaw the ice of their souls.

O, my people, don't be so arrogant, listen.
Don't think about the external form of words,
concentrate on their sense—what does it cost you
to listen a little?

These words are not written for idle talk.

Don't get lost off the road.
Get onto and stick to the beaten track.
No knowledge, no work.
You've even forgotten how to pasture the herds.

* * *

Don't pick up the dombra,
don't pluck the spell-binding strings.
Be still, heart, don't beat so heavily,
tears are ready to well from the eyes.

My soul is silent and depressed
as it resurrects the past.
Heartache plays with my brain,
depriving me of all will-power.

But you, my love, look at me,
enticing with sweetest tenderness,
and fan that anguish that gnaws at me
with the warm light of your soul.

Extinguish the fire in my soul,
wash my wounds with a wave of tenderness.
My soul is on the wane,
speak caressingly, sweetly.

Comfort with the touch of your warm hands,
bring peace to my broken soul.
My mind is ready to follow beyond the thought
to whatever depth, just say the word.

I was a contender,
but now my soul is mortally tired.
Don't torment it, my dear,
find the magic balm—and heal it.!

* * *

Intruding on the ear, the wonderful song
and the sweet melody captured the soul.
Various thoughts wafted.
If you love the song, love it like I do.

Everything is born from thought.
I forget irretrievably.
The soul is penetrated by the song
and the heart warms the body.

The thirsty man, having found water in the desert,
clings greedily to the spring.
Kicks and jabs are powerless here
and he cannot be stopped with threats.

He who forces love and trembling
raises the veil of the past.
Robing in the clothes of life
brings to life the person who's long been gone.

It's as though a whisper I had forgotten
about comes to the ear.
The soul fills with thoughts of long ago,
resurrecting the cursed past.

I go down to the bottom, and thirstily drink
the venomous poison of days I lived through.
Again I take as reality
the deceptive noise of the crowd.

Again I begin to believe
the cunning of the eternal deceivers.
I don't run away at breakneck speed.
Is there any poison that I have not drunk?

* * *

If the heart does not dream of freedom,
who can awaken the sleeping thoughts?
If the mind is a captive of darkness,
you'll live a dog's life.

If reason is weaker than will
you cannot look into the depths of superficial
people.

The exhausted mind of an old man
gets dull under the oppression of habits.

Not having slaked the thirst of the flesh
the soul will not stand it, and pity it.
The body will not take no for an answer
and will demand and hope unceasingly.

Animals have a body and soul too. Without mind
and feelings what joy is there in life, without
yearning for the depths?
If I can be called a human being, can I be a fool?
If the people are unintelligent where is my wort?
Just where?

* * *

You grew up striving for the azure skies.
Your soul was proud, willful, carefree and daring,
like the green carpet of the ripe harvest,
generously covering the face of the earth.

But harsh time set limits to everything:
the sickle is ready—the harvest has ripened.
You know extreme heat and cold, but still
your soul is not broken—you could withstand.

Your soul is sick from heavy suffering
and on your face is the stamp of former troubles.

Your head drooped like a ripe ear of wheat,
 you bent to the ground, bowed by mature
 thoughts.

Humans are not eternal, but they live
 as though there were no death, and do not
 wish to die.

But, look, the soul has parted with mortal flesh,
 ponder where life remains, and where you'll be.

Now you are a hero, but tomorrow only ashes.
 Today beckons, all sparkling.
 But do you know what tale tomorrow will tell?
 Think, my world, of the fact that you were
 born to die.

* * *

You are the pupil of my eyes,
 the reason of my heart.
 The wounds of love
 are incurable in my soul.

Will one of the wise,
 respected agas say
 that there is any creature
 close to or like you?

I will sing, and weep tears,
 not sparing my poor eyes.
 When it comes to talking
 I have ready words for my love.
 I shall speak from the heart
 and observe decency.
 Surely she'll understand?
 Why should I wear her out with long
 conversations?

You look deep
 but your look does not consume.
 You have a carefree air,
 but you test hard.

Though many are sad
 you are calm and cold.

I burn and flare,
you don't have mercy on me.

Your forehead stands out and your hair is
luxurious,
now down your back, now on your shoulders.
Your neck is white, your cheeks crimson.
My priceless one, show your face.
Your eyes are black, your brows arch.
One look is never enough.
Your lips are a crimson honey-laden flower.
Irreproachable is the whiteness of your teeth.

Your slender profile, your tender figure
bends when the breeze blows.
Your tender, white
body is an unknown flower.
New poem?

My dearest, come closer
and give us your attention.
My eyes, for once be sated,
looking at the form of my darling.

Your sadness is like winter, your smile—spring.
I'm happy when I see you.
Your laughter is the singing of a nightingale
which torments my very essence.

Don't be arrogant and unapproachable,
and don't bewitch me.
To sacrifice for you not my peace of mind
but my life, would be too small a thing.

Your aroma is the scent of a flower.
You are the clear ray of sun.
When I see you
my bones melt.

She herself eclipses
irreproachable form and good fame.
Language is powerless to express
her praises which are above all conditions.

You are joy for the soul,
you are nectar for the body.

The Prophet has bequeathed
such love of a beauty like you.

How can I express the rapture?
Torment wears me down in my love.
A meeting is saving balm
for my flaming heart.

There are many in love like I.
Which of them has a place in your heart?
My heart trembled:
I did not know how to say everything.

Who can hold out against her charms?
She walks and her slender figure bends.
A white-toothed smile,
and passion burns stronger.

Husbands too should beware:
everyone is attracted to her.
O God, will the day come
when the poor heart will discover peace?

* * *

I proudly scorned ignoramuses
and arrogantly called them fools,
and strove to change my age,
considering myself to have a giant's brain.

But I didn't find support
in the struggle with the dark host of fools.
Set in their ways
they didn't hear my exhortations.

There's terror in how they look,
they are seized with madness.
Not one of them stood their ground.
They stubbornly moved back.

They agreed willingly and easy with all
in their self-satisfied conceit.
Powers waned, days are already numbered.
God have mercy on those who lie in the dust...

The sunset has faded. The moon and stars triumph.
How could the beams of the stars not pierce the
darkness.

But in anticipation of the return of the sun
they pale and lose their sparkle.
The sun now, like a bridegroom back from its
travels,
arranges its bond with the bride-earth.
The stars and moon turn pale as they see
how light-bearing and immortal is this bond.

The warm wind brings the news to the moon and
stars
that the wedding is nigh—the feast is open to all,
that the earth has thrown off its snow-white covering
and beams with a happy smile.
The earth has waited all winter for its beloved sun,
and united with it and slaked its passion:
This is the result of that everlasting passion:
all is in blossom, radiant as the fire-bird.
No one dares to stare straight at the sun,
but they love it and are warmed by its soulful heat.
And I myself saw the sun going into
its gold and purple tent in the evening.

SUMMER

In the summer heat
when the grass in the meadows and the flowers
have grown tall and are full of sap,
to the shores of the stormy river
the nomad encampments of the aul were pitched.
The countless herds,
their croups gleaming on the mowed meadows,
the horses, foals and young mares
walk out with their well-fed flanks.
Lashing out at the horse-flies by the
water-hole,
they swipe with their tails by the water.
The foals frolic round them
running in circles.
Swift-winged ducks and geese
fly up and down.
Girls and youths,
baring their white arms,

walking softly and gracefully
put up the tents
with laughter and jokes.
The Bey returns content
from looking over his herds,
his ambling horse glides along
noiselessly.
The old men are in a close circle in the tent,
waiting for the aromatic koumiss
from the venerable old stove.
They are having their unhumed conversations.
The young child, taken in by the
servant girl,
whines, capriciously demanding
sweets from his mother.
The Beys sit down on soft rugs:
the samovars are hissing for them.
Learned men are holding counsel,
their words gallop like horses.
Others nod to them in approval
expressing their agreement.
An elder comes out of the tent
in a white shirt and with a staff.
He querulously asks the shepherds
to chase the herds away from the tents.
They fuss to oblige the Bey.
Hoping that he'll notice, and with deference
to his age
they offer him koumiss.
The bold herdsmen since early morning,
pulling up the hems of their cloaks
have been prancing round the mountain village
on their refractory steeds.
The young men, a law to themselves,
at the side by the river,
are firing their rifles and flying their
hawks.
Suddenly a blue bird
soars up, flashing away from the hand,
and catches a duck in flight.
Past days are forgotten,
there's no way that they can be changed,
and the old man in the mountain village
approvingly, laughs loud at them.

AUTUMN

A flock of heavy grey clouds enveloped the sky.
 Autumn: a damp mist covered the earth.
 The horses play and their young are frisky
 from being well-fed or from the cold.

The grass withered, no flowers as before.
 The children's hubbub was silent, the girls' laugh
 ter died.

The trees and bushes were without their leaves,
 like old men, the worst victims of poverty.

The sheep skins are being tanned in the tubs by
 someone whose clothes are motley from rags and
 patches.

The young wives patch the tattered tents,
 urging on the decrepit old women sitting at spin
 ning wheels.

The geese have returned, and the cranes.
 Below a caravan lingers on its way.
 The normally noisy auls are quiet.
 There's no carefree laughter in the steppe among
 the gloomy valleys.
 The old men are frozen, the children too.
 The autumn cold bites harder and more cruelly in
 the sad auls.

The dogs can't wait for the scraps and bones,
 they go after mice, and you can hear their barking
 and fighting.

Pastures are bare, grass downtrodden.
 The wind sweeps up the dust from the arid pastures.
 Indoors it's unheated and unwelcoming.
 Curse this life spent in terror from soot and smoke.

* * *

The horseman with the golden eagle gallops on the
 fresh track,
 he who seeks the fox will find it.
 His horse is a good one, a faithful comrade, a gift
 from God.

His clothes are those of a hunter.
 Suddenly, as his sharp eyes watched from the cover

BOOK OF WORDS

The source of humanity is love and justice. They are omnipresent and decide everything. They are the crown of Divine Creation. Even the way a stallion takes possession of a mare is a manifestation of love.

He who is swayed by the feelings of love and justice is a wise man and a learned man.

WORD ONE

Whether for good or ill, I have lived my life, travelling a long road fraught with struggles and quarrels, disputes and arguments, suffering and anxiety, and reached these advanced years to find myself at the end of my tether, tired of everything. I have realised the vanity and futility of my labours and the meanness of my existence. What shall I occupy myself with now and how shall I live out the rest of my days? I am puzzled that I can find no answer to this question.

Rule the people? No, the people are ungovernable. Let this burden be shouldered by someone who is willing to contract an incurable malady, or else by an ardent youth with a burning heart. But may Allah spare me this load which is beyond my powers!

Shall I multiply the herds? No, I cannot do that. Let the young folk raise livestock if they need them. But I shall not darken the evening of my days by tending livestock to give joy to rogues, thieves and spongers.

Occupy myself with learning? But how shall I engage in scholarship when I have no one to exchange an intelligent word with? And then to whom shall I pass on the knowledge I will have amassed? Whom shall I ask what I do not know myself? What's the good of sitting on a desolate steppe with an arshin in hand trying to sell cloth? Too much knowledge becomes gall and wormwood that hastens old age if you have no one by your side to share your joys and sorrows.

Choose the path of the Sufi and dedicate myself to the service of religion? No, I'm afraid that won't do either. This vocation calls for serenity and complete peace of mind. But I have not

ABAI

known peace either in my soul or in my life—and what sort of piety can there be amongst these people, in this land!

Educate children, maybe? No, this, too, is beyond my powers. I could instruct children, true, but I don't know what I should teach them and how.

For what occupation, for what purpose and for what kind of community am I to educate them? How can I instruct them and direct their paths if I don't see where my pupils could usefully apply their learning? And so here, too, I have been unable to put myself to any good use.

Well, I have decided at length: henceforth, pen and paper shall be my only solace, and I shall set down my thoughts. Should anyone find something useful here, let him copy it down or memorise it. And if no one has any need of my words, they will remain with me anyway.

And now I have no other concern than that.

WORD TWO

In my childhood I used to hear the Kazakhs jeering at the Uzbeks:

“You Sarts in wide skirts, you bring your rushes from afar to thatch your roofs! You bow and scrape when you meet someone, but you insult him behind his back. You are afraid of every bush; you rattle on without stopping, and that's why they call you Sart-Surts.”

Encountering Nogais, the Kazakhs would ridicule and scold them, too:

“The Nogai is afraid of the camel, he soon gets tired astride a horse and takes his rest walking. Runaways and soldiers and traders — all of them hail from the Nogais. Nokai is what you should be called, not Nogai!”

About the Russians they used to say:

“The red-headed Urus, once he spies an aul, gallops fit to break his neck towards it, permits himself to do whatever comes into his head, demands to hear all the rumours and gossip, and believes everything he is told.”

“My God!” I thought then with pride. “It turns out that the whole wide world has no worthier and nobler people than the Kazakhs!” Such talk rejoiced and entertained me.

But this is what I see now: there is no plant that the Sarts cannot grow, no land that their merchants have not visited, and no such thing that their nimble fingers cannot contrive. Their laymen live in peace and seek no enmity. Before there

were any Russian merchants around, the Sarts provided the Kazakhs with clothes for the living and burial robes for the dead, and they would buy up from the Kazakhs droves of cattle that father and son could not agree to divide between themselves. Now, under the Russians, the Sarts have adopted the innovations more quickly than others. Exalted beys and learnt mullahs, craftsmanship and luxury and courtesy—the Sarts have all these.

I look at the Nogais and see that they can make fine soldiers and that they bear deprivation stoically. They face death with humility, protect schools and honour religion— they know how to work hard and grow rich, and to dress up and have fun.

Not we Kazakhs, though: we labour for their beys for a crust of bread. They will not let our beys into their homes. “Hey, you Kazakhs,” they say, “our floor is not for your dirty boots to trample on.”

I will not speak of the Russians. We cannot hold a candle even to their servants.

Where has all our erstwhile joyfulness gone?

Where is our merry laughter?

WORD THREE

Where lies the cause of the estrangement amongst the Kazakhs, of their hostility and ill will towards one another? Why are they insincere in their speech, so lazy, and possessed by a lust for power?

The wise of this world long ago observed: a sluggard is, as a rule, cowardly and weak-willed; a weak-willed man is cowardly and boastful; a braggart is cowardly, stupid and ignorant; an ignoramus has no inkling of honour, while a dishonourable person sponges on the sluggard — he is insatiable, unbridled and good-for-nothing; he bears no good will towards the people around him.

The source of these vices is our people’s preoccupation with one thing alone: to own as much livestock as possible and thus gain honour and respect. Had they taken up arable farming or commerce, had they been interested in learning and art, this would never have come to pass.

Parents, having increased their own herds, will do their best to ensure that their children’s herds grow ever fatter, so that the livestock can be left in the care of herdsmen and they can indulge in a life of idleness — gorge themselves on meat and koumiss, enjoy beautiful women, and feast their eyes on fast horses.

ABAI

Eventually, their winter pastures and grassland become too small and, using their influence or position, they will by hook or by crook buy up, wheedle or seize pastureland from a neighbour. That person, fleeced as he is, will in turn put pressure on another neighbour, or else will have to leave his native region.

Now, can these people possibly wish one another well?

The more poor there are, the cheaper their labour. The more numerous the destitute, the more abundant the free winter pasturage. My neighbour is eager for my ruin, and I am eager for him to fall into penury. Little by little, our concealed animosity grows into an open and bitter enmity. We bear malice, we litigate, we split into cliques and bribe influential people for support, so as to gain an advantage over our opponents, and we scramble for the emoluments of rank.

A loser will not toil and sweat — he will seek affluence in other, devious ways; he will show no interest in either commerce or tilling the land — he will side now with one, now with another party, selling himself and existing in misery and disgrace.

There is no end to pillage on the steppe. If there were unity amongst our people, they would never condone a thief who, making adroit use of the support of one group or another, continues his brazen robbery.

Honest sons of the steppes are the victims of criminal charges based on false accusations, and are subjected to

humiliating interrogations. Witnesses are produced ready to swear to what they have never seen or heard. And all this in order smear an honest person and bar him from high office. If the persecuted man, to save himself, turns for aid to these same rascals, he will sacrifice his honour; if he refuses to bow to them, he is certain to be unjustly charged; he will suffer hardships and privations, unable to find a place and occupation worthy of him.

Having gained power by deceit and trickery, the head of the volost avoids honest and modest folk like the plague and seeks allies amongst people of his own kind, crafty and crooked, whom he is fearful of antagonising.

A new saying has gained currency now: It's the person, not the matter, that counts. In other words, success depends not on the Tightness of the matter in question, but on the cleverness of the person involved.

The volost chiefs are elected for a three-year term. They spend their first year in office listening to all kinds of grievances and complaints: "Don't forget that we elected you!" Their second year is given over to fighting possible future rivals, and the third year to their campaign for reelection.

What then is left?

Watching my people sink deeper and deeper into discord, I have come to the conclusion that the volost chiefs should be elected from among men who have had at least some Russian education, however little. If there are none, or only persons whom people do not wish to nominate, then let the volost chiefs be appointed by the uyezd authorities and the military governor. This would be beneficial in several ways. First of all, ambitious Kazakhs would have their children educated; secondly, the volost chiefs would no longer be dependent on the whims of local magnates, but take their orders from the higher authorities. To avoid the inevitable objections and denunciations, an appointee should not be subjected to any local control and verification.

We have had occasion to see the futility of electing biys in each volost. Not everyone is capable of dispensing justice. In order to hold a council "on the top of Mount Kultobe", as we say, it is essential to know all the laws passed down from our forefathers: Kasym-khan's "Radiant Pathway", Esim-khan's "Ancient Pathway" and Az Tauke-khan's "Seven Canons". But even these laws have become outdated with the passage of time and require amendment and infallible interpreters, of whom there are few, if any, amongst our people.

People who know Kazakh ways well say: "When two biys get together, there is sure to be four disputes." The lack of a supreme judge and the even number of biys hearing a case only complicates the adjudication of disputes. Why increase the numbers of biys! Would it not be better to elect three educated and intelligent men in each volost for an unlimited term of office, only replacing those whose behaviour is unseemly?

Let legal disputes be settled by two arbiters, one chosen by each party, and an intermediary acceptable to both. Only if they failed to ascertain the truth and come to terms would the dispute be taken to one of the three permanent judges. Then lawsuits would not drag on so long.

WORD FOUR

Observant people long ago noted that foolish laughter resembles drunkenness. Now, drunkenness leads to misbehaviour; a conversation with a soak gives one a headache. Anyone who constantly indulges in senseless merriment ignores his conscience, neglects his affairs and commits unforgivable blunders, for which he can expect to be punished, if not in this world, then in the next.

ABAI

He who is inclined to meditation is always prudent and reasonable in his actions in this world and in the face of death. Prudence in thought and deed is the keystone of well-being. But does this mean that we should always be downcast? Should our souls know only melancholy, no joy and mirth? Not at all. I am not saying that we should be sorrowful without cause, but that we should stop and think about our heedless, carefree ways and repent, forsaking them for some useful occupation. It is not senseless merriment that heals the soul, but beneficial and rational work.

Only the weak in spirit will withdraw into themselves, abandon themselves to bitter thoughts, without finding the least consolation.

If you laugh at the stupidities of a fool, do so not rejoicing in his foolishness, but with a feeling of righteous anger. Such laughter should not be indulged in too often, for it is bitter.

When you see someone who leads a good life, whose kind deeds are worthy of emulation, laugh with a glad heart, with sincere joy. A good example teaches humility and restraint, keeping one from wrong-doing and drunkenness.

Not all laughter deserves approbation. There is also a kind of laughter that does not come from the heart, that God-given vessel, but bursts out in hollow peals just for the sake of forced jollity.

Man comes crying into this world and departs it in sorrow. Between these two events, without fully comprehending the value and uniqueness of the life bestowed upon him, he will burn it up thoughtlessly, squander it in petty quarrels and miserable wrangles, and never know true happiness. He will pause to think only when the sands of life are running out. Only then will he realise that no treasure on earth can prolong his life even for a single day.

To live by lies, deceit and begging is the lot of good-for-nothing rogues. Put your faith in the Lord, and trust in your own powers and abilities. Even the hardest earth will yield good crops to honest and selfless toil.

WORD FIVE

Sorrow darkens the soul, chills the body, numbs the will, and then bursts forth in words or tears. I have seen people praying; "Oh, Allah, make me as carefree as a babe!" They imagine themselves to be sufferers, oppressed by cares and misfortunes, as though they had more sense than infants. As to their cares and concern, these can be judged from the proverbs: "If you will live

no longer than noon, make provision for the whole day"; "Even his father becomes a stranger to a beggar"; "Cattle for the Kazakh is flesh of his flesh"; "A rich man has a countenance full of light, a poor man — as hard as stone"; "The dzighit and the wolf will find their food along the way"; "The herds of exalted men are left to the care of others, except when such men have nothing better to do"; "The hand that takes also gives"; "He who has managed to get rich is always in the right"; "If you can't rely on the bey, don't count on God either"; "If you are famished, gallop to the place of a funeral feast"; "Beware of a lake with no shallows and of a people that knows no mercy". Such proverbs are legion.

Now, what do they tell us? It is not learning and knowledge, nor peace and justice, that the Kazakh holds dear — his sole concern is how to get rich. So he will twist and turn to cajole some of their riches from other people, and if he does not succeed, he will see the whole world as his enemy. He will have no scruples about fleecing even his own father. It is not customary among us to censure those who gain possession of livestock by trickery, lies, pillage or other crimes.

So, in what way does their mind differ from that of a child? Children are afraid of the blazing hearth, while adults have no fear even of the fires of hell. When they feel ashamed, children would like the earth to swallow them up, but adults know no shame at all. Is it this that makes them superior to children? If we will not give them what we own, if we refuse to let them ruin us and do not descend to their level, they will turn their back on us.

Is this the people whom we should love with all our heart?

WORD SIX

According to a Kazakh proverb: "The source of success is unity, and of well-being — life."

Yet what kind of people are they who live in unity and how do they achieve such accord? The Kazakhs are quite ignorant on this score. They think that unity resides in the common ownership of livestock, chattels and food. If this were so, then what use wealth and what harm in poverty? Would it be worthwhile working hard to grow rich without first getting rid of one's kith and kin? No, unity ought to be in people's minds and not in communal wealth. It is possible to unite people of different origin, religion and views simply by giving them an abundance of livestock. But achieving unity at the price of cattle — that's the beginning of moral decay. Brothers ought to live in amity not because one is dependent on another, but by each relying on his own skills and powers, and his

ABAI

own destiny. Otherwise they will forget God and find no worthy occupation, but will scheme and plot against each other. They will sink to recrimination and slander, they will cheat and deceive. Then what kind of unity could there be?

“Life is the source of well-being...” What kind of life is meant here? Just existing in order to keep body and soul together? But even a dog is endowed with such an existence. He who treasures such a life, who is plagued by the fear of death, becomes an enemy to life everlasting. Fleeing for his life from the foe, he will be known as a coward; shirking work, he will pass for a ne'er-do-well, he will become an enemy of the good.

No, what the proverb refers to is another kind of life. One that keeps the soul alive and the mind clear. If your body is alive but your soul is dead, words of reason will not reach you, and you will be incapable of earning your living by honest work.

A loafer and a sycophant,
A hanger-on and an impudent fellow,
Valiant in his looks but craven in his heart,
Has no sense of shame...

If you are like that, do not imagine yourself to be alive. A righteous death will then be better than such an existence.

WORD SEVEN

Born into this world, an infant inherits two essential needs. The first is for meat, drink and sleep. These are the requirements of the flesh, without which the body cannot be the house of the soul and will not grow in height and strength. The other is a craving for knowledge. A baby will grasp at brightly coloured objects, it will put them in its mouth, taste them and press them against its cheek. It will start at the sound of a pipe. Later, when a child hears the barking of a dog, the noises of animals, the laughter or weeping of people, it gets excited and asks about all that it sees and hears: “What’s that? What’s that for? Why is he doing that?” This is but the natural desire of the soul, the wish to see everything, hear everything and learn everything.

Without trying to fathom the mysteries of the universe, visible and invisible, without seeking an explanation for everything, one can never be what one should be — a human being. Otherwise, the spiritual life of a person will not differ from the existence of any other living creature.

From the very beginning God separated man from beast by breathing the soul into him. Why then, on growing up and gaining in wisdom, do we not seek to gratify our curiosity, which in childhood made us forget about food and sleep? Why do we not tread in the path of those who seek knowledge?

It behoves us to strive to broaden our interests and Increase the wisdom that nourishes our souls. We should come to realise that spiritual virtues are far superior to bodily endowments, and so learn to subordinate our carnal desires to the dictates of our soul. But no, we have been loath to do that! Raving and croaking, we have not moved farther than the dunghill next to our village. Only in our childhood are we ruled by the soul. When we grew up and gained in strength, we rejected its dictates, we subjugated our soul to the body, and contemplated the things around us with our eyes, but not our minds; we do not trust the impulses of the soul. Satisfied with outward appearances, we make no attempt to uncover inner mysteries, in the vain belief that we shall lose nothing by such ignorance. To the counsel and advice of wise people, we reply: "You live by your own wits, mine are good enough for me." Or: "We'd rather be poor in our own wits than rich in yours." We are incapable of recognising their superiority and grasping the meaning of their words.

There is not a flicker of fire in our bosom nor any faith in our soul. In what way, then, do we differ from animals if we perceive things only with our eyes? It seems that we were better in our childhood. We were human then, for we sought to learn as much as possible. But today we are worse than the beasts. An animal knows nothing and has no aim in life. We know nothing, but will argue until we are hoarse; defending our obtuseness, we try to pass off our ignorance as knowledge.

WORD EIGHT

Will anyone heed our advice and listen to our counsels? One man may be a volost chief, another — a big. If they had had the least desire to become wise and learn sense, would they have sought such posts? These people consider themselves quite clever enough and seek power so as to teach and give guidance to others, as if they themselves had attained the heights of perfection and had nothing further to do but instruct others. Are they the kind who would have the inclination or spare the time to listen to us? Their minds are filled with other concerns: not to offend their superiors inadvertently; not to provoke the anger of a thief, not to cause trouble and confusion among the people, and not to land

ABAI

on the losing end, but to gain some personal advantage. Besides, they must be always helping somebody, getting someone out of trouble. They are always too busy...

- The rich? They want for nothing. Be it only for a day, they have wealth and they think they possess the treasures of well-nigh half the world, and they can pay in livestock for whatever they lack. They set their sights high and their ambitions even higher. Honour, conscience and sincerity are no dearer to them than their herds. They are certain that if they own livestock they will be able to bribe even the Most High. Their herds take the place of everything else to them — their native land, people, religion, family and learning. Why then should they listen to other people's advice? Some fellow might be inclined to lend an ear, but he has no time for that. He must feed and water his livestock, sell it at a premium, protect it from thieves and wolves, shelter it from the cold, and find someone to do these chores. No, this man is too busy to heed good counsel. When he has seen to all this, he will be boasting and bragging, so he has no time left for anything else.

As for thieves and scoundrels, they obviously would not listen anyway.

The poor, meek as sheep, are only concerned about getting their daily bread. What good is advice, wisdom and learning to them when even the rich do not want it? "Leave us alone, speak to those who are cleverer than we are," they say, as though knowledge were of no use to poor folk. They don't care about anybody, the poor. If they had what other people have, they would know no worries.

WORD NINE

I, too, am a Kazakh. But do I love the Kazakhs or not? If I did, I would have approved of their ways and would have found something, however slight, in their conduct to rejoice or console me, a reason to admire at least some of their qualities, and keep alive a glimmer of hope. But this is not so. Had I not loved them, I would not have spoken to them from the heart or taken counsel with them; I would have not mixed with them and taken an interest in their affairs, asking, "What are people doing there? What's going on?" I would just have sat back quietly — or wandered off. I have no hope that they will mend their ways or that I may bring them to reason or reform them. So I feel neither of these emotions. But how come? I ought to have opted for one or the other.

Even though I live, I do not consider myself to be alive. I don't know why: maybe because I'm vexed with the people or

dissatisfied with myself, or for some other reason. Outwardly alive but completely dead within, that's what I am. Outwardly irate, I feel no anger. Laughing, I am unable to rejoice. The words that I speak and the laughter that I utter seem not to be mine. Everything is alien.

In my younger days it never occurred to me that anyone could forsake his own people. I loved the Kazakhs with all my heart and believed in them. But as I came to know my people better and my hopes began to fade, I found that I lacked the strength to leave my native region and form kinship with strangers. This is why there is a void in my heart now. But then I think, perhaps it's for the better. When dying, I will not lament: "Alas, I have not tasted this or that joy!.." Not torturing myself with regrets about earthly things, I shall find solace in the life to come.

WORD TEN

People pray to God to send them a child. What does a man need a child for? They say that one ought to leave an heir, a son to provide for his parents in their old age and to pray for them after their death. Is that all?

Leaving an heir — what does it mean? Are you afraid there will be no one to look after your property? But why should you care about things you will leave behind? What, are you sorry to leave them to other people? What kind of treasures have you gained to regret them so much?

A good child is a joy, but a bad one is a burden. Who knows what kind of a child God will bestow on you? Or haven't you had enough of the humiliation you have had to swallow all your life? Or have you committed too few misdeeds? Why are you so eager to have a child, to rear yet another scoundrel and doom him to the selfsame humiliations?

You want your son to pray for you after your death. But if you have done good in your lifetime, who will not utter prayers for the repose of your soul? And if you have done only evil, what will be the use of your son's prayers? Will he perform good deeds in your stead — those you have failed to accomplish?

If you beg for a child who will experience the joys of the next world, it means that you wish him an early death. But if you want him to secure for yourself the joys of this world, then can a Kazakh beget a son who, on growing to manhood, will show care and concern for his parents and protect them from suffering? Can such a people and a father like you raise a worthy son of this kind?

ABAI

You want him to feed and clothe you in your decrepit old age? A vain hope, too! First of all, will you live to reach your dotage? Second, will your son grow up so merciful as to care for you in your old age? If you happen to own livestock — there will always be someone ready to look after you. If you have none, who knows who will provide for you and how. And who knows whether your son will increase your wealth or squander what you have gained by your labour?

Well, supposing God has heard your prayers and given you a son. Will you manage to educate him well? No, you will not! Your own sins will be compounded by those of your son.

From the very outset of his life you will be telling him lies, promising him now this, now that. And you will be glad when you manage to deceive him. Then whom can you blame when your son grows up a liar? You will teach him bad language and to revile other people, you will condone his misdeeds: “Now, don’t touch this obstinate lad!” and encourage his cheekiness. For his schooling, you choose a mullah whom you pay little, just to teach him to read and write; you teaching him to be cunning and underhand, you make him suspicious of his peers and graft on bad inclinations. Is that your upbringing? And you expect kindness from a son like that?

In the same way, people pray to God for wealth. What does man need wealth for? You have prayed to God? Yes, you have, and God has given, but you won’t take! He has endowed you with strength to work and prosper. But do you use this for honest labour? No! God granted you the power to learn, a mind capable of assimilating knowledge, but who knows what you used it for. Who will fail to prosper if he works hard, perseveres without tiring and makes good use of his mind? But you don’t need that! You pray to get rich by intimidating, cheating and begging from other people. What kind of prayer is that? It is simply plunder and beggary on the part of a person who has lost his conscience and honour.

Supposing you have chosen this path and gained possession of livestock. Well, use it to get an education! If not for yourself, then for your son. There can be neither faith nor well-being without an education. Without learning, no prayers or fasts or pilgrimages will achieve their purpose. I have yet to see a person who, having acquired wealth by dishonest means, has put it to good use. Ill-gotten gains are likewise ill spent. And nothing remains of such wealth save the bitterness of disappointment, anger and anguish of the soul.

While he has wealth, he will boast and swagger. Having frittered it away, he will brag about his former affluence. Impoverished, he will stoop to begging.

WORD ELEVEN

How do our people make living? There are two ways. One is by stealing. A thief hopes to grow fat on what he has stolen, and a bey seeks to increase his herds by recovering what has been stolen from him and more besides. Those in authority will fleece both the bey and the thief by promising the former to help recover his stolen livestock and the latter to evade justice. Your average man will inform on the thief to the authorities, at the same time aiding and abetting him by buying up the stolen goods for a song. Then there is another way: ordinary people are persuaded by crooks to resort to tricks they would otherwise never have dreamt of. Do this or that, they say, and you'll be rich and famous, you will be regarded as invulnerable and your opponents will fear you. Fanning evil passions and setting people against one another, the swindlers hope to be of service to someone and profit by this.

That's the way they live: the grandee by aiding the bey and abetting the thief, and the poor man by sucking up to the powers that be and backing them in disputes, siding now with one, now with another party, and selling dirt-cheap his honour, his wife, his children, and his kith and kin.

If there were no thieves and swindlers, our people would think carefully. They would be only too glad to work honestly and seek goodness and wisdom if the bey could make do with what he has, and the poor man, without losing hope and faith, could earn what he lacks.

Despite themselves, the common people get involved in dirty business. Who is strong enough to uproot this evil? Will honour and pledges, loyalty and conscience sink into oblivion?

There might be a force capable of taming the thief. But what about the bey who out of greed connives with the swindler — who will make him see reason and how?

WORD TWELVE

When someone teaches the Word of God, whether he does it well or badly, we would sooner bite off our tongue than forbid his preaching, for there is nothing reprehensible in good intentions. He may lack sufficient enlightenment, but let him preach. However, this man ought to remember two essential conditions.

First of all, he must be certain in his faith; then, he must not be satisfied with what he knows, but continually improve his mind. He who abandons learning deprives himself of a divine

ABAI

blessing, and you will look in vain for any benefit from his teaching. Indeed, what good is it if he winds a turban around his head, keeps the fasts rigorously, offers up prayers and affects piety, but does not know where in a particular prayer is the right place to repeat or pause?

A person who is negligent, who is not strict in his ways and is not capable of compassion cannot be considered a believer: without self-discipline and consistency one can not keep iman, the faith, in one's soul.

WORD THIRTEEN

Iman — this is the unshakeable faith in one, all-powerful Creator, about whose essence and existence it is ordained to us to learn from the revelations of His Prophet, may Allah bless his name.

There are two ways of believing.

Some simply accept the faith, perceiving the vital need for it and its truth, and strengthen their belief by means of reasonable arguments. We call this yakini iman or true faith.

Others believe by drawing wisdom from books and from the words of the mullah. Such people need special dedication to the object of their faith and spiritual strength in order to withstand thousands of temptations and not waver even in the face of death. This is the taklidi iman or traditional faith.

To keep iman within one's self, a person must have a courageous heart, firm will and confidence in his powers. But what about those who lack the knowledge to be among the adherents of yakini iman, or those who have no firm belief, who too easily succumb to temptations and cajolery who for gain will call black white, and white black, who will perjure themselves by passing off lies as truth and so cannot be called taklidi iman believers? May Allah preserve us from such people! Each and every one of us should remember that there can be no other iman save these. Let apostates not reckon on infinite divine grace; they deserve neither Allah's forgiveness nor the Prophet's intercession. Cursed be the man who believes in the false proverbs: "The edge of the sword is sharper than an oath", and "There is no sin that Allah will not pardon."

WORD FOURTEEN

Has man anything more precious than his heart? Calling someone a man of brave heart, people respect him as a batyr. They have but a poor idea of any other virtues of the human heart. Mercy, kindness, the capacity to treat a stranger as a dear brother and wish him all the blessings one would wish one's self — all these are the commands of the heart. And love likewise comes from the heart. The tongue that obeys the heart will tell no lie. Only hypocrites forget about the heart. Yet those "men of brave heart" often prove to be unworthy of praise. Unless they value courtesy and honour their vows, are averse to evil and lead lost souls along the straight and narrow path, not following the crowd like a miserable cur, unless they stand up in defence of a righteous cause in the face of all difficulties and not turn from the truth when this is so easy to do — then the heart that beats in the breast of those respected as batyrs is that of a wolf, not a human being.

Indeed, the Kazakh is also a child of mankind. Many of the Kazakhs stray from the path of truth not through any deficiency of reason but because they lack the courage and staunchness in their heart to accept and follow wise counsels. I do not believe many of those who argue that they have done evil through ignorance. No, they have enough knowledge, but their shameful weakness of will and laziness cause them to ignore it. Having stumbled once, few will be strong enough to mend their ways.

Those who are praised as stout dzhighits, brave and clever, will more often than not put each other up to dark, sordid deeds. Their blind aping of one another and daredevil capers are a frequent cause of misfortunes.

If a man who has indulged in evil and in unbridled bragging cannot stop and chasten himself, and does not attempt to cleanse himself before God or his own conscience—how can he be called a dzhighit?

One may well question whether he can be called a man.

WORD FIFTEEN

There is an essential difference, in my view, between intelligent and stupid people.

Coming into this world, man cannot live without being attracted and excited by the fascinating things around him. Those days of questioning and passionate interests remain in a person's memory as the brightest period of life.

ABAI

A sensible man will interest himself in worthy and serious matters, he will steadfastly pursue his objectives, and even his recollections of his past struggles to attain them will be heard with pleasure and warm the hearts of his listeners. Such a person will not betray even a shadow of regret over the years he has lived.

A frivolous man dissipates his time in worthless, futile and absurd undertakings. When he comes to his senses, he realizes that his best years have swiftly passed in vain, and his belated regrets bring no consolation. In his younger days he behaves as if youth were eternal, never doubting that even more captivating delights are in store for him. Yet all too soon, losing his former strength and agility, he becomes good for nothing.

Another temptation lurks in the path of passionate souls. Success — attained or within their grasp — intoxicates their senses and makes them dizzy. The flush of success clouds their reason and causes them to commit blunders; a man like this attracts attention even against his will, he becomes an object of gossip and a butt of ridicule.

Reasonable people keep their wits about them even in such critical moments; they will not lose their senses but rather show restraint and not expose their feelings to all and sundry.

But a stupid person is like a horseman galloping on a steed without a bridle: lifting his eyes to the sky as if crazy and having lost his cap in his frenzy, off he goes and does not see that the edge of his chapan covers the horse's rear...

This is what I have observed.

If you wish to be counted among the intelligent, then ask yourself once a day, once a week, or at least once a month: "How do I live? Have I done anything to improve my learning, my worldly life or my life hereafter? Will I have to swallow the bitter dregs of regret later on?"

Or perhaps you don't know or remember how you have lived and why?

WORD SIXTEEN

The Kazakh does not worry whether his prayers please God or not. He does what other people do: he gets up and falls face to the ground in supplication. He treats God as though He were a merchant who has come to collect a debt: "That's all I have, take it if You will, but if You will not — don't ask me to get livestock out of nowhere!" The Kazakh will not take trouble to learn and purify his faith: "Well, that's all I know, I can't get any wiser at my age. It's enough that people cannot reproach me for not

praying. And if my speech is uncouth, that doesn't matter in the least."

But is his tongue made differently from other people's, I wonder?

WORD SEVENTEEN

Will, Reason and Heart once asked Knowledge to settle their argument about who was the most important among them.

Said Will: "Hey, Knowledge, you ought to know that nothing can attain perfection without me: to know one's self, one has to persevere in learning, and this is impossible without me; only with my aid can a person serve the Most High and worship Him tirelessly, achieve wealth and skill, respect and a successful career. Do I not preserve people from unworthy passions and curb them? Do I not caution them against sin, envy and temptations? Do I not help them to hold back, at the last moment, from the edge of an abyss? How can these two argue with me?"

Said Reason: "I am the only one capable of discerning which of your words are useful and which harmful, whether in this life or the next. I alone can comprehend your language. Without me, no one can avoid evil, acquire knowledge or benefit himself. Why do these two argue with me? What use would they be without me?"

Said Heart: "I am the master of the human body. I am the source of its blood and the soul resides in me; life is inconceivable without me. Those who lie in soft beds I deprive of their slumber; I make them toss and turn, thinking about the destitute with no roof over their heads, famished and freezing. I bid the young to honour their elders and be tolerant to little ones. But people do not seek to keep me pure and therefore suffer. Were I pure, I would make no distinction among people. I admire virtue and rebel against malice and violence. Self-respect, conscience, mercy, kindness — all these proceed from me. What are these two worth without me? How dare they argue with me?"

Having heard all the three out, Knowledge replied:

"What you say is right, Will, and you have many other virtues you haven't mentioned. Nothing can be achieved without your participation. Yet you also conceal cruelty equal to your strength. You are resolute in the service of good, but you can be just as resolute in serving evil. This is what is wrong in you.

"You, too, are right, Reason! One cannot do without you in this life either. Thanks to you people learn about the Creator, and are initiated into the mysteries of the two worlds. But this is not the limit of your possibilities. Cunning and wickedness also come

ABAI

from you. Both good and bad people rely on you, and you serve both faithfully. Therein lies your fault.

“My mission is to reconcile you. It would be good if Heart were the arbiter in this dispute of yours.

“You have many paths before you, Reason, but Heart cannot take all of them. It rejoices at your righteous under-

takings and will gladly assist you in them, but it will not follow you if you plot mischief and evil; it will even turn from you in disgust.

“Now, Will! You have plenty of energy and courage, but you, too, can be restrained by Heart. It will not hinder you in a well-meaning deed, but it will bind your hand and foot if your goal is futile and wicked.

“You should join hands with Heart and obey it in everything! If all three of you live in peace within a man, the dust of his feet will open the eyes of the blind. If you two cannot reach accord, I shall give preference to Heart. Prize humanity above all! The Most High will judge us by this. So it is set down in the Holy Scriptures,” said Knowledge.

WORD EIGHTEEN

Man should dress modestly and keep himself clean and tidy. Only fops spend more on their clothes than they can afford and worry too much over their appearance.

Fops show off in various ways. One will pay great attention to his face, cultivate his moustache and beard, pamper his body and swagger—now lifting an eyebrow languorously, now tapping his fingers or strutting with arms akimbo; another will adopt a studied carelessness in his foppery and, in an off-hand way, affecting to be “a simple fellow”, will drop hints in passing about his Arabian horse or his rich raiment: “Oh, it’s nothing in particular!” He goes out of his way to attract the attention of his betters, arouses envy among his equals, and is regarded among his inferiors as the acme of refinement and luxury. They say about him: “What has he got to complain of with a such a horse and clothes like that!”

But this is absurd and shameful.

No one should get carried away by such nonsense, for otherwise he will find it hard to look like a normal human being again.

In the word *kerbez* [fop] I discern a relationship with the words *ker* [conceited] and *kerden* [haughty]—something that ought to warn people against a vice of this kind. A human being should distinguish himself by virtue of his reason, knowledge,

will, conscience and goodness. Only a fool thinks he can gain distinction by other means.

WORD NINETEEN

A child is not born a reasonable being. It is only by listening and watching, examining everything by touching and tasting, that it learns what is good and what is bad. The more a child sees and hears, the more it knows. One may learn a good deal by listening to wise men. It is not enough to be endowed with a brain—only by hearing and memorising the teachings of the learnt and by avoiding vices one can grow up a complete person.

But if one listens to wise words either with excessive enthusiasm or, conversely, paying too little attention, without asking what may not be clear, trying to get to the heart of the matter or drawing one's own conclusions, even though one may feel the wisdom and justice of such good counsels—what is the use of listening?

What can you talk about with a man who does not know the value of words?

As one sage put it: better to feed a pig that recognises you...

WORD TWENTY

All of us know: nothing can overrule fate. A feeling of satiety is characteristic man; it does not come of one's own volition, but is predestined by fate. Having once experienced satiety, one will no longer be able to get rid of it. Even if you do your utmost and manage to shake it off, it will pursue and overwhelm you nonetheless.

A good many things cause satiety and surfeit. There is nothing more or less with which a man cannot be sated: food, amusements, fashion, feasts and parties, the desire to excel others, and women. Sooner or later, discovering the vanity and viciousness of all that, he will become disenchanted and indifferent. Like everything else in this world, man's life and his destiny are subject to change. No living creature on earth can remain quiescent. So where could the constancy of feelings come from?

Satiety is the lot even of clever people who seek perfection in life, who know the worth of many things, who are fastidious and can perceive the vanity of human existence. He who has realised the transitory nature of earthly joys will grow weary of life.

I think to myself: blessed is he who is silly and carefree.

WORD TWENTY-ONE

It is hard to avoid at least a small degree of self-satisfaction and complacency. I have identified two kinds: pride and boastfulness:

A proud man has a high estimation of his own worth. He will do his utmost to ensure that he is not regarded as an ignoramus and an unreliable person who doesn't keep his promises, as ill-mannered, arrogant and a shameless liar, a spiteful critic and a crook. Aware of the baseness of these vices, he will aspire to be above them. This quality is peculiar to a man of conscience, reasonable and high-minded. He dislikes to hear people singing his praises but, on the other hand, will allow no one to sully his name.

A braggart, on the other hand, does his best to be talked about as much as possible. Let everyone know that he is a bartyr, rich and of noble of descent...! Yet what he overlooks is that people may also say things about him that he would not in the least like to hear. But, to tell the truth, the other kind of fame—notoriety—doesn't much bother him. Such braggarts are usually of three types.

The first is eager to gain fame abroad, amongst strangers. This is an ignorant fellow, but he still retains some human virtues.

The second wants to be famous in his own tribe. This type is a complete ignoramus and scarcely human.

The third one shows off before his family or in his native village, for no outsider would ever approve of his boasting. This one is the most ignorant of all, no longer a man.

He who strives for praise among strangers will seek to distinguish himself amongst his own tribe. He who desires acclaim from his tribe will strive for plaudits from his nearest and dearest. And he who is after the praise of his family is sure he will get it by extolling and praising himself to the skies.

WORD TWENTY-TWO

I wonder whom amongst the Kazakhs of today I could possibly love or respect.

I would have respected a bey, but there are no true beys any more; even if there is one, he is not the master of his will and his wealth. At bitter enmity with some, he will, as a precaution,» give away his livestock to others and eventually finds himself beholden to a good hundred people. He believes, in his stupidity, that he has shown generosity by responding to their humble requests, but in fact he becomes dependent on them. You would call him nei-

ther generous nor merciful. In his native land he struggles against his own people, squandering his wealth and currying favour with unworthy men. When the beys are at loggerheads, rogues of every kind appear, and they intimidate the beys and live at their expense.

I would have respected a myrza, but now you cannot find a truly generous one; as to those who give out their livestock right and left, they are as many of these as stray dogs. Some part with livestock of their own free will in a bid to gain some advantage, while others do it reluctantly— these often do so just to make a show to gain the reputation of a myrza, running around as if he had salt on his backside; yet, more often than not, they become the prey of wicked people.

I would have respected a volost chief and a biy, but on our steppe there is neither divine nor human justice. Power bought by servility or with money is not worth much.

I could have respected a strong man, but I see that everyone among us has the strength to do evil deeds one cannot find anybody prepared to do good.

I wish I could find a clever man to honour. Yet there is none ready to use his intelligence to serve the cause of conscience and justice, while one and all will be quick to guile and perfidy.

I might have respected a feeble beggar, but he is not without sin either. It does not matter that he can't even climb on the back of a prostrate camel. If he had the strength, he would find the dexterity to pilfer a thing or two.

Who is there left? The cunning and grasping! There is no stopping these until they ruin others completely...

Whom, then, shall we love and pray for? The stinking volost chiefs and biys cannot be considered. There remains only the peaceable bey who, by virtue of his meekness, lives by the saying: "If you want to prosper, avoid discord!" Such a man incurs the displeasure of all and sundry, even though he may give away half of his wealth and tries, to no avail, to protect the other half from thieves and ruffians.

There is nothing to be done: him shall we pity and pray for.

As it is, I have found no one else.

WORD TWENTY-THREE

There is but one joy and one consolation which, like a curse, hangs over the Kazakh.

He rejoices when he meets a wicked man or sees some wicked deed, saying, "May Allah preserve us from that! Even he considers himself a worthy man, and compared to him, oth-

ABAI

ers are as pure as babes." But did Allah say that it is enough for him to be better than such-and-such a person? Or perhaps clever people promised he would not be counted among the wicked if he should find someone more ignorant and vicious than himself? But can you become better by comparing yourself with a scoundrel? Good is learnt from good people. In a race it is understandable to ask yourself how many runners are still ahead of you, not how many fast horses are behind. Does it make to a loser any happier whether there were five or ten Arab steeds behind him?

Now, in what does the Kazakh find consolation? Says he: "We are not the only ones like that, everybody does it. Better not to stand out from the crowd and to stick with the majority. A feast that you celebrate with everyone is the greatest feast." But did Allah bid him to live only in the midst of a crowd? And has Allah no power over multitudes? Has the Most High not chains enough to fetter the throng? Can everyone attain the highest knowledge, or is it accessible to only a chosen few? Are all people equally endowed with genius, or just one in a thousand? Who says that the multitude cannot be humbled? If the people are stricken by disease, is it not good if half of them remain healthy? Don't you need someone with a good knowledge of the lie of the land when thousands who lack it are wandering in the wilderness? Which is better for a traveller: if all his horses starve to death all at once, or only half of them? Which is better: if all of the people suffer from dzhut or at least half of them survive? What consolation is it to a fool if there are thousands of other dolts around him? Will a suitor win his intended bride if he tells her that all his family suffers from bad breath? Will his betrothed be comforted by the thought that he is not the only one?

WORD TWENTY-FOUR

There are more than two thousand million people living on earth now, they say. We, Kazakhs, number more than two million. *

The Kazakhs are unlike any other people in their desire for wealth and in their quest for knowledge, in their appreciation of art, in showing their friendliness and strength, and in boasting or enmity.

---

* Abai's figure is incorrect. According to the 1897 census, there were 4,084,000 Kazakhs. (See Y. E. Volodarsky: *Russia's Population in 400 Years: 16th to 20th Centuries*. Moscow, 1973, p.3)

We fight with each other, we ruin each other and spy on each other before our neighbour has time to blink.

The world has cities with a population above three million. There are people who have travelled three times round the world.

Shall we, indeed, continue to live like this, lying in wait for one another, remaining the meanest people on earth? Or shall we see happier days when people forget theft, deception, backbiting and enmity, and turn their minds to knowledge and crafts, when they learn to obtain their wealth in honest ways? I doubt if such days will ever come. Nowadays, two hundred people hanker after a hundred head of livestock. Will they live in peace before they have destroyed one another in this scramble?

WORD TWENTY-FIVE

It would be good if Kazakh children could get an education. To begin with, it would be enough to teach them Turkic letters. Yet such is our irreligious land that before we send our children to school, we have to acquire wealth; besides, they ought to learn the Persian and the Arabic languages. But can those who are hungry keep a clear mind, care about honour and show diligence in learning? Poverty and quarrels within tribes and families breed thievery, violence and greed. If you have livestock, your belly will be full. A craving for knowledge and a craft will come next. Then people will start thinking about getting an education and teaching their children at least something.

One should learn to read and write Russian. The Russian language is a key to spiritual riches and knowledge, the arts and many other treasures. If we wish to avoid the vices of the Russians while adopting their achievements, we should learn their language and study their scholarship and science, for it was by learning foreign tongues and assimilating world culture that the Russians have become what they are. Russian opens our eyes to the world. By studying the language and culture of other nations, a person becomes their equal and will not need to make humble requests. Enlightenment is useful for religion as well.

He who lives his life fawning and cringing will be ready to sell his mother and father; he will sell his family, his faith and conscience for the sake of a condescending pat on the back from a superior. Some fellow will bow and scrape, not caring that he shows his bare behind, and all to win an approving smile from some official.

Russian learning and culture are a key to the world herit-

ABAI

age. He who owns this key will acquire the rest without too much effort.

Some of the Kazakhs who have their children taught in Russian schools will do so just so they can use their children's literacy as a proof of their own superiority when quarrelling with their kinsfolk. This should not be your motivation. Seek to teach your children to earn their bread by honest and purposeful work, and let other people follow your example; then we shall not endure the arbitrary ways of Russian grandees, for they have no law that applies equally to all. We ought to educate ourselves, learn what other people know so as to become their equals and be a shield and a pillar for our people. As yet no outstanding individuals have appeared among the young people who have received a Russian education, but this is because their parents and kin spoil them and lead them astray. Even so, they are far better than those who have received no education at all. Yet it is a pity that all their learning goes no further than interpreting other people's words. Well-to-do folks rarely send their children to school: they would rather send the children of paupers to be chastised and humiliated by Russian teachers. But what can these unfortunate ones learn there?

Quarrelling with their kinsfolk, some will exclaim, "Rather than suffer your insults, I'd send my son off as a recruit and let my hair and beard grow!" Such people have no fear of divine punishment or sense of shame. What will the offspring of such a person achieve even if he attends school? Will he derive much benefit from it? Will he go further than others? He doesn't give a rap for learning: he goes to school, sits for a while and then he goes away. Not a sign of eagerness or diligence! His father hardly agrees to his son getting an education unless someone else foots the bill. Will such a man part with his wealth for his child's schooling?

Here's a piece of advice for you: you don't have to get a wife for your son or leave him ample wealth, but you must give him a Russian education without fail, even if you have to part with all have earned. This is worth any sacrifice.

If you honour God and have any shame, if you want your son to be a real man, send him to school! Don't begrudge the expense!

For if he remains an unlettered scoundrel, who will benefit? Will he be a solace to you? Will he be happy himself? And will he be able to do any good for his own people?

WORD TWENTY-SIX

The Kazakh is elated if his horse wins a race, if a wrestler on whom he has wagered wins a bout, or if his hound or falcon does well in the chase. I wonder if there is anything in life that gives him greater joy? I doubt it!

But what great pleasure is there in seeing one creature excel another in agility or speed, or one wrestler flinging another to the ground? It is not the man himself, nor even his son for that matter, who has been successful! By going into raptures for the most trifling cause, he wants to annoy his neighbour and make him envious. Truly, the Kazakh has no worse enemy than another Kazakh!

It is common knowledge that to provoke envy on purpose is contrary to the Shariah laws, one's own interests and sound reason. What comfort has the Kazakh from stirring up other people's animosity? Why does he enjoy it? And why are people so vexed at the success of the more fortunate, considering themselves humiliated?

Fast racehorses are found now in this village, now in that; a good falcon or hunting dog comes into the hands of now one man, now another. And the strongest men don't all hail from the same aul either. All these qualities are not man's handiwork. Those who have once come first and once triumphed, will not remain the fastest and strongest forever. Why then, knowing that, are people as vexed as if some dark scheme or vile deed of theirs had come to light? Why do they suffer as though they had been brought low?

The reason is not hard to find: ignorant people will rejoice over any trivial, foolish thing. Out of their minds and intoxicated with delight, they don't what they are saying or doing. They feel ashamed of what is not in the least shameful, but behave in the most scandalous fashion without blushing.

These are the marks of ignorance and recklessness. If you say that to a Kazakh, he will listen and assent: "Yes, that's true!" But you should not be taken in by his words— he is just like the majority. Though he sees and understands all that, he is like a stubborn creature who cannot give up his wicked ways. And no one will be able to dissuade and check him, or bring him to his senses. Having made misdeeds his law, he will never renounce them. Only great fear or death can wean him from his bad habits.

You will not encounter a man here who, admitting his errors, will try to curb himself.

WORD TWENTY-SEVEN

Here are the words of the great Socrates about serving the omnipotent Creator, spoken in conversation with his pupil, the scholar Aristodemos, who frequently ridiculed believers.

"Well, Aristodemos, do you think there are people in the world whose creations are worthy of admiration?"

"There are many of them, master," replied Aristodemos.

"Name at least one of them."

"I admire Homer and his epic poems, the tragedies of Sophocles, the ability of some people to be reincarnated in other forms; I also admire the paintings of Zeuxis." (Here Aristodemos cited several other great names.)

"Who, do you think, is more worthy of admiration: one who creates a lifeless image of man, or the Most High, who created man endowed with reason and a living soul?"

"The latter, certainly. But only if his creations are the product of reason, not pure chance."

The world has many useful things. The purpose of some is obvious, while the purpose of others cannot be divined by their outward form. What do you think: which of them have been wrought by reason and which by chance?"

"Certainly, the things of which the purpose is obvious are created by reason," replied Aristodemos.

"Good. Creating man, the Most High endowed him with five senses, knowing they would be necessary for man. He gave him eyes to see and enjoy the beauty of the world. He provided eyelids to open and close the eyes, lashes to protect the eyes from wind and dust, and eyebrows to divert the sweat trickling down from the forehead.

"Without ears," Socrates went on, "we would have been unable to hear either harsh or sweet sounds, and we would have been unable to enjoy singing and music. Without a nose, we would have been incapable of distinguishing different smells, we would have never been attracted by sweet fragrances and repelled by foul odours. Lacking a tongue and the roof of the mouth, we would have never been able to tell what is sweet from what is bitter, what is soft from what is hard.

"Is it not for a good purpose that all this has been granted us?"

"Our eyes and our nose lie close to the mouth to enable us to see and smell what we are eating. The other essential, but repugnant orifices lie far from the noble organs that are found on the head.

"Does it not attest that God has created us with thought?"

Pondering for a while, Aristodemos acknowledged that the Creator was truly omnipotent, and He wrought His works with great love.

"Then tell me," said Socrates, "why does every living creature have a tender love for its progeny, why does it hate death and endeavour to live as long as possible, and why is it concerned to perpetuate its kind? All living beings are created for the purpose of life and its continuation. Was it not out of love that God has made them capable of loving life and giving life?"

"How can you believe, Aristodemos, that none save yourself, a man, can possess reason?" Socrates continued. "Does not the human body resemble the earth on which man treads? Is not the water of your body a drop of the earthly water? Where does your reason come from? Whatever its origin, it is thanks to the soul granted to you that you have become a vessel of such high intelligence. You perceive the perfection, wholeness and harmony of the law whereby nature is created, you see and wonder, but you cannot comprehend what you see.

"Now, what do you think, is nature the purposeless outcome of chance or begotten by the possessor of infinite reason? The mystery lying beyond human ken can be explained if not by the will of reason, then by the force of immutable laws, which wisely co-ordinated the purpose of all creation."

"You have spoken truly, master," replied the pupil. "It is clear that the Creator possesses sublime intelligence. I do not doubt His omnipotence. Yet I do not cease to wonder why the almighty Creator should need my prayers."

"You are mistaken, Aristodemos! If there is someone who cares for your well-being, you are beholden to him. Must such a simple truth be explained to you?"

"But I do not know whether he cares about me or not," said Aristodemos.

Then look at the animals and look at yourself. Do we perceive reality in the same way? Man is capable of thinking about his past, present and future. An animal has but a vague idea of past and present, and it cannot think of the morrow. Compare the outward appearance of man and beast. Man stands upright on two legs, the better to see what surrounds him. He can subjugate any animal to his will. The animals, however, rely only on their limbs and wings, they are unable to subdue their own kind. Had God created man as helpless as animals, he would have been good for nothing. Man has been created the master of all living things upon earth. Even if animals possessed human intelligence, their outward form would have hardly matched the capacity to toil, or teach oratory and virtue. Think, can a bull build a town, make

ABAI

tools and become a skilled artisan? The fact that God has endowed man with high intelligence and has placed this intelligence in such a perfect body, combining both spiritual power and moral beauty, is proof that God made man with loving care. All that considered, is not humankind obliged to worship God?’

Thus the master concluded his speech.

WORD TWENTY-EIGHT

Muslims! The world is peopled by the rich and by the poor, the healthy and the sickly, the wise and the stupid, the good and the wicked. If someone asks why this is so, you will reply: “Such is the will of Allah.”

It sometimes happens, however, that Allah bestows riches upon a despised loafer, while some person who worships God and toils honestly lives from hand to mouth and can barely feed his wife and children. A quiet, harmless man is often sick and feeble, while some scoundrel or thief enjoys excellent health. The same parents may have one clever and one stupid son. Allah exhorts everybody to be virtuous and live righteously. He directs the righteous along the right path, and sinners long the crooked path, rewarding the righteous with the bliss of paradise and sinners with the torments of Hell. Does this not contradict divine mercy and justice? Both people and their goods belong to Allah. And He disposes of His property as He wishes.

How to understand His actions?

To grant that the Creator is infallible, while ascribing imperfections and errors to Him, means that we keep silent from fear of Him. If this were the case, what would a mortal gain by all his labours and efforts? If everything comes by the will of the Creator, then people bear no blame. Whether doing good or evil, are they not fulfilling the Lord’s will?

A reasonable man should know that it is the duty of a believer to do good. A just cause need not fear the test of reason. If freedom is not bestowed upon reason, then what about the truth: “Let him who possesses reason know me”? If our religion has a flaw, why then forbid a reasonable creature to think about it? What would religion have rested upon if there had been no reason? Good wrought without faith—what is it worth? You should understand and believe that good and evil were created by God, but it is not He who performs them. God has created wealth and poverty, but it is not He who makes human beings rich or poor. God has created diseases, but it is not He who makes people suffer from them. For otherwise everything would be dust and ashes.

WORD TWENTY-NINE

Some Kazakh sayings merit attention and some do not, for they do not carry anything divine or human in them.

The Kazakhs say: "If you live in need, forget your shame." Cursed be the life that knows no shame! But if the proverb counsels one not to shun any hard work, however lowly, there is nothing shameful in such work. An upright man should earn his bread honestly, not live on alms or sit back in indolence.

"A clever fellow can set even the snow on fire", "You can get anything, if you know how to ask". These are words condemned by God! Is it not better to get riches from the earth by the sweat of your brow rather than rely on cunning and beg for crumbs from another man's table?

"If your name is unknown, set the field on fire." But what need do you have of notoriety?

"Better one day as a stallion than a hundred days as a gelding." But what's the good of one day spent in wild dissipation that leaves only ravages in its wake?

"Even an angel will stray from the path at the sight of gold." What does an angel need gold for? By this saying people merely try to justify their avarice.

"A treasure chest is dearer than father and mother, but your own life is dearer than a palace of gold." Now, what price can be placed on the life of the scoundrel who values a treasure chest more than his parents? Only a person without reason and honour can exchange father and mother for gold. Parents work to get rich for the good of their children, and he who equates his parents with treasure commits an ungodly deed.

One should be cautious about repeating proverbs born of bigotry and thoughtlessness.

WORD THIRTY

What we call "boastful windbags" are found amongst our people, even if you put forty of them to the test, you won't find one who can be of help. What are they good for? They lack good sense and self-esteem, they are narrow-minded and shallow, without valour, humanity or conscience.

Some fellow will fling over his shoulder: "Don't bother me! Am I not better than others? Is my head strung to another man's saddle? Does he put meat into my pot or give me livestock for milk?"

ABAI

Or he may speak out sharply with reckless resolve, "Why should I spare myself life? Is my life really worth much? I'm ready to brave bullets or exile for a noble cause! We die but one death!"

Have you ever encountered a Kazakh whose deeds are in keeping with such words? For myself, I have never seen anyone who was resigned to death, but no one will admit their fear of it. At times, true, any of them will make as if slitting his throat with the palm of his hand in a gesture of sacrificial readiness: "Let me be slain on this very spot!"

Had these words been sincere, their speaker could have felled us if not by his intelligence, then by his incredible courage. Yet what shall we call one whose threats are directed only at cowards all set to creep into the nearest hole if trouble is brewing? This is nothing more than bogus bravery to scare the faint-hearted into admitting: "His wrath is terrible indeed!"

My God! If he were good at heart, generous and unselfish, if he were brave and true to his word, could his good points be not seen in his face?

This fellow is one of those dishonourable types of whom it is said: "A brazen face has tireless jaws."

WORD THIRTY-ONE

We can name four means that promote the perception and memorisation of what is heard:

First, you should acquire spiritual firmness and determination;

secondly, you should heed wise counsels attentively and with an open heart, eager to grasp the meaning of what is said;

thirdly, you should ponder over these wise words and repeat them over and over again so as to imprint them in your memory;

fourthly, you should avoid harmful states of the mind and resist them even in the face of temptation.

These states of mind are: careless sloth, indifference, senseless amusement, the inclination to morose reflection and destructive passion. These vices can destroy both your mind and your talent.

WORD THIRTY-TWO

Those who seek learning should know certain essential conditions without which they cannot achieve their goal.

First, do not attempt to do so for the sake of profit. You should love learning for its own sake and strive for it. If you value knowledge as a supreme blessing, each new truth you uncover will bring peace and satisfaction to your soul. Memorise well what is new to you, and you will feel the desire-for new quests, and a love of knowledge will be born in your heart. Then your memory will absorb whatever you have seen and heard.

But if you have another purpose in mind, seek knowledge only with the aim of getting rich, your attitude to learning will be the same as that of a woman to her stepson. If your soul and your mind are well intentioned towards learning, it will be benevolent in turn—it will surrender to you readily. But it will show half-hearted benevolence to a half-hearted person.

Second, study with clear and noble aims, not to acquire learning so as to be able to argue with other people. Now, arguments within reason help to strengthen one's convictions, but, excessive zeal for them can only spoil a man. For lovers of wrangling will launch into disputes not for the sake of ascertaining the truth but rather to show off their knowledge and get the upper hand of other people. Such arguments breed envy, add not a whit of humanity, and do not serve scholarship—on the contrary, they simply confuse people. This is the vain occupation of trouble-makers. He who leads hundreds astray from the right path is not worth the little finger of one who has brought just one man back to the path of truth.

True, disputation is one of the paths to knowledge, but a person who gives himself entirely to this runs the risk of becoming conceited and arrogant, an envious gossip. Such a person will be not averse to slander, backbiting and vituperation, which only lowers human dignity.

Third, if you have succeeded in your pursuit of a truth, do not turn back from it even on pain of death. But if you are not convinced of your knowledge, do not imagine that someone else will appreciate it. If you do not value your own knowledge, how can you expect recognition from utter strangers?

Fourth, there are two tool that aid the acquisition of knowledge. One is *mulakhaza* [the subtle art of polemics] and the other, *mukhafaza* [firmness in defence of one's views]. It is necessary to strive constantly to perfect these, for without them it is impossible to reinforce and develop your knowledge.

Fifth, I spoke previously of four harmful attitudes of mind, and among these we named careless sloth or idleness. My soul! I enjoin you, to beware of this evil! It is pernicious both for God and for man, both for reason and for honour. It is the arch enemy of everything! But there is no place for this evil where conscience resides.

ABAI

Sixth, human character is a vessel containing intelligence and knowledge. Develop your character therefore! By indulging in envy and frivolity, by allowing yourself to be influenced by the words of others and momentary passions, you may forfeit your strength of character. Learning will be of no avail if the vessel that receives your knowledge is not sound.

To attain your goal and be faithful to your duty, you should foster constancy of purpose, determination and strong will, for these help preserve the sobriety of your reason and the purity of your conscience.

Everything should serve the cause of reason and honour.

WORD THIRTY-THREE

If you want to be rich, learn a trade. Wealth diminishes with time, but a skill does not. He who sells the fruits of his labour without trying to deceive is considered saintly by the people. Yet those on whom God has bestowed some skill will not avoid certain vices either.

First of all, they may not endeavour to improve their skill by seeking to learn from better artisans. Content with what little proficiency they have, such people indulge in indolence.

Second, one must spare no effort in one's work. But there are those who, having acquired a few livestock, imagine themselves to be rich, and become lazy, boastful and careless in their work.

Third, should someone approach him with the request, "You are a capable man and a generous one—it won't cost much to you to do this or that for me," he will swell with pride and think he has become an important fellow whom other people approach for help. Succumbing to flattery and hubris, he wastes his valuable time and lets a sly flatterer take advantage of him.

Fourth, such people are eager to make friends of any kind. If some swindler presents them with a trinket, they will promise their help and feel glad someone needs their friendship. That's where their gullibility and poor knowledge of life come to light. Ready to trust a lying tongue and rejoicing at the salutations of a false friend, they will do their best to help him get what he allegedly lacks; they will share their goods with him and forget about their own needs, their concerns and obligations; if need be, they will, run about and borrow right and left. Trying to please others, they will waste their time and run up debts, they will get involved in quarrels because of these debts, they will lose face, and live in want and disgrace.

Why does all this happen? Because those inclined to deceive others often themselves fall prey to deception.

WORD THIRTY-FOUR

Everyone knows that humans are mortal, that death comes not only for the aged and that, having taken someone away, will never give him back. The Kazakh is aware of this, but not through deep reflection

The Kazakhs say they believe in a God who calls everybody to account when they die; He requites good with good and punishes those who do evil. They believe that His rewards and punishments differ from those on earth: His rewards are infinite in their generosity, and the penalties He metes out are immensely harsh. But I do not trust their words, for they do not hold their faith sincerely and consciously. If they truly believed what they say, they would act according to their faith and would not know sorrow. Is it possible to convince such people of some other things if they are feeble in their faith even in regard to these truths? How to correct their ways? Can they be called true Muslims?

He who seeks to avoid torments in this world and the next should remember one thing: there cannot be two joys, two passions, two doubts and two sorrows in one's heart simultaneously. This is impossible. He who places earthly joys and sorrows above the cares and joys of the world to come is not a Muslim.

Now judge for yourselves what kind of a Muslim the Kazakh is. If he came upon two things, one designed for life eternal beyond the grave and the other for this life, and had to choose between the two, the Kazakh would certainly opt for the latter, hoping to get the former on another occasion, and believing that in any case Allah, in His magnanimity, will forgive him for making the wrong choice. Before the judgement of death, however, this man will swear that he has never exchanged worldly pleasures for the joys of life eternal. How can you trust him after that?

Man should be a friend to man. For everything in this life—birth, upbringing, satisfaction, hunger, sorrow and grief, the form of his body, the way in which he comes into this world and departs it—are common to all. In the other world, too, the same things await us all: death, burial, decay of the flesh and judgement. How do you know whether you will live another five days or not? All people are each other's guests; man himself is a guest in this life. Is it good, then, to speak maliciously and quarrel because of wealth, envy another's happiness and give offence for mere trifles?

Reverencing man but not God, praying not for one's own labour to be blessed but for the good things of life to be wrested from others—should one turn to Allah with such a request? Will the Creator humiliate and deprive one person for the sake of another?

ABAI

To have no sound reason, no education and be unable to put two words together, obstinately insisting on one's own way and trying to compete with the sage—is this worthy of the name of man?

Is this really a man?

WORD THIRTY-FIVE

Calling to His Judgement the Hadjis, Sufis, Mullahs, Jomarts and Sayyids, the Most High will demand much of them. He will set aside those among them who, during their earthly span, served and did good works only to earn respect and the good things of life. He will separate them from those who desired only to serve and please Allah.

To those who praised Him out of selfish interest He will say: "During your earthly life you served me only for the sake of being addressed with deference. But this will no longer be so. Your happy life has come to an end, and so has your power over people. You will not be honoured here, but called to account for all you have done. You will answer for all this. I granted you life and bestowed wealth upon you, but you used all that to your own benefit; you have deceived people under the guise of concern for the other world."

But to those who served Him truly, the Most High will say: "By all your life and all your deeds you have endeavoured to please me. I am content with you. A place of honour has been made ready for you, so welcome! Perhaps you will meet friends whom you have helped or those who have supported you by their good intentions. So rejoice!"

WORD THIRTY-SIX

In the words of Our Prophet, may Allah bless his name, recorded in the Hadith: "He who is without shame is also without faith." Similarly, our folk saying declares: "He who has shame also has iman." It is obvious therefore: shame is an integral part of iman. But what is shame?

There is a shame born of ignorance. It is akin to the timidity of a child who is shy of uttering a word or approaching a stranger even if it has done no mischief. He who is guiltless before the Shariah and his own conscience but is ashamed of what he should not be ashamed displays a sure sign of stupidity and low breeding.

But true shame is that felt by a person who commits an action contrary to the Shariah laws, human conscience and human dignity. Such shame is of two kinds.

One is when you are ashamed not of yourself but of another man's misdeeds. You are ashamed because you feel for the wrongdoer, and you think, "Heavens! What has happened to this man? How could he commit such an unworthy act?" And you blush for him.

The other kind of shame comes from your own wrongdoing before the Shariah, before your own conscience and humanity, which you may have committed in error or inadvertently. Perhaps no one except yourself is aware of your fault, but your mind and your being are in anguish and punish you. You worry, you are unable to look others in the eye, and you suffer.

People capable of feeling such kind of shame lose their appetite, cannot sleep, and in despair may even commit suicide. Shame is a feeling of human dignity that compels a man to admit his guilt to himself and mete out his own punishment. At such times you are incapable of thinking and at a loss for words. You have not time enough to wipe away the tears as they pour down. You feel like a snivelling cur. Unable to meet other people's gaze, you are blind to everything around you. The person who knows about such torments but, instead of magnanimously forgiving the offender, only makes his suffering worse is lacking in humanity and mercy.

The people I see around me nowadays are ashamed of nothing and incapable of blushing. "I've admitted my fault, what else do you expect me to do?' they say. Or they make excuses: "Yes, I've behaved badly, but don't you ever do the same?' Or they may argue: "Such-and-such people have done this or that, but they're still walking the earth as if nothing happened. Compared to them, I've done nothing wrong. Besides, I had good reason to act like that." Instead of being ashamed of their action, such people set out to whitewash themselves.

What shall we call such people: shame-faced or shameless? The Hadith and the words of the sages do not allow us to call them shame-faced.

Now, have such people iman or have they not?

WORD THIRTY-SEVEN

1. Judge a man's qualities by the intentions of his action and not by its outcome.
2. However good a thought, it is tarnished by passing through human lips.

ABAI

3. You may find solace by saying wise words to a conceited fool but, more often than not, they vanish into thin air.

4. Render good to a wise man; a fool will only be spoilt by it.

5. A father's son is an enemy to other people. But a son of mankind is your dear brother.

6. A good man may ask much, but will be content with little; a despicable one will ask much, but will be dissatisfied even if he gets more than he asked for.

7. He who works for his own benefit alone is like an animal that grazes to fill its own stomach; but he who works to fulfil his human duty, the Most High will distinguish by His love.

8. Who poisoned Socrates, burnt Joan of Arc, and crucified Jesus? Who buried our Prophet in the carcass of a camel? The masses, the multitude! The multitude is devoid of reason. Seek to direct in onto the path of truth.

9. Man is a child of his time. If he is bad, his contemporaries are to blame.

10. Had I the power, I would cut out the tongue of anyone who asserts that man is incorrigible.

11. To be left alone is like dying. The lonely person suffers misfortunes of every kind. The world knows many a vicious thing, but also pleasures and joys. Who will endure the former in dignity? And who will not be corrupted by the latter?

12. Who among us has not known trouble? Only the weak lose hope. Nothing in this world is immutable, and misfortune cannot last for ever. Does not the bountiful and blossoming spring follow the harsh winter?

13. He who keeps silent in his anger contains his fury within himself. He who spits abuse is either a braggart or a coward.

14. Success and good luck make a man drunk. Only one in a thousand can keep cool and reasonable.

15. If you want your labours to be successful, start the job in hand wisely.

16. High office is like a high cliff. The slow snake will crawl up it and the hawk will swoop down on it. Ill-wishers start praising those who have not yet reached the top, and the latter, being credulous, will rejoice at such praise.

17. The world is an ocean, time is a breath of wind, early waves are elder brothers, and late waves are younger brothers. Generation succeeds generation, even though things seems immutable in their quietude.

18. A common man renowned for his cleverness is greater than a king who has been raised up by good fortune. A youth who sells his handiwork is worthier than an old man selling his beard.

19. A beggar with a full belly is the devil incarnate; a lazy Sufi is nothing but a hypocrite.

20. A false friend is like a shadow: when the sun shines on you, you can't get rid of him, but when clouds gather over you, he is nowhere to be seen.

21. Be frank with those without friends; keep on good terms with those who have many. Beware of the careless man; be a shield to the destitute.

22. There is no use of anger without power, love without fidelity and a teacher without pupils.

23. While you are seeking happiness, everybody wishes you well; but once you have attained it, your only well-wisher is yourself.

WORD THIRTY-EIGHT

My dear children, the solace of my heart! I have just written a few words on human actions, and I bequeath what I have written to you as a momento. Read carefully and try to understand the meaning of these words, and your hearts will be full of love. Now, human love is inseparable from human reason, intelligence and loving kindness. The source of these virtues are the perfections that are bestowed on man from his birth: sound health and a beautiful appearance; the rest depends on the nobility of soul of one's father and mother, on wise mentors and kind friends. Love engenders aspiration and understanding, while reason, intelligence and loving kindness kindle an interest in learning.

A child does not aspire to learning of his own free will. He has to be persuaded through coercion or inducement until he acquires a thirst for knowledge. A child seeking knowledge may be considered a true human being, and you may hope that he will later strive to know God, to understand his own self and the world around him, that he will do well, but not at the expense of his honour, and will shun evil. Otherwise he will be doomed to live in ignorance or, at best, acquire only superficial knowledge. It is disgraceful that many parents, having raised their children badly, then leave them to the care of mullahs; but such learning will come to no avail. Children spoiled from infancy will show no interest in learning and religion, or respect for their tutors. They will never grow up to become worthy men, righteous mullahs and true Muslims. The most difficult thing is to instil humanity, loving kindness, in them. For Allah is the way of truth, and sincerity and truthfulness are the enemies of evil. Will a friend accept an invitation sent through an adversary? Truth cannot be attained

unless the soul has a love of it. Human knowledge is gained by means of love of truth, through a thirst to discover the nature and essence of things for one's self. This is not, of course divine omniscience: human curiosity and a striving for knowledge give learning only commensurate with man's reason.

But, above all, one should come to love Allah. It is known that Knowledge is one of the attributes of the Most High, and therefore a love of Knowledge is a sign of humanity and integrity. Those who pursue it for gain and for base, selfish aims can never attain the heights of Knowledge. Let wealth, general respect and fame find a man of their own accord, only then will they become worthy ornaments of his person. But undue regard for them can only lower a man.

If you are possessed by love of truth and a desire for learning, listen attentively and be diligent. Those who profess Islam should know wherein the truth of the iman lies, for faith is not simply blind worship. Suppose we have come to believe in God, that the wisdom of the Qur'an expresses His will, and that Mohammad Mustafa, blessed be his name, is His messenger. What is to be gained by such faith? Do you believe in God for His sake or for your own salvation? Allah is great, and He will not suffer from your lack of faith. If you say that your faith is necessary for your own self—good, it means that you believe indeed. But if your faith is for the sake of faith alone, you will gain nothing from it. Your faith will prove truly righteous and bring you good only if you desire this. You should know by what efforts conscious, reasonable faith is achieved...

You say you believe in God, in his attributes and names. Then you should know His names, you should understand the greatness of each of His eight attributes, once you call yourself a Muslim and consider yourself a servant of the Most High, and try to subordinate your thoughts and designs to His divine will. Do not say in your ignorance that you cannot liken yourself to God. Indeed, the creations of the Most High cannot be exactly reproduced, but you can follow in His paths in all your deeds. These are the most radiant attributes of Allah: Life, Knowledge, Power, Will, Sight, Hearing, Word or Speech and Creation.

The Creator has endowed man with these eight attributes of Himself, though not in the same absolute perfection.

Now, can we call ourselves Muslims if we do not employ the bestowed attributes, puny though they be, according to their design and to please the Most High? We should know how to act in accordance with the eight supreme attributes of Allah, for Allah's nature is such that it does not need any description on our part; however, our mind ought to have a clear idea of God in the eight

aforementioned attributes. Otherwise, we can have no conception of the Most High. But since we know of Allah only what He manifests to us, none of us can know Him in His completeness. Even the wisest among the wise will never understand the inner meaning of His deeds, let alone the essence of His nature. Allah is almighty, but our powers are finite. It is impossible to measure the infinite with the finite. Eager to fix the idea of Him in our minds, we repeat, "There is no god but Allah, Allah is one and unique." Yet the very notions of "is" and "one" cannot express the essence of Allah, which is beyond human understanding, for no phenomenon in real life cannot escape the measure "one". This measure likewise applies to the entire universe within Allah's dominion, as revealed in the Holy Scriptures, where mention is made of His eight invariable attributes and ninety-nine Beautiful Names expressing His inimitable image and His deeds.

But here I would wish to dwell on only four of Allah's attributes; the first two are Knowledge and Power, while the other ones are an integral whole augmenting and supplementing the substance of these two. And I would like to single out yet another of the divine attributes—Life.

We say: "There is no god but Allah, Allah is one and unique." We perceive and apprehend Him as the Power of Knowledge. But let us ponder, whether the notions "is", "one", "power" and "knowledge" are really potent. There cannot be any doubt that the power of knowledge is a real force: where there is Life, there is Will. But where Knowledge is, Will is likewise inevitable. By itself Knowledge will not give anything. Everything on earth is set in motion by the omnipotence of the Almighty. One of the intrinsic properties of Will is the Word, that is, Speech. Can the Word dispense with written letters and the voice? Only Allah's word is without letters and without voice. But since there is the need to speak, there must be the ability to hear what is said and see what is visible. Allah does not hear and see not like us, with ears and eyes; this faculty to see and to hear without eyes and ears is an overwhelming advantage, it is the Power of Knowledge.

Another attribute of Allah is Creation, which means substantiation. If we consider that Creation, as one of Allah's attributes, persists in the act of substantiation without end and does not liberate itself from it in its own right, as do Knowledge and Power, but is subordinate, obedient to substantiation, then we shall have to admit the impotence and submission of Creation. Yet subservience is not proper to Allah. Creation is the tool of Power. It follows hence that Knowledge and Power bring together all the eight attributes of Allah. Knowledge is boundless and perfect.

ABAI

Power is omnipotent and infallible. A craftsman is judged by his works. It is not given to any mortal to comprehend what colossal labour and what omnipotent force have created and united everything that we behold and perceive.

If reason is the master of man, and strength serves him in all of his actions, does it not follow that the same qualities serve Allah as well? The notions of Knowledge and Power ought to be perceived conjoined as Omniscient Power, for otherwise one will lead the other, which is also contrary to Allah's teachings.

But, then, can it be that the eight attributes of Allah do not merge into a single image but are different and independent entities? All these properties issue from one Creator and, taken together, they personify the integral and inimitable image of Allah. We shall fall into error by ascribing some premeditation to their union and believing it to be forged for the express purpose of forming an almighty image.

Man's strength resides in his reason and in his knowledge. The power of the Most High is expressed in Knowledge and in Compassion and Mercy. Although Mercy and Compassion are not mentioned amongst His eight attributes, they are present in His names: Most Gracious, Merciful, Compassionate, All-Merciful and Forgiving, Loving, Protecting, Condescending, Beneficent... These names of Allah bear out my arguments. The logic of my reasoning is likewise confirmed by the wondrous harmony of the created universe. Indeed, everything is designed for mutual benefit. Inanimate bodies feel no pain and serve as food for animate creatures; animals sustain the life of intelligent beings, humankind; the beasts are exempt from the Last Judgement, while man is endowed with reason and has dominion over everything upon the earth. That God has created man capable of answering for his deeds on the Day of Judgement bear witness to His justice and love for mankind. He has created man not after the image of worms, birds of the air or other living creatures, but put man on two legs, He has placed man's head high so as to enable him to behold the surrounding world, and not let him crawl on all fours, as the beasts do, to get his food; God endowed man with two arms and two hands in the service of the head; He gave him a nose to enjoy fragrant scents; He provided him with eyes so as to see and behold, eyelids to protect the eyes,

lashes to stop the eyelids rubbing together, and eyebrows to stop the sweat trickling down from the forehead; the tongue has been given to allow humankind to communicate, understand one another and work together. Does this not testify to God's love for man? But if someone loves you, are you not obliged to reply in kind?

Just stop to think: the Sun sucks up moisture and turns it into the clouds that let fall the life-giving rain for seeds, grasses and flowers which gladden the human eye and heart; all kinds of fruit and sugar cane ripen to sustain life upon the earth; the rivers that flow into seas and lakes quench the thirst of birds and beasts and serve as the home offish. The Earth is the giver of bread, cotton, hemp, fruit and berries; its bowels contain mineral wealth; birds provide man with down, eggs and meat; livestock give milk, wool and hide. The waters yield fish, the fish—caviar, the bees—honey and wax, the silkworms—silk. Nobody in the world can say of these riches, "This is all mine!" All is meant for the good of man. Factories and machines, made by immense labour, are likewise intended to benefit man.

Is that not proof of the love of the Most High for man? Is it not man's duty to requite love with love?

To keep humankind from exterminating animal species out of sheer greed and thus harming succeeding generations, Allah made the selfsame human greed and cupidity serve the preservation of animals. Animals rely on their strength and speed, finding refuge in deep waters, high up in rocky mountains, in the depths of forests; every living being has the urge to multiply, is endowed with the instinct of self-preservation and of rearing its young. It is in the scheme of things that the animals should not become man's equal but should provide man with nourishment. All that is the manifestation of divine kindness and justice to us.

We will not stop to think that kindness and justice are the commandments of the Shariah. Considering ourselves Muslims and faithful to Allah, do we follow His commandments without fail? Do we need other proof than these testimonies, bright as the heavenly bodies, of Allah's care and concern for man?

We like to see the good deeds of other people. But we won't burden ourselves with too much concern for our neighbour. Is this not sinful?

He who permits evil and does not oppose it cannot be regarded as a true Muslim. At best, he is a half-hearted Muslim.

Where is the right way that the Most High has indicated? Many do not know it. I have never seen a Muslim who has absorbed the words of the Prophet: "Think of the deeds of Allah' or followed the words of the prayer: "Love Allah, and He will love you."

"Do good unto people, for Allah loves those who do good.'

"Believers perform good deeds, and their place is in Paradise."

ABAI

The Qur'an abounds in such verses, yet none of us will look deeply into their meaning; we lack both the will and sufficient knowledge to comprehend these truths.

"There are people who believe in Allah, who deem it their sacred duty to do good to others, for they know that Allah does not love those of ill will." Proof of this are these words of the Prophet, may Allah bless him:

"He who is unjust, has no conscience. He who is without conscience is also without faith."

Hence we see that faith cannot come by itself: it is born of justice and good will. But justice and virtues are not to be gained by prayer and blind adoration alone. I think no proof is needed here: you see Muslims zealous in their prayers and rigorous in their fasting, but this is not enough.

Justice is the mother of all good deeds. Conscience and honour come from justice. A just man will surely stop to think, and he will ask himself? "Why do I approve of the good deeds of others but do not hasten to share in them?" Does this not indicate his justice and honesty? Is this not the beginning of good works? But why, in his concern for other people, does he not show the same concern for the Creator?

The desire to do good is born of the ability to be content with little. Do not lose your sense of justice and never tire of doing good. There can be neither faith nor humanity, loving kindness, without justice. As Allayar Sufi teaches us, one sin begets a hundred others.

We conceive of the Most High in our mind as the Omniscient, All-Merciful and Just. If signs of Knowledge, Compassion and Justice are present in you, this means that you seek learning, you are a true Muslim and are endowed with great humanity. It is common knowledge that zhauan-mart [nobility of soul] embodies three virtues: truthfulness, good intent and sound reason. Truthfulness personifies Justice, good intent—Compassion and Mercy, and Reason, as we know, is one of the names of Knowledge. These qualities, albeit in small measure, are proper to man, and it is his duty to strive to perfect them, to use them for good, and to remember and cherish them in his heart. This can only be achieved with sincere desire and tireless effort. The Prophet possesses the above three qualities, and so do the saints, savants and true Muslims; these qualities are intended for the service of the Most High, they were preached by the Prophet and espoused with love by the saints. Yet the saints' love is concerned only about life eternal beyond the grave. They have either forgotten about earthly joys or never paid any attention to them

The savants, however, think of and care about life in this world. The judgements of the saints and the learned men are contradictory, though they are not far apart in their views, and both support Allah's teachings. But should not any argument end to mutual satisfaction?

Like human nature, Knowledge and Reason brook no violence against them, they are averse to duplicity, they teach us to be kind, honest and good in our deeds, that is to say, they teach us Compassion.

But I think that both the saints and the savants seek satisfaction in dispute just to gratify their vanity.

Had humankind chosen the path of *tarik*at, the path indicated by the saints, the world would have fallen into desolation and decay. Who would have then grazed the livestock, who would have repulsed the enemy, who would have made clothes, and who would have sown wheat and extracted the riches from the bowels of the earth?

In renouncing the good things granted unto us by the Most High, do we not run the risk of being discourteous, unreasonable and ungrateful, and so commit a grievous sin?

Those who have chosen this way may be doomed to disappear, or they may become an easy prey for unbelievers, and the weakest among them will abandon their path in disgrace.

If this path is predestined for only half of the Muslims, the question arises: is there such a thing as a truth that applies to only half? Truth ought to be the same for each and everyone. Can there be a selective truth? Or a selective justice? In this is so, there can be no life for the people at all. For life is the supreme and ultimate truth. There can be no perfection without life.

Yet not all the saints have disdained the good things of this world. We know that three close adherents of the Prophet—Hazret Gusman, Gabdurahman ibn Gauf and Sahid ibn Abdukas—were renowned for their wealth.

We may explain the strict abstinence of the saints by their lack of confidence in their strength, by their fear of being tempted by earthly joys, which would undoubtedly have weakened their faith. Or perhaps this self-denial comes from their desire to turn people from cupidity by example, in the hope that common people, seeing their humility, would abandon evil passions and selfish aims, and would choose the path of love and charity? If all this is undertaken solely out of selfless love for people, their sacrifices are not justified, this path is wrong and dangerous. For much more is needed. Only people wholly committed to their faith, who have gained the highest knowledge, who have great spiritual strength, and possess exceptional courage and firmness will see

ABAI

the light of truth. It is next to impossible to find all these qualities in a one person; or their putative possessor may turn out to be an arch charlatan and impostor.

The desire to distinguish oneself and raise oneself above all others spoils human nature. An ignorant man who says he has embarked on the path of tarikat acknowledges thereby his own immorality.

The thinker and the savant are essentially the same, but they differ in their paths of cognition. The outward knowledge, recognised by the world, is delivered to us in the form of precepts. Teachers who have succeeded best in their precepts are called savants.

Nothing is created without a reason. It may be that the savants are possessed by the yearning to fathom the mysteries of Allah's might, which is not prohibited to anyone; or do they pursue learning out of an infinite love of Allah Himself? But is it appropriate to speak of such love if it is not given to man to know Allah?

Only a love born of clear understanding, infinite faith and a sense of gratitude to Allah for creating human beings with much love and endowing them in turn with the capacity to love and feel pity—only this can be called the true love for the Most High.

Only those who seek to know Allah according to their lights and who look for the first cause of all phenomena and objects are worthy of the savant's name. They seek truth, justice and good in the interests of humankind, for them there is no other joy or satisfaction in life but their work. Had there been no such thinkers pursuing the right path, the whole world would have gone to rack and ruin. These true savants are the backbone of all that is wrought by human hand; their minds set in order everything that is on earth. Their activities are directed towards well-being in this life; for, as it is said, earthly life is a field tilled for the life hereafter.

Not every savant is a sage, but every sage is a savant.

The traditional faith is gained with the help of precepts from scholarly minds, but it is by enlightenment from the sage that it is transmuted into the true faith. This is achieved by the wise men who have understood the supreme meaning of Islam. The scholars of worldly knowledge, however, do not know the principles of religion, even though they may be in search of truth and may have succeeded in unravelling the enigmas of the universe and of human existence for themselves. Of the seven conditions of the Shariah they are capable only of recognising Allah, but they cannot tell Allah's friends from His enemies. Although such scholars cannot be our spiritual shepherds, they deserve our gratitude: for,

as the Prophet says in the Hadith, those who do good to others are considered the best of men.

Such men know neither sleep nor repose nor diversions; they persevere in a tireless quest for discoveries that might be useful to humankind. They have given man electricity, the power of lightning, they have learnt to communicate with one another over immense distances, they have compelled fire and water to perform colossal work that even thousands of men cannot do. They improve the human mind, they teach us to distinguish good from evil, and we are certainly indebted to them for many things.

The present-day mullahs are against learned men, a fact that attests either to the ignorance of the clergy or to their bad intentions; for it is said: man by his very nature is inclined to sin. Many of their pupils, having learnt by heart a few prayers in Arabic or in Persian, consider themselves capable of taking part in disputes and are proud of this; instead of good, they do people harm, and lead them astray by their loud-mouthed appeals and empty boasting. Some of them do harm not with malicious intent but by obeying their natural instinct. It is pleasant to see a few who have heeded wise counsels return to the fold of their conscience. But can you call someone who obstructs the truth a man of conscience? Conceit, let alone unfounded conceit, spoils man. If truth be still called truth, and the truth is Allah, one ought not to oppose it, but try to understand it and reason correctly. For delusion carries the danger of becoming alienated from religion.

When the great Prophet, blessed be his name, said, "There will come a day equal in length to a year," the learned ulemas enquired, "How many prayers will there be on that day?" And they received the reply, "The learned men of that time will know". Did not the Prophet imply by these words that the canons of religion would change and take new forms with time?

Nowadays, the methods of teaching at the madrasah are hopelessly out of date, and have proved to be not only useless but even harmful. Accordingly, new schools have been opened in Turkey where, along with divinity, military and other sciences are taught. Our youth wastes too many years in empty memorising at the madrasah and come out ignorant, unreasonable and incapable of working, who will live only by fraud and deception. The teachings of mullahs do nothing but harm.

The beauty of the created universe ennobles the human mind. It may happen that man, finding himself in misery and want, will lose his human form and turn into an animal. To have no desire to understand world science and scholarship is a sign of ignorance condemned in the Qur'an as well.

ABAI

There is a world of difference between the wealth laid up in order to become high and mighty and the wealth accumulated for the sake of helping the needy and not to be dependent on others.

We should not seek to gain knowledge for the sake of profit. On the contrary, we should use wealth to acquire knowledge. Art is an inexhaustible treasure, and there is nothing more noble than to learn it. Knowledge ought to serve justice and conform to the demands of the divine law. Man must not only admire the good deeds of others, but perform good deeds himself.

Speaking of the mullahs, I should like to warn you against the ishans in particular. Their teachings are false and dangerous. Many of them are ignoramuses who do not know the real laws of the Shariah but chose the way of service nonetheless. They attempt to teach others in spite of the paucity of their own knowledge; the doctrines of these seducers of mankind are harmful even for the pseudo-religions. They find support among fools and their words are false; the signs of their learning are rosary beads, a turban and nothing else!

You should know, my children, that the path of the Most High is infinite, and it is given to no one to traverse it to the end. He who is resolved to follow this path is considered a true Muslim. But if your aim is to acquire wealth, in your narrowness of mind you do not follow the path of God. Why this incomprehensible greed and covetousness for the riches of the entire world? If you intend to share with people your money, livestock, learning and other good things you have, you are on the path of the Most High, the only path without end. Those who have chosen it are considered His true servants, they can cherish the hope of approaching God. What hope can there be on another path?

With some people their abilities and intentions are directed towards improving their appearance, they pay too much attention to their clothes and the way they walk, considering this to be a laudable occupation. Such persons are eager to show off, as if they were in the market place, and they arouse envy amongst fools whose wits are only in their eyes. Looking at them, some are consumed by jealousy, while others wear themselves out trying to copy them. Who stands to gain from this? How much effort has been expended just to impress others with their appearance? But man's merits lie not in his appearance, but in the purity of his mind, in his spiritual essence, for it is by this that Allah distinguishes amongst us. Will these devotees of the looking-glass add so much as one jot to their wits? The human mind is improved by the infinite, inexhaustible love of good.

By His consummate art Allah created the universe and man, so that he could grow and procreate. It is a sacred duty of each

of us to increase the number of our friends. This depends on our good will and warmth of heart towards other people, something that must evoke a response in kind. At least do not wish ill to others, do not try to put ourselves above them by your words or deeds.

But one may elevate oneself spiritually, and this can be done in diverse ways.

First, the ability to preserve human dignity even at the time of great trials ennobles man.

Second, self-praise and extolling your good points can do you only harm.

Third, maliciousness, injuring the self-esteem of others and causing them humiliation breed animosity in turn.

Boasting, which is a frequent consequence of the desire to show off, arouses envy, and one envy engenders another.

The absence of these vices brings peace to the human soul, and in the soul at peace with itself aspiration is born.

There are three things that can cause disgrace to the whole of humankind, things you ought to avoid, and these are ignorance, sloth and wickedness.

Ignorance means lack of knowledge, in the absence of which nothing can be achieved; lack of learning makes man no better than the beasts.

Sloth is the worst enemy of the arts; mediocrity, lack of will power, shamelessness and poverty—all these are born of laziness.

Wickedness is the enemy of humankind: by doing evil to others, man alienates himself from his own kind and becomes like a wild beast.

The antidote to these vices is the love of man, the desire for general well-being, firmness of spirit, justice and deep and broad knowledge. Direct all of your knowledge in the way indicated by Allah. As He spared no effort in creating the harmonious and perfect world, you, too, should carry out your work with as much industry and good intent. Whatever Allah has created has its purpose; the fruits of your labour should always serve people's good, otherwise any work will be useless, and your faith will be in vain.

It is common knowledge that Allah's creations have not been wrought without difficulties, and nothing has been made without a purpose. Everything has its aim and its reason. A man yearning for knowledge ought to remember that work should be done for a purpose.

The Prophet, may Allah bless his name, has left us these words: "Before undertaking anything, you should have a purpose and an aspiration."

ABAI

Now, you have decided to make your ablutions, to say your prayers and observe the fasts henceforth. Good, but will it not be sinful to concern yourselves only with outward appearances in observing the rites? If your soul is pure, observation of the holy rites will reflect your spiritual life, and outward orderliness will but adorn and ennoble your faith. Is it not for this reason that the wise men have said that there is but one faith, that it is hallowed by great patience, and that without your restraint it tarnishes or may even be doomed to perdition. This has been said lest the ignorant, concerned about outward rites alone, should forget about the main goal: faith.

I have reason to believe that the ignorant are convinced it is enough to perform the obligatory rites to be considered Muslims. But this is not so, for the rites are only the guardians of faith. But what good is a guard who just wakes people up but is not concerned about the safety and preservation of a precious object he is in charge of?

What shall become of faith without constant vigilance? Preserving the treasure in your custody pure and intact—is that not the real purpose?

You who are blind to the deeper meaning of ritual signs and acts, take heed! Their most essential part is *namaz*. But before saying your prayers, you must make your ablutions. These are performed after you have discharged the waste matter from your body. Remember that! The ceremony of ablution must end by passing your wet hands over your feet—some of these ritual acts are of symbolic significance.

After freeing your body from waste matter, you perform your ablutions by washing the parts of your body invisible to the eyes of others. This is surely of no interest at all to strangers; but by these actions you show people that your soul is pure, and that you want your outward appearance to accord with your inner condition. In the state of complete purification and peace of mind, you proceed to your *namaz*.

Namaz means prayers and incantations.

The light touch of your wet fingers on your neck and feet means that you have purified yourself.

Beginning your prayer, touch your ears with your fingers, to show that you dare not raise your hands higher than that before Allah. This movement attests to your belief: There is no God but Allah! It attests to your fervent supplication unto Him: "Do not let me sink into worldly vanity, stretch out a helping hand!"

Your bowed head and arms folded on your breast indicate that you stand not just like a slave before a master, not like a common man before a king, but like one who acknowledges him-

will to be a weak, humble creature and commits himself to the justice and omnipotence of the most wise Allah.

The face turned toward the qiblah signifies worshipping the place of the supposed visitation of the Most High, even though we know that there is no place on earth worthy of His sojourn. This is in the hope that our prayers will reach the ear of the Most High.

Saying your prayers, begin with the Fatihah. This is a long prayer rich in meaning.

C genuflections made with the hands resting on the knees are a sign that the Muslim supplicant has appeared before Allah's face.

The first obeisance, touching the ground with the forehead, signifies that man comes from the dust of the earth, and the second—that unto dust he shall return. Turning your face to heaven is a sign of the hope and fervent supplication for resurrection after death.

End your prayers in yet another prostration and utter words of salutation to the Most High and His Prophet, may Allah bless his name, and wish peace, unity and prosperity to all Muslims!

Now, what have we learnt from this Word?

WORD THIRTY-NINE

Yes, our forefathers were certainly inferior to the present generation in learning, civility, neatness and tidiness. Yet they possessed two merits which we have not.

Overcoming, little by little, the shortcomings that we inherited from our forefathers, we have lost those merits. Had we possessed determination in our character and done our utmost to safeguard the old virtues while acquiring new qualities, we might have been the equal of other nations. But since we lack resolve and force of character, we have let the newly acquired qualities foster demonic, rather than human, properties in us. This is one of the main reasons why we have forfeited our national virtues.

What character traits do I have in mind? In olden times there used to be people known as yel-basy and top-basy, who judged disputes and governed the life of the community. The common people somehow managed to look after themselves. They were not accustomed to dispute the rulings of the yel-basy and top-basy, or run from one to another of these dignitaries with complaints. We say: "Take a stick if it fits your hand, and then make it into a bat." Or: "When everyone is his own judge, people cannot live together even in a boundless land; when a community has a chief, no one gets burnt even in a fire." Acknowledging this

ABAI

truth, people would bring their offerings to the holy spirits and, having uttered their prayers, would hand the reins of government to one they had all elected, thenceforth supporting him in all his undertakings, even to the extent of hushing up his faults and praising his merits. They showed due respect for him, they heeded his words and obeyed him without fail; then even influential men did not transgress the bounds of reason. How could they fail to care for people when all were brothers and wealth was held in common?

And another point: our people treasured their unity as the holy of holies. If someone called on others for help, invoking the names of the forefathers, everyone would rush in, forgetting all offences and quarrels, to lend a hand, ready to make concessions and sacrifices. As people used to say:

“He who cannot forgive the fault of his neighbour will be offended by a stranger.”

“Brothers may quarrel, but not forswear each other.”

“If six men are in conflict, they lose whatever they have in their hands; but if four are in accord, heavenly grace will descend upon them.”

“He who seeks the right path will find treasure, but he who seeks quarrels will find woe.”

Where is that noble community spirit and concern for honour?

These were safeguarded by staunchness, good conscience and valour. We have them no longer.

Among people today, friendship has nothing to do with friendliness; it is but breach of trust and perfidy.

Enmity stems not from the love of truth, but from our inability to live in peace.

WORD FORTY

Now, this is what I would like to ask you, honoured men.

How come that we speak no ill of the dead but find no worthy people among the living?

Why do old folks live in peace with the young but constantly quarrel among themselves, even though their contemporaries grow fewer with every passing day?

No sooner does someone happens to leave for foreign parts than everybody starts loving him like a brother. But when he comes back, we compel him to flee from us. Why?

Why is it that seeing some good man from another tribe, people will put themselves out on his behalf and praise his qualities,

while among their own kin they will not notice those who surpass the stranger in wisdom and nobility?

When in an alien land, we praise our aul to the skies; on our return, we have nothing but praise for the foreign village. How come?

Why do parents show tender care and kindness to their children so long as they are small, but are cold toward them when they grow up?

Why is it so hard to bring our relatives together on a joyous or sad occasion, yet they will turn up in a body at the first whiff of thievery or brigandage?

Why are your kinsfolk vexed if your horse comes first in the race?

In the old days people would remember someone who had helped them along the road, be it only once, and recall him with gratitude till the end of their days. But nowadays people soon forget about good deeds. Why is that?

Why is it that a bey's son, on growing impoverished, is not ashamed of stealing, but considers it a disgrace to serve another bey?

Why is it that two good men in the same family are unable to get on with each other, while two rascals always make friends?

Why does someone you consider your friend, to whom you have given a good steed, turn away from you as soon as he gets a foal from your enemy?

Why does someone not value a friend with whom he lives in harmony, but is ready to lay down his life for an enemy who has just once rendered him a service?

Why do many of us not wish our friends well, and should one of two friends has a run of good luck, they become bitter enemies?

Why do people seek a person to give them advice, and shun the counsels of those who know them well?

Why do some guests behave as if they had brought all their herds with them, but when they are your hosts, pretend that their herds have all been driven far away?

People yearn for peace and tranquillity, but should peace come to stay, they grow weary of it. Why on earth?

Why is our people ruled by smart alocs, and why are they poor as a rule?

Why is it that junior wives get shrewish? Why are scoundrels bold? Why are some of the poor so conceited?

Why do people who show restraint and live in peace pass for weaklings, while those who are depraved, boastful and trouble-makers are considered bold and daring?

ABAI

Why will the Kazakhs not hearken to righteous words and find no time for that, but are ready to listen to all kinds of gossip, dirt and slander and won't go away until they hear it out to the end, even if all of their affairs go to pot?

WORD FORTY-ONE

Anyone who plans on teaching and reforming the Kazakh must possess two advantages.

First of all, he must wield great power and immense influence that would enable him to inspire fear in adults and take away their sons to send them to school, where they would be guided along different paths of knowledge, with the parents shouldering the expenses. It would suffice if girls were taught Islam so as to make at least strong in their religion. In that case, when parents, growing feeble with age, abandoned their regular pursuits, the younger generation would embark on the right path.

Second, he must possess enormous riches, so as to bribe parents into sending their children to school, as we have just said.

Yet no one has sufficient power to inspire fear amongst the people of today. And no one has enough wealth to win over all parents.

It is impossible to persuade the Kazakh, convince him of something, unless you frighten or bribe him. The ignorance inherited from his forefathers and imbibed with his mother's milk has reached his marrow and killed all humanity in him. Such people, when they get together, can think of nothing better to do than make strange grimaces and behave affectedly, whisper and throw out ambiguous hints. Even if they try to think, they are incapable of concentrating on one idea. If you talk to them, they can't even listen to you attentively; their eyes glance here and there and their thoughts wander off.

However shall we live?

What will become of us?

WORD FORTY-TWO

One of the causes of people's inclination to vice is indolence. If the Kazakh had worked the land or engaged in commerce, would he have lived an idle life? But instead he rides from aul to aul on a horse he has begged from someone else, he sponges off other people, spreads gossip and rumours, by guile and duplicity he leads people astray or is himself un-

der the thumb of other scoundrels; he drifts about and does nothing. Anyone who wants to live well and is accustomed to working will consider such life humiliating. Will this person abandon his business and live like a vagabond without any aim or purpose?

He who manages to acquire even a small herd will not be content with his way of life and will not take good care of it; no, he sets off in search of pleasure, leaving his livestock to the care of his herdsmen and children. His animals will thus become an easy prey for all kinds of thieves and predators, and will die in bad weather. The fellow will get over this loss, but he will be unable to overcome the temptation of taking part in secret plots, gossip and petty squabbles. Out to gain importance in the community, he will engage in all kinds of nasty intrigues and dirty tricks.

Others who have attained some affluence also leave their property to the care of strangers—'Now, keep an eye on that!'—and give themselves up to idle chatter, scrounging and roaming around.

Today people do not value high intelligence, a good reputation or wealth; the ability to scribble complaints and the cunning to twist somebody round one's little finger— this is what is respected. He who succeeds in that, poor and destitute though he may be, will be given a place of honour at the table, a fat chunk of meat and a stout horse. Such a scoundrel can easily ingratiate himself with a simple-hearted bey by a bit of blarney—'You just say the word, and I'll go through fire for you!' And this will be enough: without lifting a finger he will be well fed and clothed, ride a fine horse and enjoy general respect.

The bey does not regret his lost peace; he does not count his expenses. Before having a talk with anyone, he seeks advice from this rogue who bows and scrapes for fear of losing the bey's confidence, scared lest other counsellors turn up. "Allah be with you," the rogue will say obsequiously, "how couldn't you think of such a simple thing?" And off he will go, suggesting vile tricks, one worse than the other, and he will implant suspicion of other people in the bey.

At length the bey himself will no longer be trusted by the people. If some clever man disagrees with the bey and turns away from him, the scoundrel will always be there. "See? Didn't I warn you about them?" And the credulous bey will become putty in his hands.

It is to this the present generation dedicate their minds and will. This is what they live by.

WORD FORTY-THREE

Man is endowed by nature with a body and a soul. One should know which of their properties are innate and which are acquired by toil.

The need for food, drink and sleep is natural, instinctive. The desire to see and learn something comes from a natural instinct, too, but intelligence and learning are gained through work. By hearing with his ears, beholding with his eyes, touching things with his hands, tasting with his tongue and inhaling through his nose, man gets an idea of the surrounding world.

The sensations, pleasant or unpleasant, thus received by the five organs of the senses are ordered in the human mind according to a definite pattern and produce a certain imagery.

To be pleased with the good and to be repelled by the bad are aptitudes natural to man. At first these shoots are very frail. Man must cultivate and amplify these aptitudes, for without due care and attention, they wither and become useless or die.

A person who looks and listens a good deal, drawing knowledge from the external world gains much: he will be able to reason lucidly and tell what is useful from what is harmful. A person capable of analysing facts and events is counted among the intelligent.

An ignorant person who cannot think and is unused to work will shift the blame for his idleness to God. "What can I do if God has not given me brains?" or "God has not made us equal, you and me!" That's how he will try to justify himself.

But did not God enjoin him to look and listen, and to remember what he sees and hears? Did God say: eat your fill, enjoy yourself, be content with boasting and turn into a beast, having lost all spiritual riches?

Other people will argue: "Well, a good mind comes with time, but nature endows us with aspiration. He who is endowed with aptitudes acquires good mind as well. Those who lack aptitudes will remain stupid anyway." Yet this is wrong, too.

Indeed, small children may have aspiration, that's certain. As we have already said, man's aptitudes, at first weak, should be cultivated and improved. Even a craftsman's skill improves from day to day if he works with enthusiasm. Unless you practise your skills, you may lose them and turn into a different person without even noticing it. Will skill and aptitude, forsaking you, warn you of that in advance? Greater effort is needed to regain them than to preserve them.

Now, mental aptitudes are so varied and diverse that they defy description. The vigour of the human soul can preserve the

skills of an acquired trade for a long time. Yet without due care these skills will diminish and in time the very power that helps retain them may run out. It will be impossible to regain this vigour.

The power of the human soul possesses three special properties which must be treasured and cherished, for without them a man becomes an animal.

The first one is called the “driving element”. What is it? This force helps us not only to comprehend what is seen and heard, but also to vividly perceive cause and effect. Voracious reading is useless without this quality of the mind, for it produces no result. Not having done this or that in good time, not having thought about and said something at the right moment, and being late everywhere, you will fret and be vexed all your life: “What a pity! I should have done this or that at such and such a moment!”

Another is called the “attractive force of the like”. Learning something new to you, you start comparing it to similar things. Are they similar in every way or only in some respects? Until you elucidate all the causes of similarity for yourself, enquire about them and verify your suppositions, your mind cannot rest.

And the third property of the human soul, called “sensitivity of the heart”. Should you manage to keep your heart from four vices: conceit, cupidity, frivolity and carelessness, the impressions that you receive of this world will be clearly reflected in the mirror-like chastity of your heart. These impressions will provide nourishment for the mind and will be long remembered. But if you do not preserve the purity of your heart, the mirror of your soul will grow dim, and everything will be blurred and distorted in it. And your notions of this world will be warped.

Everything that is gained by work and lies outside you is called wealth. Unless you know all the problems and details of managing a household, you will find it hard to keep your goods. But it is equally hard to keep the spiritual wealth that you have gained—intelligence and learning, which, incidentally, may cause considerable harm as well. Not knowing of that and losing your vigilance, you may easily forfeit what has been acquired.

There is a measure to everything on earth, the good things of life included. It is a great blessing to have a sense of measure. The ability to think is praiseworthy, true, but some people know no measure in this: carried away, they get lost in their thoughts and lose their common sense.

One ought to show the right measure in eating, drinking, amusing one’s self and getting rich, in seeking power and even in practising caution and vigilance in order not to be tricked. All that is excessive is evil.

ABAI

The wise men of old used to say: "In what we seek too persistently we find evil." You should know that the two qualities of spiritual power which we have defined as "the attractive force of the like" and "the driving element" conceal both the good things and the evil things of this world. Lust for power, selfishness, anger and deception, everything that defiles man, springs from the same source. Therefore man's spiritual vigour should be directed towards improving his good and useful points and nipping in the bud whatever is vicious.

Reason distinguishes the beneficial from the harmful; yet even the force of reason cannot vanquish evil. Only he who unites in himself the force of reason with the force of will can succeed in that. A man combining reason and willpower will be like a swift Arab horse, he will have dominion over everything.

But if these qualities are feeble, or one of them is present and the other is not, your spiritual might will carry you like a wild, unruly steed, flinging you now against the rocks, now into the water, now down into the abyss. You are powerless. Off you dash headlong, pell-mell, with the edges of your chapan flying, and your eyes uplifted to the sky... And till the end of your days you will not wipe out this disgrace.

WORD FORTY-FOUR

He is the most miserable among men who has no aspiration. Yet there are aspirations of different kinds. Those who aspire to something are not all alike in their abilities and strength of will. Talented or not, all of them like to hear praise and are eager for praise, whether merited or not.

People mix with their own kind and sometimes confide their innermost thoughts to them. More often than not, they expect praise from those who live among, but not from complete strangers.

Some long for honour and respect, others yearn for wealth, no matter how they get it, whether by avarice or cunning. "He who has gained wealth has no sin." Or, "He who is well-off has a beaming face." This is what they say, knowing that no one is going to censure them for that. They see their honour and merit in wealth. Judging by their perverted ways, this is indeed so. Yet from the standpoint of humanity, this is one of the most obnoxious vices.

Some people are anxious to be lauded as brave men, saints or beys, while others don't mind being called clever tricksters. They will take a pride in notoriety and will try to gain some advantage even from this.

Everybody aspires to something or other, is eager to read, not books though, but people's faces. They watch intently, as if trying to feel your pulse, and reckon: "Well, this must be in favour today, and I could make some profit on that."

Before gaining knowledge from books, it is first necessary to cleanse the soul and thoughts of filth and only then get down to reading.

If you prefer to read people's faces, there is no point in trying to purify your soul, for no one can see what you have in your soul. It is said: the more folds and notches your soul has, the more solid and invulnerable your prosperity will be. So, judge for yourself what to learn and what to aspire to.

WORD FORTY-FIVE

The proof of the existence of one God, unique and omnipotent, is that for thousands of years people of different tongues have spoken of God, and, however many religions there might be, all consider that love and justice are the attributes of God.

We are not demiurges, but mortals who know this world by the things created. We are the servants of love and justice. And we differ from one another in how well we comprehend the creations of the Most High.

Believing and worshipping, we must not say that we can force others to believe and worship.

The source of humanity is love and justice. They are omnipresent and decide everything. They are the crown of Divine Creation. Even the way a stallion takes possession of a mare is a manifestation of love.

He who is swayed by the feelings of love and justice is a wise man and a learned man. Unable to invent science and learning, we can only behold and perceive the created world and understand its harmony by our reason.

2001—2008 жылдары Халықаралық Абай клубында шығарылған кітаптар:

«АМАНАТ» ЖУРНАЛЫНЫҢ КІТАПХАНАСЫ

Абай	Книга слов
Чокан Валиханов	Смерть Кукотай хана
Акутагава Рюноскэ	Жизнь идиота
Олжас Сулейменов	Аргамачи
Орхонские надписи	
Казахские богатырские сказания	
Мурат Аджи	Кипчаки
Валерий Zubов	Избранное
Мухамет Шаяхметов	Судьба
Габит Мусрепов	Однажды и на всю жизнь
Татьяна Фроловская	Евразийский лев
Поэмы о древних тюрках	
Георгий Гачев	Путешествие в казахский космос
Abai	The Book of word
Уильям Фолкнер	Медведь
Эрнест Хемингуэй	Снега Килиманджаро
Иво Андрич	Мост на Дрине
Мырзатай Жолдасбеков	Камни заговорили
Анар	Книга моего деда Коркута
Кабус-наме	
Тимур Зульфикаров	Золотые притчи дервиша
Мишель Монтень	Опыты
Герман Гессе	Три повести
Юсуф Баласагун	Наука быть счастливым
17 рассказов польских писателей	
16 рассказов венгерских писателей	
Андре Моруа	Письмо молодому человеку о науке жить
Алехо Карпентьер	Царство земное
Адольф Янушкевич	Дневники и письма
Иоанн Павел Второй	Избранное
Рышард Бадовски	Польские певцы Казахстана
Макото Ода	Хиросима
Шота Валиханов	Белые ночи Чокана
Польская поэзия	
21 рассказ писателей Казахстана	
Мир Абая	

Мир Ауэзова	Конец легенды
Мир Нурпеисова	Кола Брюньон
Абиш Кекильбаев	Стихи
Ромэн Роллан	Өлең - сөздің патшасы
Адам Мицкевич	Жол табалық ақымен
Абай	Стихи
Шаһкәрім	Без сұдыбы
Семь поэтов востока	Азынаған қара айғыр
Имре Кертес	(Жорық жырлары
Шандор Петефи	Книга двустипий
Махамбет	
Руми	

RS

Шаһкәрім	Қажыма, ойым, қажыма
Шаһкәрім	Үзілмеген үміт
Шаһкәрім	Өкінішті ғұмыр
Дала ақындары	
Сұлтанмахмұт Торайғыров	Өлеңдер
Мәшһүр Жүсіп	Өлеңдер

ТАҒА

Үміт Тәжікенова	Ақиқатқа жүгіну
Роллан Сейсенбаев	Трон сатаны
Роллан Сейсенбаев	Бегство
Роллан Сейсенбаев	Мертвые бродят в несах
Андрей и Алия Беляевы	Таңдамалы - Избранное
Роллан Сейсенбаев	Всего одна ночь
Несіпбек Айтұлы	Сардар

ХАЛЫҚ КІТАПХАНАСЫ

Роллан Сейсенбаев	День, когда рухнул мир
Портрет Хемингуэя	
Синтаро Исихара	Япония, которая сумеет сказать нет
Китайские мудрецы	
Инна Потахина	Колокольчик
Бхартихари	Шатакатраям
Морис Симанко	Емшан
Оралхан Бокеев	Ардак
Герольд Белгер	Властитель - слово

МАЗМҰНЫ

ҚАРАСӨЗ.....	5
Жан жарасы жазылмаған ойшыл. <i>Р. Сейсенбаев</i>	6
Өлсе өлер табиғат, адам өлмес. <i>Өлеңдер</i>	15
Қарасөз.....	51

СОДЕРЖАНИЕ

КНИГА СЛОВ.....	123
Неизлечимая печаль мудреца. <i>Р. Сейсенбаев</i>	124
Природа смертна, вечен человек. <i>Перевел с казахского Ю. Кузнецов</i>	133
Книга Слов. <i>Перевела с казахского К. Серикбаева</i> ...	161

CONTENTS

BOOK OF WORDS.....	229
The Incurable Sadness of the Wise One. <i>A Word about Abai by Rollan Seisenbaev</i>	230
Poetry	239
Book of Words. <i>Translated by Richard Mc'Kayn</i>	277

БИБЛИОТЕКА ЖУРНАЛА «АМАНАТ»

Литература, искусство, история, философия,
образование и религия народов мира

№ 73

ПОЭЗИЯ XIX ВЕКА

АБАЙ

**ҚАРАСӨЗ
КНИГА СЛОВ
BOOK OF WORDS**

Редактор *Клара Серикбаева*
Художественный редактор *Назар Оралбай*
Верстка *Батима Малаева*

Международный клуб Абая
050010, Алматы, ул. Шевченко, 65 Б, оф. 807
тел.: 8 727 3236173
E-mail: amanat70@list.ru

ISBN 9965-611-87-4

83177

9 789965 611872

Подписано в печать 02. 11. 2009 г.
Формат издания 84x100 1/32. Уч.-изд. л. 24,5.
Офсетная печать. Гарнитура "AcademyDT". Тираж 2000 экз.
Заказ 29/09. Цена договорная.

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ
1845-1904

Қазақтың ұлы ақыны, ағартушы, философ, композитор және көрнекті қоғам қайраткері. Абайдың әдеби мұрасына енген өлендері, поэмалары, аудармалары және ерекше стильде жазылған философиялық «Қарасөзі» ақынның терең ой толғаныстары мен жан дүниесінің көп жылғы жемісі. Ақынның асыл мұрасы әдебиет тарихында қазақ халқының рухани мәдениетінің шыңы болып табылады. Ұлы ақынның халқына аманат қылып қалдырған философиялық еңбегі данышпан ойшылдың рухани кәмілдігінің дәлелі.

«Бұл ғаделет, махаббат сезім кімде көбірек болса,
ол кісі — ғалым, сол ғақил».

АБАЙ

АБАЙ КУНАНБАЕВ
1845-1904

Великий казахский поэт, просветитель, философ, композитор и общественный деятель. Литературное наследие Абая, заключающееся в стихах, поэмах, переводах и философском эссе, изложенном в оригинальной форме душевной беседы с читателем, является плодом многолетних дум, волнений, благородных душевных порывов поэта. Драгоценное это наследие представляется теперь в истории казахской литературы величайшим достижением духовной культуры казахского народа. Классическая книга «Книга Слов» представляет собой сплав мысли и чувств, божественных прозрений гениального мыслителя, творца и воспитателя своего народа.

«В ком господствует чувства любви и
справедливости — тот мудр, тот учен».

АБАЙ

АБАИ
1845-1904

The Kazakh poet, composer, translator and social activist, was born and buried in Semipalatinsk province, in what is now the independent Republic of Kazakhstan, but was then part of the Russian Empire. The creative work of Abai is a fusion of thought and feeling, an exchange between the mind and the heart, combining personal experience, history, philosophy and religion, morality and psychology. It is the fruit of the difficult and tragic life of this great poet and man, prophet, thinker and enlightener of the people.

«He who is swayed by the feelings of love
and justice is a wise man and a learned man».

АБАИ